

GRATIS

DE CLUB VAN #4 ECHTE LEZERS

HET MAGAZINE

Met het nieuwe boek
van Jeroen Brouwers
CLIËNT E. BUSKEN

Lees als eerste een fragment
uit de duizelingwekkende
nieuwe roman
HET GLAZEN HOTEL
van de schrijver van *Station Elf*

Interview met
GERWIN VAN DER WERF
Boordevol leestips ter ere van **75 JAAR**
BEVRIJDING en het Boekenweekthema
REBELLEN EN DWARSDENKERS

**WANT EEN ECHTE LEZER
HEEFT NOOIT GENOEG BOEKEN**

EDITORIAAL

Hoe herken je een Echte Lezer?

- 1. Een Echte Lezer kijkt altijd in andermans boekenkast*
- 2. Een Echte Lezer verdwijnt het liefst in een boek*
- 3. Een Echte Lezer weet meer*

Herkenbaar? Dan hoor je bij De Club van Echte Lezers. In dit magazine kun je exclusief fragmenten lezen van boeken die nog moeten verschijnen of die kort geleden verschenen zijn.

Zelfkunnen we niet wachten op het nieuwe boek van Jeroen Brouwers, de grootmeester van de Nederlandstalige letteren. In Cliënt E. Busken beschrijft Brouwers een dag uit het leven van de bejaarde E. Busken. Een mooi, soms diepdroevig en hilarisch boek!

Ook besteden we ter ere van 75 jaar bevrijding extra aandacht aan een aantal bijzondere oorlogsverhalen. En als we je dan nog een verborgen juweeltje mogen tippen, blader dan vlug door naar het leesfragment van Sebastiaan Chabot. Ben je na het lezen van dit magazine nieuwsgierig geworden naar De Club van Echte Lezers? Volg ons dan op Facebook en Instagram. Via onze nieuwsbrief maak je iedere maand kans om een recensie-exemplaar van de nieuwste boeken te ontvangen.

Veel leesplezier!

Team De Club van Echte Lezers

Tais & Karlijn

WANT EEN ECHTE LEZER
HEEFT NOOIT GENOEG
BOEKEN

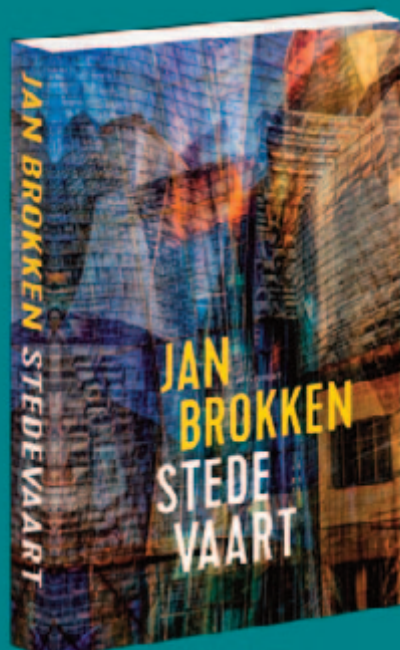

LEESTIPS VOOR 2020!

‘Adembenemend,
meer dan
inspirerend en
wijs bovendien.’
– NRC

‘Een meeslepend
vervolg op
In Europa, zijn
magnum opus
uit 2004.’
– HISTORISCH
NIEUWSBLAD

‘Waarschuwing:
Brokken lezen
kan leiden tot
reisdrift.’ – TZUM

Een schokkende
reconstructie van
Trump's eerste
termijn door twee
topjournalisten
met een ongeken-
de toegang tot
het Witte Huis

INHOUD

4 JEROEN BROUWERS
CLIËNT E. BUSKEN
Leesfragment

22 SVENJA O'DONNELL
INGES OORLOG
Leesfragment
Vertaald door Ton Zwaan

38 GERWIN VAN DER WERF
STROVUUR
Interview + leesfragment

38 GAIA VINCE
VUUR, TAAL, SCHOONHEID, TIJD
Leesfragment
Vertaald door Rogier van Kappel

40 SEBASTIAAN CHABOT
DE SLAAP DIE GEEN UREN KENT
Leesfragment

55 LEESTIPS 75 JAAR BEVRIJDING

58 H.M. VAN DEN BRINK
AURORA SCHRIJFT
Achtergrondverhaal

64 EMILY ST. JOHN MANDEL
HET GLAZEN HOTEL
Leesfragment
Vertaald door Maaïke Bijnsdorp
en Lucie Schaap

71 BOEKENWEEK:
REBELLEN EN DWARSDENKERS

72 JAN BROKKEN
STEDEVAART
Verhaal

82 CONNY BRAAM
WIJ ZIJN DE WREKERS
OVER DIT ALLES
Leesfragment

88 ELSBETH TEELING
MOM YOU CAN
Leesfragment

88 TESSA LEUWSHA
OVER: WIJ SLAVEN VAN
SURINAME VAN
ANTON DE KOM
Essay

100 FLOOR MILIKOWSKI
EEN KLEIN LAND
MET VERRE UITHOEKEN
Leesfragment

114 GUSTAVE FLAUBERT
MADAME BOVARY
Leesfragment
Vertaald door Hans van Pinxteren

124 ANN PETRY
DE STRAAT
Leesfragment
Vertaald door Lisette Graswinckel

124 NATHAN VOS
ESSAY UIT: SPINX

JEROEN BROUWERS

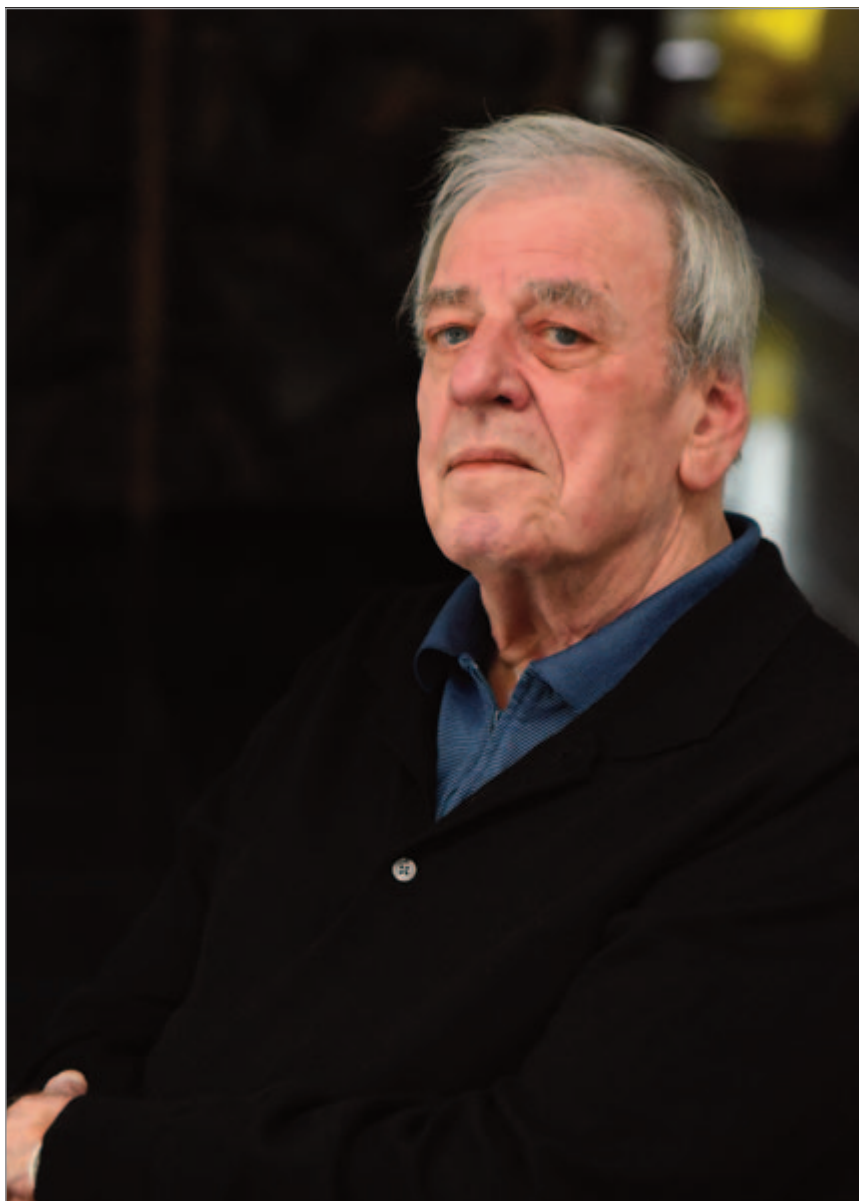

Foto: © Jolanda Swennen

Jeroen Brouwers is de grootmeester van de Nederlandstalige letteren. Hij schreef een imposant oeuvre bij elkaar dat romans, verhalen, essays, brieven en polemieken omvat.

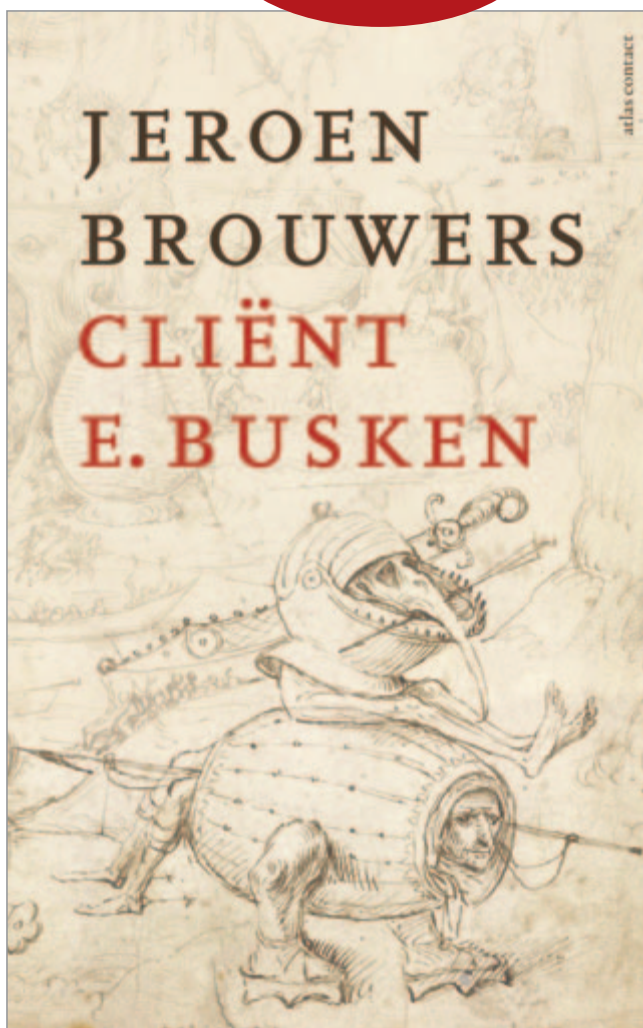
CLIËNT E. BUSKEN

Clüent E. Busken **in het kort:**

Clüent E. Busken zit vastgegord in zijn rolstoel op de gesloten afdeling van een instelling waar hij tegen zijn zin verblijft en denkt, piekert, maalt en bedoelt. Hij zegt niets en misschien is er iets mis met zijn gehoor, maar van wat om hem heen gebeurt blijft hij een scherp waarnemer en inwendig voorziet hij zijn medebewoners en het personeel van snerpnd commentaar. Ongericht wentelen zijn gedachten door elkaar en bewegen zich van verontwaardiging en machteloos verzet tegen zijn situatie via troebele herinneringen naar megalomanie.

Clüent E. Busken beschrijft een dag van zijn verblijf in de psychiatrische instelling. Navrant en hilarisch openbaart zich een warrig geestesuniversum.

HET NIEUWE BOEK
VAN JEROEN
BROUWERS

... denk ik opeens aan mijn moeder.

Ik denk nooit aan mijn moeder, die al decennia dood is. Ik ben intussen ouder dan zij is geworden. Ik bedoel. Bedoel ik iets? Dat ik buiten, boven de tijd ben geraakt waarin ik en mijn moeder er allebei nog waren en ik haar gerust mag zijn vergeten. Ik ben haar niet vergeten, ik denk alleen nooit aan haar. Ze flitste door mijn hoofd en is meteen weer weggespoeld. Ik denk dat ik dat bedoel. Wel degelijk nog in staat iets te bedoelen. Was het wel mijn moeder, die zich als een bliksemvonk in mijn hersens vertoonde, en niet iemand anders, een andere vrouw? In een zomerjurkje op een strand in dampende zon en ik ben daar ook. Haar armen strak langs haar lichaam omlaag staat ze haar vingers te spannen. Alle kracht vanuit haar schouders en armen naar haar vingers die ze gespreid naar het zand gericht houdt, waar haar schaduw tot een bolletje rondom haar voeten is ingekrompen, skeletterig mager in dat katoentje met verschoten gele en lichtgroene vierkantjes. Dat met die vingers doet ze als ze driftig is en voordat ze ze tot trillende vuisten in elkaar krampt. Wegwezen, in ieder geval zorgen voor afstand, want ze gaat meppen. Het zal dus mijn moeder wel zijn geweest, weggespoeld als een uitwerpsel, maar met het gezicht, het hoofd, de gestalte van een ander iemand, niet per se vrouwelijk. Kan u hier uw nicotinesprietten roken, roept zuster Morton. Kankerstokken zegt men hier niet. Nooit kanker zeggen. Ze kijkt naar boven, waar de lucht niet is te zien boven de bomen. De sparrentoppen bewegen alle kanten op in wind die er al dagen is, gisteren zo hard en met venijnige regen dat iedereen binnen moest blijven. Het blijft wel droog, meent ze. Er is zon voorspeld. Hier beneden waait het niet. Staat hij op de rem? Dat controleert ze. Ja, met die dragonderstem, u staat geblokkeerd. Hetgeen klopt. Geblokkeerd, ik. Geblokkeerder dan de wielen van de rolstoel, die ze ergens achter me, waar ik niet bij kan, heeft vergrendeld. Die wielen gaan gewoon weer draaien als ze niet meer zijn geblokkeerd, ikzelf ben niet als die wielen, want ik kan niets meer, wat wil je ook. Alleen nog zitten en liggen. En waarnemen. Denken. Piekeren. Malen. Bedoelen. Kleuren zien die er niet zijn, althans door anderen niet worden gezien. Ze heeft me met een riem om mijn middel in de stoel gefixeerd, de metalen gesp op mijn navel is niet door mij te openen. Mijn woede daarover en mijn verzet worden met injecties en pillen platgekookt. Wat

nog kan bewegen zijn mijn handen en onderarmen. Met mijn benen, mijn voeten, kon ik schoppen, tot die ook aan de stoel werden vastgeknoopt. Hebt u uw saffies? Aansteker? Fluitje zit hier in het linkerkzakje van uw overhemd, meneer Busken. Als u voelt dat u moet, meteen blazen. Dat er weer geen ongelukjes gebeuren. Ik denk dat ze niet beseft dat ze schreeuwt. Haar fraaie verschijning is als die op dat schilderij, doch haar decibels verstoren mij. Ze kijkt naar me. Ja meneer Busken? U hoort me wel. Meneer Busken? Antwoord geven kan u ook best. Hier raakt ze mijn hoofd aan, bij mijn slaap, met haar gesloten slanke hand een duwtje bij mijn oor, niet hard, maar toch dat ik het voel, een lichtgevend stompje. Vandaar dat ik opeens aan mijn moeder denk. Ze marcheert terug naar het gebouw, het instituut, de inrichting, de gijzelaarsbewaarschool, Huize Madeleine voor ouden van daapsen die in hun luier pissen en de rest. Haar plastic kontje in de broek die zich er vacuüm omheen en tegenaan heeft gezogen. Op haar slofjes, waarmee men haar en dezulken nooit hoort aankomen. Geluidloos, onhoorbaar zijn ze er altijd plotseling als witte geesten, wat altijd even schrikken is. Rechttop, het bovenlichaam zelfs ietwat achterover, loopt ze in het neutrumpersoneelsuniform van het gesticht haar ivoorblote armen voor- en achteruit te zwaaien. Mij is het een troost van schoonheid haar te zien, naar haar te kunnen kijken, maar waar haalt ze die stem vandaan met de kracht en de klank van een ramsbazuin uit die zoete mond en die keel als van een zwaan. Wat zou ze zijn, eind twintig? Voorin, maar beslist niet ouder dan halverwege de dertig. Zou ze een vrijer hebben? In het korte halfblond van haar jongenscoupe plakt iets wat meebeweegt op haar kordate passen, een blaadje van een struik of boom of bloemetje, een snippertje, iets fladderends. Ze is hier pas enkele dagen. Hoelang ik hier zelf ben weet ik niet. Ik ben Moniek, baste ze toen ze zich voor het eerst, halfzeven 's ochtends, ze maakte me wakker, aan mijn bed vertoonde. En u bent? Woelend door met een knijper bijegehouden papieren op een plankje in de boog van haar arm: Meneer Busken, ja? U bent meneer E. Busken? Eerst dacht ik dat zij een knappe jonge man was vanwege het stemgeluid en het haar, kort tegen haar schedel. Ook omdat het witte cipierspak geslachtsonduidelijk is: de man die niet Moniek heet, draagt hier hetzelfde als de vrouw die wel zo heet. Toen ik mijn ogen nog eens opende en haar echt zag, wendde ik ze meteen van haar weg naar het raam dat niet open kan, zo'n schok ging door me heen als soms bij het ondergaan van Bach of andere kunst, zo weemakend verheven verstikkend mooi vond ik haar dat het me op de ogen sloeg en ik mezelf even voelde verdwijnen. Moniek dus. Personeel, thans aangeduid met

verpleegkundige dan wel verzorgende, stelt zich voor en laat zich aanspreken bij de voornaam. Verpleegster of zuster zeggen is ouderwets. Ik heet Ellie, corrigeert voorheen zo iemand. Of noemt u mij maar Suzan hoor. Of Pienie. De mannelijke soort mag niet meer worden aangesproken met broeder, zoals in de Middeleeuwen, die nu immers voorbij zijn, maar gezellig met Wim, Karel, Antoon, Sjoerd, allen aangesteld als zorgdragendekundigetoezichthoudende. Genderneutraal eindigt van iedere functionerende in de zorgsector de aanduiding van beroep of functie op -ende. Het leidinggevende opperhoofd van deze vrijheidberovende firma, geneesheer-directeur staat op de deur van zijn kantoor, zegt u maar gerust Richard, uit te spreken als Risjaar, draagt niet zo'n geslachtsloos gestichtsuniform, maar gewonemensenkleren, evenals alle stafleden, aan hem is dus vanbuiten te zien dat hij masculien is. Van het gewone personeelsvolk valt soms alleen uit de voornaam af te leiden welk geslachtskenmerk in eenieders broek en elders aanwezig is. Neem de harpij van psychiatrie met haar soldatenkop, die heet Carola. Dat staat op een naar de bezoeker toegekeerd plastic plankje op haar bureau met de laptop. Al moet volgens sommige godkundigen ook Jezus Christus, een der afsplitsingen Gods, onmannelijk onvrouwelijk worden aangeduid met het, het messiassende, omtrent de geslachtsidentiteit van genoemde Carola kan geen twijfel rijzen, deze snaterende psychiaterende is voorzien van bolle, verschuivende borsten als kanonkogels voor het beleg van Den Briel. Moniek beschikt dan weer over nauw waarneembare, schuchtere, als nog niet opgebloeemde welvinkjes, die de zaak onzeker laten als ze niet Moniek zou heten. Moniek Morton, het staat te lezen op het naamplaatje aldaar op haar gewaad. U zegt niks alsof u niks gehoord hebt, meneer Busken? Meneer Busken? Nog niet helemaal wakker of bent u doofstom of zo? De bewoners van Huize Madeleine blijven formeel u en meneer of mevrouw. Dezen verblijven hier niet, zegt Richardrisjaar, als patiënten, maar zogenaamd als gasten, zoals in een hotel, of als logés, zoals bij vrienden, het woord patiënt wordt zorgvuldig vermeden. In het huidige jargon wordt deze aangeduid met cliënt, hij is een klant van de medische zorgverstreckende instelling zoals hij klant is van een eetgelegenheid of supermarkt. Dat is dan zeventig euro per etmaal, meneer, bewassing niet inbegrepen. Mij vervult het allemaal met aan braakselopstuwing grenzende weerzin. Vluchten is onmogelijk. De morgen dat ik haar vanuit mijn bed niet durfde te aanschouwen: Plassen, doesen, tandenpoetsen, aankleden, kan u dat zelf, of moet ik helpen? Ik was te verlegen om me in mijn ruïneuze schamelte aan haar te vertonen. Met handgebaren beduidde ik haar dat ik me wel zou weten te redden, al

dien ik inwendig vloekend te berusten in het tegendeel, maar ik houd me strak en zij was nog niet van de waarheid op de hoogte. Dan ga ik even naar hiernaast, kom ik u zo meteen halen. Hoe komt een nimf aan zo'n stem. Andere verzorgenden wrikken me zonder woord of vraag, want ik zeg toch niets terug, uit bed, ontdoen me van het doodshemd en zetten me naakt onder de douche, dat wil zeggen ik ben naakt, zij houden hun kleren aan. Onder de douche kan ik me aan grijpstangen staande houden of op de afgedekte toiletpot plaatsnemen. Me afdrogen doet het personeel terwijl ik me aan de wastafel vasthoud met mijn gezicht naar de spiegel waarin ik mezelf niet wil zien, na het douchen is de spiegel trouwens beslagen als ikzelf. Tandepoetsen, voor zover ik nog tanden heb, ik doe maar wat, door het gebeef van mijn poetshand schokt de tandenborstel ongericht door mijn mondholte, soms een neusgat in. De tandenborstel is oranje. Dagelijks ontstaat er gedoe met het tubedopje. Omdat er toch geen Moniek of iemand anders was die toezicht op me hield, dit was drie dagen geleden, of twee, of gisteren, of hedenmorgen, ik kan de kleuren van de dagen niet meer onderscheiden, sloeg ik het douchen over, tandenpoetsen ook, wierp ik voor de schijn wat water over mijn haar en over de handdoek, die ik vervolgens voor mijn voeten liet vallen en uiteraard onder de wastafel liet liggen. Ik dacht eraan het dopje van de tube zoals iedere dag in de wastafel of daarbuiten achter te laten. Voor het oprapen van handdoeken en tandpastatubedopjes is personeel voorhanden. De vereiste ochtendplas lukte niet, er kwam niks. Het per elektrisch apparaat scheren der bovenlip en kaken van mannelijke logés geschiedt door een dienstdoende verzorgende, het zoemende, soms hinderlijk ratelende toestel wordt door de verzorgende meegebracht en na gebruik weer meegenomen. Er bevinden zich geen stopcontacten in de logeervertrekken. Maar de mooie Moniek, nog te kort in functie om van alle binnens en buitens in dit pensionaat op de hoogte te zijn, kwam me niet scheren, ze bleef lang weg. Aankleden. Ik had al sokken aan en was staande en me stuttend bij het kleerkastje met een ander kledingstuk in de weer toen ik omviel, sedert ik hier ben val ik steeds, vroeger nooit. Duizelig, hijgend, kwam ik gelukkig op het bed terecht, voeten nog op het balatum met de cirkeltjes die ik om elkaar heen zag cirkelen, sommige sneller dan andere. Opeens was de zorgdragende verplegende onhoorbaar terug. Ik zal u toch maar even helpen, meneer Busken. Het plankje met de papieren had ze niet meer bij zich. Haar blik verplaatsend van mij, ze zag me niet, naar het bed, vervolgde ze met dat harde basgeluid, het drong in mijn stilte tot me door: Uw pamber losgepulkt. Hè meneer Busken nou toch. Het hele bed. Ze trekt het besmeurde onderlaken onder me vandaan

en frommelt het op de matrasbeschermer van leverkleurig rubber. Met de pamber, verzadigd van mijn urine en gevuld met ander gevoeg, loopt ze, de buidel aan haar gestrekte arm ver van zich vandaan, naar de toiletruimte. Klap! Het deksel van de pedaalemmer die daar staat. U had moeten bellen toen u het voelde aankomen. Daar is dat knopje voor. Hè meneer Busken nou toch. U hebt u toch wel goed schoongemaakt onder de does daar van voren en achteren hoop ik. Ik kon niet slikken, zo bovenwerelds is haar schoonheid. Maar die stem. Pijn, met bonkende stoten door mijn rug, zo erg dat mijn adem stagneert. Ik vermoord haar. Met een mes. Puur uit aanbidding en liefde bekras ik met dat mes haar gezicht. Schone pamber in mijn onderbroek, het ding met klittenband ter plaatse gehouden. Kan u staan? Hou u maar vast aan mij. Daar schrok ik voor terug uit schroom. U was bezig uw broek achterstevoren aan te trekken. Niet zacht-, ook niet hardhandig rangschikt ze kledinggoederen rond mijn lijf, kordaat, doortastend, ik behandeld als een bejaarde kleuter, kleertjes aan, schoentjes aan de voetjes. Ik zal haar moeten doorsteken omdat ik me schaam. Ze mag me in mijn diepten, versukkeldheid, verwarrenis, al ben ik goed bij mijn hoofd, niet waarnemen. Met mijn mes. Of ik verander haar in een steen, of een boomstronk of een stiltewater. Lopen gaat wel erg moeilijk, meneer Busken. Kan u uw voeten niet gewóón neerzetten. En u beeft zo aan alle kanten. En u hijgt zo. Ik achter de rollator, de handremmen half dichtgeknepen, want zo'n ding schuift sneller vooruit dan ik het kan volgen. Ik heb daar al brieven over geschreven. Zij, de godin zweeft naast me mee, haar hand rond mijn elleboog, wat me irriteert, ik behoef geen hulp of wat voor ondersteuning dan ook, ik kan alles gerust alleen af, anderzijds toch zacht vertedert, zelfs vleit, ze is bezorgd omdat ze natuurlijk a prima vista als bij bekkenslag verliefd op me is geworden. De gemeenschapsruimte, de huiskamer genoemd, binnengehompeld, waar altijd de televisie aanstaat, het geluid op mompelsterkte, op het scherm was iemand bezig groente te hakken, met zo'n mes, hoorde ik haar kraaien: Uw boterbammeltjes staan al voor u klaar. Geen benul van wie ik eigenlijk ben en hoe ik me hier, ook door haar, miskend gekleineerd beledigd weet. Altijd twee sneden brood, altijd een bruine met kaas, een witte met zoetigheid, chocoladesmeersel of zo, en een beschuit met gele jam, of rode, alles voorgesneden tot hapklare partjes, naast het plastic bord een kartonnetje melk met een gebogen plastic rietje. Soms, de ene dag is het beangstigender dan de andere, is het beven zo onbeheersbaar dat mijn hand met zo'n stukje brood of beschuit mijn mond niet vindt en ernaast of eronder of tegen mijn neus botst. Zuster Moniek, eerst

begeleidde ze mijn hand, begon me ten slotte te voeren als een vogel. Met die stem van houten planken: Hapje voor papa. Die heb ik niet gekend. Hapje met kaas voor mama. Van mijn mama moest ik niets hebben en zij niet van mij. Ben haar toch blijven verzorgen tot haar dood, ik weet het mijne van pis- en strontpampers. Hapje voor mevrouwtje Kalckbrander. Die zit op haar vaste plaats tegenover mij op mijn vaste plaats tegen mij en haar handen te glimlachen. Het mens is zo verknoopt als een draad breiwol. Als ik mijn mond opende voor een hap, sperde Moniek de hare en zag ik hoe ze lucht binnenhaalt, waar ik gebrek aan heb. Ik krijg geen lucht sedert ze me hier van mijn vrijheid hebben beroofd. Het rietje tussen mijn lippen, zij ook haar lippen getuit en wangen naar binnen gezogen, mij moet worden voorgedaan hoe ik moet lurken. Na het ontbijt begint het collectief staren. Op de televisie is de hele dag koken. Of natuur met beesten. Of gezwam. Ze zetten me in deze rolstoel omdat staan en lopen me niet zo goed meer afgaan zonder gevaar van vallen, vroeger viel ik nooit, en ze verankeren mijn lijf en ledematen erin omdat ik me er stompnd en schoppnd tegen teweer pleeg te stellen, maar ook omdat ik zonder de drie-, zelfs vierpuntsfixatie mezelf uit het ding zou schokken, zo is sedert ik hier ben alles aan me buiten mijn wil in beweging als een tot niets dienende machinerie. Door de liefvallige Moniek laat ik me gewilliger insnoeren, we gaan spoedig trouwen. Gaan we lekker buiten zitten, meneer Busken? Ik geef u dit fluitje ja? Voor als u jeeuwel. Ze maken me hier vanzelf gek. Statig van voorkomen en statuur als op dat schilderij van ik ben de naam van de schilder kwijt, ze moet alleen niet praten, laat ze me staan waar ze me heeft neergezet. Ze trekt de deur van het asiel waardoor ik tot mijn verwondering door haar naar buiten ben gereden en zij weer zal verdwijnen, op haar manier, tamelijk bruusk voor zo'n meisje, naar zich toe, maar voordat ze naar binnen gaat beklopt ze met beide handen haar gebogen neeschuddende hoofdje, haar vingertoppen als eggen door het korte haar, op de afstand die tussen mij en de verpleegkundige is ontstaan, hoor ik haar woorden grommen. Iets kleins, dat haar heeft gehinderd aan haar nek hals wang, dwarrelt uit haar haar op het grindpad, waar de wind niet voelbaar is. Ze verdwijnt achter de deur. Klap, deur dicht. Heftig temperamentje. Tot mijn nog grotere verwondering heeft ze me geparkeerd onder de sparren in een hoek van het terrein waar het hoogst ongebruikelijk is dat een gedetineerde zich bevindt. Er liggen ingegraven bielsbalken tussen hier en het grasveld met de zitbanken waar de cliënten zich bij geschikt weer kunnen vertreden. Verboden ten strengste deze balkengrens te overschrijden. Checkpoint Zero. Ik ben in een gebied waar ik zicht heb op zowel het

gemeenschappelijke gras als op de achtergevel van het instituut met een grindpad naar een poort waar ik tot op heden geen weet van had. Over het gras is mede-Madeleinebewonende Wolff in mijn richting komen slenteren. Deze onguurling was huisarts en haalde goorheden uit met vrouwen op zijn behandeltafel, niet uitzonderlijk klom hij zelf ook op die tafel en de patiënte zonder dat deze hem daartoe had geïnviteerd, dat heeft met zijn Mengelekop erbij, vandaar dat ik hem meteen herkende toen ik hem hier voor het eerst zag rondstommelen, in alle kranten gestaan. Omdat ik tot nogmaals mijn eigen bevreemding aan de verboden kant van de bielzengrens ben neergezet, denkt hij misschien dat het verbod om die te passeren is opgeheven, als die krates in zijn rolstoel daar mag staan, dan ik ook, denkt hij allicht en is al over de markering heen gestapt, grensoverschrijdend naar zijn gewoonte. Ook hij heeft meisje Morton met zijn gluipogen gevolgd. Zegt met gluipstem: Ze vraagt het me niet, maar als ze me het zou vragen zou ik me geen tel bedenken. Wat jij, Busken? Natuurlijk zwijg ik, ik zie hem niet eens met zijn half kale kop met hoed en zijn wanglappen die voorbij de mondhoeken tot onder zijn kaakbeen hangen. Zwijgen. Het gonst tussen mijn slapen. Ik zwijg sowieso uit principieel protest. Tegen alles. Vanaf de seconde dat mij bleek dat ik hier niet meer wegkom. Bovendien heb ik niets bij te dragen aan het geouwehoer om me heen, iedere godvergeten dag opnieuw, alle godverloren dagen van halfzeven 's morgens tot 's nachts. Niemand hier heeft mij ooit meer iets horen zeggen, daar ik alleen mijn mond open om te eten, de kleffe kledder die ze hier voor je neerplempen. En hem zie ik niet omdat ik hem dag in dag uit al genoeg zie en altijd doe of ik hem niet zie. Hoor ik iets? Iets horen doe ik zogenaamd ook niet. Ik ben in mijn eentje de drie bronzen aapjes die thuis heup aan heup op mijn bureau staan. Als ze er nog staan en mijn huis niet is leeggeroofd na alle handtekeningen die ik heb moeten zetten. Al zou ik van hier vluchten, waar kan ik heen, ik kan mijn eigen huis niet eens meer in. Misschien kan ik asiel vinden bij Herman en Babet. Met telepathische stralingskracht zend ik naar Wolff uit: blijf uit mijn buurt, vunze hond. Wat denk je wel dat zij je zal vragen. Niettemin blijft hij staan met die borsalino op zijn laffe kop en zijn enge kleine grijphandjes bij de duimen aan de slangenleren broekriem gehaakt. Kristesmaria, hij zet zelfs nog wat passen dichterbij tot hij schuin voor me staat. Moet ik hem ook nog ruiken? Ik blijf als van marmer voor me uit staren naar het snippertje uit Monieks haar op het grind. Beweegt het nu of niet? Er ligt een strook magere zon overheen, zoals opeens over alles, behalve onder de bomen waar ik zit. De hoed van Wolff krijgt er een aureoolgloed van en

beschaduwde zijn gezicht tot de bovenlip. O o o, alweer een sigaret. De heer Busken kan niet zonder. Zo haal je de honderd niet. Vade retro, denk ik stormachtig, maar het bereikt hem niet. Kost het nou echt zoveel moeite om ervan af te blijven. Een beetje wilskracht, Busken kerel. Verdwijnt, ontbind tot pulver, lazer op. Hij ziet me niet eens roken, aangezien ik nog niet rook. Heb het doosje en de aansteker alleen nog maar in mijn hand, die ik schaamtevol niet kan laten ophouden met trillen, ik blijf voor me uit kijken. Star voor me uit. Marmer trilt niet, toch ben ik een zittend standbeeld, zoals dat van Johan van Oldenbarnevelt in Den Haag, Lincoln in Washington. De dubbele poort aan het eind of het begin van het grindpad, zo'n dertig meter verderop, bestaat uit tralies van ijzeren speren, even hoog als de muren rondom het hele terrein, alleen binnen het gebouw elektronisch te ontsluiten. Daarachter loopt een zandweg door het bos. Wandelaars blijven soms staan om door het hekwerk te gluren. Wat hopen ze te zien? Gorilla's moordenaars gevaarlijke gekken. Op dit moment stopt daar een waarschijnlijk wit, maar door mij als blauw waargenomen bestelbusje. Er komt een persoon in een werkjas uit. Drukt op de belknop waarvan het geluid wel ergens hoorbaar zal zijn in de stenen burcht, waar ook zijn aanwezigheid, geregistreerd door camera's, op een scherm verschijnt. De poort gaat geluidloos open. Als ik mijn lichaam kon gebruiken als in mijn godentijd zou ik nu proberen naar buiten te sprinten, de vrijheid in. En dan? Dat bedoel ik. Je hoort weleens over anderen dat ze de mogelijkheid hebben benut om ervandoor te glippen en in het bos te verdwijnen. Wat ik bedoel is dat zo iemand na een dag, twee dagen, drie dagen, door de politie of anderen weer naar binnen wordt geduwd, bewonderd door alle ingezetenen, die de kans niet hebben gekregen of niet hebben gedurfd wat hij c.q. zij wel heeft ondernomen, waarna de ontsnapte dagenlang kamerarrest krijgt, de deur vanbuiten op slot, wat ik persoonlijk niet erg zou vinden, afgezonderd van de rest van alle zwaar gestoorde hier. Het busje komt het pad op en stopt bij de deur waar daareven Moniek door is verdwenen, terwijl de poort zich onmiddellijk zonder piep of knars weer heeft gesloten. Dat is de vleesboer, die komt de proviand voor straks brengen. Dit zegt hij, Wolff, als hij al bezig is verder het pad op richting het voertuig te slenteren. Hoe vermetel. Hij zet zijn lakschoenen precies niet op het dingetje op de grindsteentjes waar ik mijn ogen weer op gericht houd. Er lijkt toch een beweginkje doorheen te gaan alsof het iets is wat weg wil bij de nadering van voetstappen en de schaduw van een hoed die eroverheen valt. Is het iets wat leeft of iets als een licht papiertje dat beweegt bij de lichtste luchtverplaatsing? Vleesboer? Het fijnste vlees

komt van slagerij Do, vermeldt de zijkant van het kubusvormig busje. Het zal wel een naam zijn die rijmt op ees, de middenstand kent zijn Vondel en Jacob Cats en is dol op rijmen, maar de rest van Do wordt van mij uit gezien afgedekt door zo'n struik met van die ballonbloemen. Van waar ik zit tot aan de poort is de entree aan beide kanten bezoomd met zulke struiken. Hoe heten ze ook weer. Ze stonden ook langs de opritten van de pensionaten waar ik aan het begin van mijn leven werd opgeborgen, zoals vandaag hier, nu ik zowat aan het eind ben van de ellende die leven heet. Bespaar het me honderd te worden. Doe mij liever nu meteen stampende pede de milde spuit. Antrax. Insuline. Morfine. Of een pond slaapmiddelen of pijnstillers, oxycodon, tramadol, fentanyl. Een, twee druppels of korrels polonium-200 door de vla verschaft met wetenschappelijk vastgestelde probaatheid eveneens het verlangde resultaat. Ik kan het allemaal nog zo opnoemen, want ik heb er verstand van, maar hoe die struiken heten, weet ik opeens niet meer. Wel iets van tachtig jaar terug, mijn moeder op een strand, ik en mijn moeder en nog iemand op een schip, maar niet de naam van een schilder en van deze struiken. Ze begonnen van die bloemen te krijgen tegen het eind van het schooljaar en als dat in september opnieuw begon en ik weer bij de kostschool werd afgeleverd als een postpakket, waren de mooie bloemen aan het roesten als metaal. Nu is het ergens half juli geloof ik, de uit meerdere bloempjes bestaande ballonnen zijn rood, roze of wit, dat weet ik, maar nu zie ik alles blauw. Zulke zelfde struiken, 's zomers met bloemen, 's winters niet, stonden trouwens ook ter weerszijden van de avenues naar hogere onderwijsinstituten voor deftig rapaille in Wassenaar en Het Gooi, waar ik later colleges heb gegeven, alsook van die door parken omgeven conferentievilla's waar ik werd uitgenodigd om een referaat te komen afsteken over existentiële levensvraagstukken. De vleesboer heeft opnieuw aangebeld, nu aan wat kennelijk de leveranciersdeur is aan het eind van de zijgevel. De deur springt open met een bromtoon. Mevrouw Holkema verschijnt. Hoofd der huishoudelijke dienst. Wil niet dat iemand haar anders aanspreekt dan met mevrouw Holkema. Ik heb niet met u in de teil gezeten en niet met u gejojood of geknikkerd, noch hebben wij vaste verkering, ik ben mevrouw Holkema. Zo te zien, ik hoor niet wat ze zegt, begroet ze de slager vriendelijk lachend. Wel hoor ik meteen hierna, zonder haar woordelijk te verstaan, de stemverheffing waarmee ze Wolff wegjaagt, terug over de streep en naar je hok, dit is verboden terrein. Ze draagt andere kleding dan ieder ander in de instelling. Een klassiek, ouderwetsig, allicht wit keukenschort met een strik vanachter, zoals nog te zien in films en televisieseries van

inmiddels zo'n eeuw geleden, daaronder een hoog opgetrokken lange broek, blauw, maar in werkelijkheid waarschijnlijk van een andere kleur, en iets gespikkelds met mouwtjes tot precies over de schouders. Blote armen, fors gespierd, gezicht van mica. Meneer Do stapelt dozen en bakjes en in papier gewikkelde bultige waar op een meegebracht steekkarretje. Kruit zijn handel het domein van mevrouw Holkema binnen, die zelf in het al wat strakkere zonnetje naast de deuropening is blijven staan. Ze kijkt met spijkers schietende ogen Wolff na, maar ook naar mij. Met dezelfde slentertred komt de huisarts weer op mij toe. Trapt weer precies niet op het snipseltje. Hoe het toeval te berekenen dat iemand er al dan niet en wanneer op zal trappen. Dacht hij misschien nog vermeteler door de traliehekken, als die zo meteen weer vaneengaan, als de dijen van een meisje, zo gaat het ongetwijfeld door zijn schurftige hersens, te ontvluchten? Met die hoed. En dan? Tijdens de dagen van opsluiting wordt de teruggebrachte vluchteling geen toetje verstrekt, zo wordt verteld, geen yoghurt met stukjes perzik of modderpudding met opgesuikerd bessensap uit van die geribbelde doorzichtige plastic potjes. Ook al geenszins verschrikkelijk wat mij betreft. Hij loopt, berispt maar niet van het bord geslagen, nog even bestudeerd parmantig. Nu goddank langs mij heen, zonder blik, zonder weer zo'n opmerking. Zijn handen nu bij elkaar op zijn zitvlak. Met de rug van de ene hand ritmische klopjes in de palm van de andere. Meneer Do de vleesbrenger stapt weer in zijn voertuig en rijdt het achteruit, omwolkte door dezelfde uitlaatwalmen als toen hij arriveerde. Komt geur en smaak van vlees ten goede. De traliepoort gaat op dezelfde magisch realistische wijze open, de traliepoort sluit zich weer. Mevrouw Holkema heeft even haar hand groetend opgestoken naar meneer Do, kijkt dan weer naar mij met die draadnagelblik en roept iets naar me vergezeld van armgebaren alsof ze me net als Wolff van haar terrein wil wegduwen. Is dat wat ze roept en bedoelt? Ik begrijp haar niet want ik ben toch gek. Bovendien doofstom met blauwe staar. Ze verdwijnt. Boven mij ruisen de boomtoppen tegen elkaar in. Vlees? Wat hier met deze aanduiding ter tafel wordt gebracht wekt soms een reminiscens met de smaak ervan. In de keuken, of misschien heeft meneer Vondel het al in zijn winkel gedaan, versnijdt men het vlees of zoiets tot blokjes en brokjes en zo wordt het de cliënt voorgezet, opdat deze het niet zelf hoeft te snijden en daar trouwens ook niet in zou slagen met zo'n nauwelijks gekarteld plastic kaboutermesje. Cliënt hoeft de keutel maar aan het kleutervorkje te prikken of op het poppenschepje te schuiven en naar de mond te heffen. Alle eetgerei is van gewichtloos plastic zodat, gelooft het dierentuinbestuur, het alhier

gestationeerde volk er een ander noch zichzelf mee zou kunnen verwonden of vermoorden. Wat het bestuur zoal gelooft is nooit zwaarder dan pluis van de paardenbloem. Geef mij een scherp mes om mee te snijden, met tanden om mee te zagen, met een punt zodat ik ermee kan steken en het rechtstandig in het tafelblad rammen. Ik als hersenchirurg weet van uit spiegelend staal vervaardigde messen en van snijden en steken en prikken en pulken en van gekarteld en figuurzagen, bijvoorbeeld een triplex lampje voor in de kinderkamer en ik heb geeneens een kind. Toen schoot er opeens een komeet door mijn hersens. Alles blauw. Die struiken trouwens, heten drensdrons. Het komt aan op helder denken en concentratie. Ikzelf ben een heldere denker. Als je iets denkt, moet je je ervan bewust zijn dat je iets denkt en dat vasthouden, anders vouwt het ene dat je denkt zich per willekeurige associatie om het andere heen. Dat is niet helder denken. De hele dag door, ononderbroken, gaat er van alles door je hoofd, van alles door elkaar, dat meteen ook weer weg is als door de plee, zonder dat het een bewust gedachte heldere gedachte is geweest, het maalt maar door van dit naar dat, het ene over het andere heen, soms eenzelfde gedachte twee keer of nog dikwijlder. Zogenaamd in gedachten denk je in feite niks. Flitsen. Flarden. Spinsels. Om me heen kijkend registreer ik hoe sommige cliënten hier met lege blik voor zich uit staren, het lichaam wiegend, naar voor, naar achter, het gezicht in kreukels van het denken, maar wat denken ze, waar denken ze aan, een euro voor hun gedachten, welk geldstuk ik beter bij me kan houden, ik krijg er niets voor dan luchtledigheid. Registreer het bij jezelf, zegt een stem ergens in mijn diepst. Onzin, er is geen stem in mijn diep, ben ik een zwembad? Zoals sommige anderen hier wel stemgepraat vernemen terwijl geen levend iemand iets tegen ze zegt, soms horen ze twee stemmen, drie komt ook voor, tegelijk door elkaar heen tegen elkaar in kakelend, vloekend, dreigend, scheldend, dwingend. 's Nachts hoor ik in belendende kamers zulke logés weleens schreeuwen, stommelen, dingen tegen het balatum of de muur keilen. Hoor ik al, als ik alleen met mezelf ben zoals nu, misschien iets als stemgegons door mijn denken, herken ik aan de klank, de toon, de uitspraak, alleen die van dat mens Carola uit Den Briel. Slaapt u goed, meneer Busken, vraagt ze. Zeker wel, ik antwoord niet. Ligt u eerst te denken, te piekeren, u zorgen te maken over dingen voor u inslaapt? Droomt u? En gaat dat piekeren door in uw droom? Wat gaat jou dat aan, boze heks met je kaartenbak. Ik zwijg. Herinnert u zich bij het wakker worden wat u hebt gedroomd? Ik zeg niks tegen haar of iemand na die eerste, enige keer dat ik wel iets tegen haar heb gezegd. Ik denken in

bed? Uit deze vraag is de conclusie te trekken dat ze niets van denken afweet, helder en geconcentreerd. In bed sluit ik mijn ogen en slaap. Wakker worden is wat mij betreft niet meer nodig. Of ik stemmen hoor vanbinnen, wil ze weten, in mijn hoofd, het kan ook in mijn buik zijn, wat voor stemmen, wat zeggen die stemmen, registreert u dat eens aandachtig bij uzelf diep vanbinnen. Bij hoofd brengt ze haar handen naar de zijkanalen van haar met smyrnaslierten en -knopen afgebiesde bovenschedel, bij buik haar handen onder het schrijfbled van het bureau tegen haar eigen lichaamsgebied met deze benaming. Voor mij aanschouwelijk gemaakte anatomie voor als ik wellicht niet meer zou weten waar het zich allemaal bevindt. Al dat hout voor haar deur beweegt mee met haar gestes, hoofd, boezem, knie en teen, bis knie en teen. In de glazen van haar bril zie ik mezelf. Ik registreer. Ik zie mezelf in haar etalageruiten aandachtig registreren. Daar verloor Alva zijn bril, in Den Briel, in zestienzoveel, vijftienzoveel. Of het menselijke stemmen zijn, wil ze weten, of die van reptielen of olifanten. Zie en hoor ik weleens ijzeren balken die aan kettingen aan het plafond hangen, je kan hier gek worden wanneer je wil, en die heen en weer slingeren tegen mijn hoofd, van welke dreunen ik de echo's in mijn brein verneem, klinkend als gebonk op heipalen. Hoe is het mogelijk. Vanachter haar enigszins bolle glazen, de ene dag rond, de volgende dag vierkantig, dan weer als omgevallen eieren qua vorm, de ene dag omlijst, de volgende dag niet, registreert ze hoe ik haar registreer. Met dat computerscherm voor haar Brielse ammunition. In plaats van te luisteren, ze luistert nooit, is ze met haar rusteloze vingers bezig op die toetsen. Je komt binnen en ze begint te toetsen. Wat toetst ze allemaal in die lichtbak? Meneer Busken heeft zijn trui binnenstebuiten aan. Meneer Busken pulkt aan zijn vingernagels. Meneer Busken lijkt geobsedeerd door vrouwenborsten. Dan toch niet de hare, toets ik eronder. Meneer Busken volhardt in zwijgen. Door haar zit ik hier, in dit zogeheten zorgcentrum of hoe het wordt genoemd, in deze wielstoel, in deze riemen met een fluitje aan de hartkant van mijn overhemd. We houden u een poosje hier, meneer Busken. Het is onverantwoord u weer naar huis te laten gaan. Voor uw eigen welbevinden, uw eigen blaasblaas kokkelkokkel. O ja godverdomme? brulde ik haar in d'r gezicht, dat zullen we nog weleens zien. Wat denk jij wel wie dat je bent, geblutste mafklapper, en tegen wie je het hebt. Weet jij wel wie ik ben. Ik ga zelf over mijn welbevinden en daar heb jij met je lulpse blauwe gepenkop geen spleet mee te maken of iemand anders hier lazer op. Geen bijster sterke tekst als weerwoord, reactie, uiting van mijn woede en aanvliegende paniek, terwijl ik toch een bezonken intellectueel en geestesaristocraat

ben, een geletterde met een welhaast religieus taalbesef en een woordenvariëteit als een bloementuin, waarmee ik mijn gedachten adequaat en helder, tevens elegant, weet te formuleren, daar sta ik om bekend, maar mijn woordenkamer lag chaotisch overhoop. Dit was die enige keer dat ik mij met haar verstond. Ze zal mij luid en duidelijk hebben verstaan. Tevens de laatste keer dat ik hier überhaupt mijn stem heb gebruikt. Ik dacht zwets jij maar, ik bel gewoon een taxi en ga naar huis. Maar dat lieten ze me niet doen en ik bevond me te diep in het bolwerk om aan wegrekken te beginnen. Al die gangen. Alles zit daar op slot ook. De hoofdingang van het Medisch Centrum binnengereden en daar ergens onder schijnwerperslicht poliklinisch met een nietpistool tegen mijn achterhoofd gerestaureerd, daar kwam ook een tondeuse bij te pas, die van achter happen uit mijn haar vrat, bleek ik me, overeind gezet, niet anders dan op wankelende benen te kunnen verplaatsen, vallend tegen muren kantelend, zwabberend, en voerden ze me binnendoor elders heen, een andere vleugel, waar ik sedertdien ben en niet meer uit kom. Mijn keel verzengelde van smartelijke dorst en van het brullen. Met brandende keel bleef ik brullen, al die gangen door, liften in, trappen af of op, al die deuren, tot in de cel waar wel vijf bewaarders, een van vrouwelijke kunne, allemaal in van die uniformoveralls, me naar binnen worstelden, daar was ook het raam op slot. Ze bonden me vast op het bed. De vrouw kwam met een kartonnetje vloeistof met een rietje, dat ze mijn mond in wrong. Ik liet het uit mijn mond over mijn kin hals borst lopen. Ik wenste godgod en nog eens godverdegod iets krachtigers, gaf ik te kennen. Kreeg ik niet. U hebt meer dan genoeg gehad. U bent gevallen. U bent beschonken meneer. U bent gemeen gevallen. Nu moet u rustig worden meneer. Meneer! Menéér! En dat ze ook nog met injectiespuiten kwamen, waartegen ik me evenmin kon verzetten, al gaf ik met versterkt geloei uiting aan mijn protest. En met grote zwarte pillen of capsules die ze tussen en achter mijn tanden propten en die ze me dwongen met wurggrepen rond mijn keel door te slikken. Zo is het gegaan geschied en gebeurd en blijft het een diepe schande. Dit hele beloop van zaken is een flagrante inbraak op de rechten van de mens, waarover ik me alsnog zal beklagen in allergestrengste termen in een aan te tekenen schrijven per adres het Vredespaleis. Allemaal te danken aan haar, de harpij Carola met haar bril en computer en papieren en formulieren. Naast het bakje met paperclips heeft ze een bakje pepermuntjes staan, waar ze doornig doortoetsend soms een van neemt. Als ik erbij ben houdt ze me die witte pastilles voor. U ook eentje, meneer Busken, ga uw gang hoor. Ik beweeg geen spier. Meneer Busken weigert pepermuntje. Krijg je mond- en

keelkanker van. Verhoogt de kans op blindheid en longkanker. Kan impotentie veroorzaken. Vermindert de vruchtbaarheid. In ieder geval haal je er de honderd niet mee. En meer van dergelijke beloften. Daar is een speciale telefoonlijn voor, net als voor zelfmoord. Allemaal door haar. Er moet een orkaan naar haar worden vernoemd. Met haar stempels en stempelkussen. Toen ze me alleen hadden gelaten op dat bed in die kamer, piste ik in mijn broek. Het gebeurde zomaar, het stroomde zomaar, ik kon het niet stoppen en besepte nog het niet eens als onaangenaam te ervaren. Er ontstond een warme wolk die als thee tussen mijn benen spoelde. Er is een bij rond mijn hoofd komen zoemen, die steeds tegen mijn gezicht botst. Ook voor een persoon van marmer is dit hinderlijk. Het moet nu zowat zomer zijn, denk ik. Buiten de terreinen van deze instelling ligt het weiland dat ik door het raam in mijn kamer over de gevangenis muur heen kan zien. Aan de overzijde daarvan, in een bouwseeltje van planken met iets als een dak eroverheen, staan bijenkorven. Nuttige diertjes, deze vliesvleugeligen, maar ik moet ze niet met hun angels, priemen en harpoenen. Krachtig schudden met mijn hoofd, zoals ik zuster Morton heb zien doen, heeft niet tot gevolg dat het nijvere schepsel zich naar elders begeeft, het komt op mijn bovenlip zitten, kaatst zichzelf tegen mijn ene ooghoek, kriebelt door het laatste haar dat ik nog heb. Ik steek een sigaret op. Het insect verdwijnt in wat ik uitblaas. De omgeving laten meeroken heet voor de omgeving even funest te zijn als het roken voor de roker zelf is. Moge het zo zijn. Ik lees: Tabaksrook bevat meer dan 70 stoffen die kanker veroorzaken. Hoeveel is meer dan? Nooit vermelden hoeveel precies, altijd zeggen meer dan. U bent meer dan niet goed wijs meneer Busken. Dat zeggen ze niet, maar ik stel helder vast dat ze het meer dan eens denken. U hebt meer dan genoeg gehad, u krijgt een pil en een spuit. U moet eerst afkikkeren van uw drankgewoonte, dat is het grootste probleem. Ikzelf heb het nooit als een probleem ervaren. En ontstressen moet u. Daarna beslissen we wat we voor u zullen beslissen. Roken is ook heel slecht, maar we doen één ding tegelijk. De verjaagde apis mellifera duikt in de oprijstruiken, terwijl een andere neerstrijkt op mijn knie. Daar hoeft ik maar met de vuurpunt naar te wijzen. Rokers sterven jonger. Dat staat allemaal op onschuldige pakjes sigaretten met vreeswekkende gruwelplaatjes erbij. Hoe oud moet ik nog worden om jong te sterven. Nog verder dan het weiland waar ik van bovenaf overheen kan kijken, een heel eind verder, ligt een dorp of een buitenwijk van een stad. Een torentje van een kerk of zoiets. Huisjes. In de mij binnen toegewezen kamer zet ik een der beide daar aanwezige stoelen bij het raam. Er is niets te zien maar ik wil het zien. In die kamer ben ik,

op het gezamenlijke eten en de buiten te roken sigaret na, zo goed als altijd. Om alleen te zijn, weg van de hordes. Ik moet alleen zijn. Laat mij alleen. Helaas kan de deur niet op slot. Als je bent weggelopen of na een ander ernstig vergrijp, dan wel bij overdraagbare cholera of schurft, gaat hij aan de buitenkant op slot, aan de binnenkant is niet eens een sleutelgat, dus kan altijd eenieder, bij voorkeur zonder te kloppen ook nog, mijn kamer betreden. Dikwijls zo'n qua kleding genderneutrale verzorgende die aanwezig blijft om vast te stellen dat ik de pillen cachetten poeders capsules pastilles die zo'n witbroek op een wagentje naar binnen is komen schuiven wel degelijk tot mij neem. Wilt u er melk, karnemelk of yoghurt bij, meneer Busken? Ook komt voor dat een medehotelgast zich in mijn domein vertoont. Deze kan ik doorgaans met een kalasnikovvuurstoot uit mijn ogen meteen de gang weer op jagen, wat echter niet altijd lukt en zo iemand blijft rondhangen en mij afhouden van mijn geestesarbeid. 's Avonds is er licht in gindse bewoonde wereld. In de huisjes gaan de lampen aan en kijken de raampjes naar mij terug. Als alle televisies zijn gedoofd en alle nachtkarsen uitgeblazen, blijft boven het gebied een blauwe lichtgloed zichtbaar. Daar wil ik naar kijken. Mijn gedachten stuiven naar overal in het rond. Warrelen als bijen. Laat mij. Alleen. Hier. Zitten. Ik. Denk. Halverwege de avond komen ze het gordijn voor het raam sluiten, dat ik weer open als ze weg zijn, want ik voel het in mijn keel, die afgeslotenheid binnen alle afgeslotenheid, een stremmend geschuur in mijn luchtbuis van benauwdheid waarin ik dreig te stikken zonder de zekerheid dat hierbuiten nog een wereld bestaat, dezelfde als waar ik was voordat ik opeens hier was. Misschien is die zekerheid helemaal geen zekerheid maar slechts verbeelding ergens in mijn hoofd, dat peins ik weleens met bange angst, en zijn die huisjes in de verte onder dat blauwe waas een fantasmorgana, het hoeft maar te misten en alles is weg. Neem mij met een gesloten gordijn het raam niet af en het ingelijste uitzicht om naar te kijken vanaf de stoel of vanuit het bed op mijn rechterzij. Wat ik zie dat zie ik. Het angstidee dat buiten dit ommuurde oord geen wereld meer zou bestaan, verdwenen in mythische wateren, bedolven onder vulkaanas, weggeblazen door kernbommen, ontstond in mijn gedachtebazaar en bleef geruime tijd hangen nadat ik uit het artificiële coma was herrezen. Tijd? Geruime tijd? Ik had geen enkel besef van tijd en mijn aanwezigheid daarin. Toen ik weer bij positieven kwam waren er duizenden jaren verstreken waar ik geen herinnering aan had, of waren er tijdens mijn afwezigheid al duizenden jaren aan de gang waarin ik sedert mijn ontwaken voortdurend het gevoel heb eruit te worden weggegumd als een mislukte potloodtekening. Ik dwaalde rond in een overeind gebleven reservaat, bevolkt door in leven

gebleven subhumane wezens waartoe ook ik bleek te zijn ingedeeld, rede en richting bijster. Ik was hier geboren of ontstaan en woonde hier nu eenmaal tussen al die oorspronkelijk ongetwijfeld witte muren, waar de ene soms zijn bord met eten tegenaan gooit, de andere stront die hij er met beide handen op uitsmeert tot uitwaaiende vogelstaarten. Ik was uit de riemen waarmee ze me in het bed hadden vastgesnoerd opgestaan als Kaspar Hauser, al herinnerde ik me deze naam niet meteen. Zat vanaf zijn geboorte of ontstaan zielsalleen opgevouwen vastgebonden in een kamertje als dit. Kon eerst niet lopen. Had niet leren praten. Nooit iets gehoord dan stilte. Mijn stilte kan ik horen als tikjes of geritsel van zachte regen. Ik kon opeens ook niet meer lopen anders dan met rubberen benen en naar binnen gedraaide voeten, vooral niet meer door vlijmende rugpijn van schouders tot beneden. Fysiotherapeuten. Op maan en woens Hilde, op dins en donder Rutger. Het is van belang deze dagen gedegen te onthouden en niet door elkaar te halen. Inmiddels gaat lopen weer enigszins achter een rollator zoals ik er voor mijn internering ook een had om op te leunen en mee door de ruimte te hinkelen. De rugpijn is te verdragen als ik niet loop maar zit. In de rolstoel. Op de stoel voor het raam. Of lig. In bed, wat hier alleen mag als het bedtijd is. Niets te zien. De hoge muur, bewoerd door klimop. Daarachter het weiland met elf koeien, een paard en een boom. Toen het gisteren, vannacht ook nog, zo regende, groepten de dieren dicht tegen elkaar aan onder de boom, zoals er hier zijn die bij elkaar in bed kruipen tegen de angst voor de bliksem. De leiding ziet dat liefst niet. Aan de horizon van de grasvlakte staan de zeven bijenkorven. Dan komt er niks dat ik kan zien omdat achter het bijenhuis hoge groeisel het zicht belemmeren. Pas kilometers verderop torent dat torentje tussen de huisjes, bijna Madurodams, zo ver weg, ik kan er niets zien bewegen, alleen de dieren dichterbij hebben het overleefd. Soms vliegt er een duif over alles heen. Mit einem Ölblatt in dem Munde. Tegen de toren blinkert iets, waarschijnlijk de door een zonnestraal aangeraakte cijferplaat van een klok, van mij uit gezien niet groter dan een punaise, die waarschijnlijk al duizenden jaren stilstaat. Wat beweegt is wat omgaat in mijn hersenkoepel en mijn hand die alles noteert wat ik denk op een rol papier uit een afgedankt faxapparaat sjerrebekke schietspoel dikke djakke kerre koltjes klits klets. Mijn hand beweegt zonder te schrijven toch wel, ik kan het trillen niet stoppen.

Dit boek is reeds verschenen

SVENJA O'DONNELL

Foto: © Mitzi de Margary Photography

Svenja O'Donnell (1979) groeide op in Parijs met een Duitse moeder en een Ierse vader. Ze is journaliste en schrijft voor *The Financial Times*, *The Sunday Times*, *The Political Quarterly* en de BBC.

INGES OORLOG

Inges oorlog in het kort:

In 2011 brengt schrijver Svenja O'Donnell een bezoek aan Kaliningrad aan de Baltische zee. In een opwelling belt ze haar grootmoeder Inge, van wie ze weet dat die zestig jaar eerder hals-overkop vluchtte uit deze stad. Ze kent haar grootmoeder als een gereserveerde, stille vrouw die de rol van gezellige oma nooit heeft kunnen vervullen. Aan de telefoon hoort Svenja haar huilen. Het verandert hun relatie. Voor het eerst vertelt Inge over haar verleden. Haar familie leefde generaties lang in Kaliningrad, destijds nog Königsberg geheten, de hoofdstad van Oost-Pruisen. Midden in de oorlog wordt Svenja's moeder er geboren. Amper twee jaar later moet het gezin vluchten. Grootmoeder zal de plaats nooit terugzien, maar er haar leven lang naar terug verlangen. Via talloze gesprekken en reizen door Europa reconstrueert de schrijfster haar familiegeschiedenis – en ontdekt uiteindelijk het tragische geheim dat haar grootmoeder zestig jaar bij zich droeg. *Inges oorlog* is het verhaal van een gewone Duitse vrouw die de Tweede Wereldoorlog overleefde. Zoals zovelen leidde ze een leven dat getekend is door de wandaden van de natie waartoe ze behoorde. Een alledaags verhaal, bijzonder door de uitzonderlijke tijd waarin ze leefde.

WAT BETEKENT HET OM
AAN DE VERKEERDE KANT
VAN DE GESCHIEDENIS
TE STAAN?

‘Dit verhaal gaat niet over heldendaden of over het kwaad, het gaat over de dingen die we doen om te overleven en hoe die ons leven bepalen.’ – Svenja O'Donnell

INGES OORLOG

Königsberg, juni 1932

Albert Wiegandt vouwde zijn krant dubbel zodat de kop op de voorpagina niet meer zichtbaar was: 'Zeven gewonden bij straatgevechten in Königsberg'. Hij legde het blad bovenop zijn andere papieren, maakte er een keurig stapeltje van en stopte het in zijn bureau. Zoals elke vrijdag verliet hij zijn kantoor vroeg, rond half vier 's middags, om met zijn dochter Inge een warme chocola te gaan drinken in Café Berlin. Het kleine etablissement met de blauwe voorgevel nabij de Paradeplatz van Königsberg was in de zomer druk met toeristen en de rest van het jaar met studenten van de nabijgelegen Albertina-universiteit. Op het eerste gezicht was het geen aantrekkelijke gelegenheid. Het café had eenvoudige houten stoelen en tafels en miste de chique leren bekleding die kenmerkend was voor het meubilair van de beste restaurants van de oude stad. Maar het had de reputatie dat het de beste warme chocola van de stad serveerde. De drank was zo dik dat je lepel er bijna rechtop in bleef staan als je probeerde te roeren. De chocola werd opgediend in grote, witte, porseleinen koppen, die naar kaneel en cacao roken, met bovenop een flinke toef slagroom. Je kreeg er een kannetje melk bij om te verdunnen.

Die vrijdagmiddagen waren een geliefd ritueel van vader en dochter. Albert had Inge voor het eerst meegenomen naar het café toen ze vijf jaar was. Als een bijzondere traktatie voor haar en om zijn vrouw Frieda een uur ongestoord pianospel te gunnen. Een

dankbare Frieda, wier spel enigszins geleden had onder de plichten van het moederschap, had de gewoonte sindsdien altijd aangemoedigd. Tijdens hun samenzijn vertelde hij de laatste nieuwtjes over zijn wijn- en drankhandel, welk restaurant de grootste order had geplaatst en wie de beste schnapps maakte. Inge vertelde over haar week op school, welke lessen ze het leukst had gevonden, welke meisjes problemen hadden met de onderwijzeres en hoe ze elkaar geplaagd hadden. Hij lachte hartelijk om elke streek en leefde mee met de kleine problemen van het leven van een schoolmeisje.

Inge was geboren in juli 1924, twee jaar nadat haar ouders getrouwd waren, en haar komst was bijna een wonder geweest want Albert en Frieda hadden elkaar laat in het leven gevonden. Albert was vijfenveertig en Frieda negenendertig toen Inge geboren werd. Zij was nu acht, een aantrekkelijk meisje met blauwe ogen en dikke donkere krullen, een snelle glimlach en een levendige manier van doen. Ze was enig kind en kon behalve charmant ook veeleisend zijn. Haar ouders, en soms ook de andere inwoners van hun huizenblok, verwenden haar meer dan goed voor haar was.

Albert deed zijn jasje uit toen hij op weg ging naar de Altstadt, het oude centrum van Königsberg waar ze woonden, om zijn dochter op te halen. Het was een warme namiddag, een vooraankondiging van de intense hitte die midden in de zomer vaak in de stad heerste. Albert, een boerenzoon uit het kleine plaatsje Grünwalde, zo'n honderdvijftig kilometer oostelijk van Königs-

berg, had zich als jongeman afgekeerd van het werk op het platteland met zijn strenge winters en zijn stille geïsoleerdheid en besloten naam te maken als ondernemer. Hij hield van de stad met de toewijding van een bekeerling. De stad bood hem de verfijning, de levendige drukte en het succes die hem in zijn jeugd ontzegd waren, en hij genoot volop van het stedelijk leven. Met zijn aantrekkelijke, gecultiveerde en muzikale vrouw en zijn kleine dochter had hij alles bereikt wat hij zich ooit gewenst had, maar de laatste tijd was hij zich ook wat zorgen gaan maken.

★ ★

Tientallen jaren lang lag in de schoot van mijn familie een geheim – onvermoed, ongestoord en niet besproken. Ik had nooit de bewuste bedoeling ernaar op zoek te gaan en ik was al halverwege mijn speurtocht voordat ik besepte dat die begonnen was. Het was een zoektocht naar de waarheid, die me door Europa zou voeren, door het verleden en het heden, en die me ertoe bracht vragen te stellen over de feiten waarmee ik was opgegroeid en die me gemaakt hadden tot wie ik was. Het begon allemaal onschuldig genoeg, met een simpel telefoontje op een middag in april 2006.

Ik was net een paar maanden als correspondent in Rusland aangesteld toen ik min of meer in een opwelling besloot een trip naar Kaliningrad te maken. Ik was erop geband het land te verkennen en omdat ik tot dan toe alleen Moskou en St. Petersburg had gezien leek de stad waar mijn moeder geboren was een goede plek om te beginnen. Ik was de eerste van mijn familie die terugkeerde naar Kaliningrad sinds mijn grootmoeder meer dan zestig jaar geleden

de stad had verlaten die toen nog Königsberg heette en deel was van Duitsland. In mijn kindertijd had ik zo nu en dan een paar dingen gehoord over het leven van mijn familie daar en hoe ze ertoe gekomen waren uit de stad te vertrekken. Mijn grootmoeder was Königsberg ontvlucht om te ontkomen aan de oprukkende Russen tegen het einde van de oorlog. Ze had daarbij haar bejaarde ouders op sleeptouw genomen en in haar armen mijn moeder als peuter meegedragen. De details van het verhaal dat mijn moeder vertelde waren vaag en zij was nog te klein geweest om zich zelf de gebeurtenissen te kunnen herinneren. Ze vertelde ons dat haar familie Oost-Pruisisch was, maar ik had amper een idee wat dat in werkelijkheid betekende. Het was een plaats die niet meer bestond, een naam ook die in mijn generatie goeddeels onbekend was, zelfs voor vrienden die in Duitsland waren opgegroeid. Zoals het vaker gaat met collectieve herinneringen aan het verleden, was de herinnering aan Oost-Pruisen sterk vervaagd. Binnen de grotere tragedie van de Tweede Wereldoorlog en de verschrikkingen van de Holocaust was er ook niet veel ruimte geweest voor verhalen over de ontberingen van Duitsers die niet door de nazi's vervolgd waren. Over het leven van mijn familie in Königsberg wist ik heel weinig, behalve dat ze twee uur gekregen hadden om te vertrekken, dat ze al hun bezittingen waren kwijtgeraakt en dat ze nooit waren teruggekeerd. Ik had iets gehoord over een schip waarmee ze ontvlucht waren, maar ik wist amper wanneer en hoe ze dat bereikt hadden. Het was deel geworden van mijn familiemythologie, een ontsnapping die gehuld was in een mysterie waar mijn grootmoeder nooit over sprak.

Als je Kaliningrad bekijkt op een kaart is het een anomalie, een klein stuk land dat uitziet op de Oostzee en ingeklemd ligt tussen de uitgestrekte vlakten van Litouwen en Polen. Technisch gesproken is het een exclave – een gebied dat wel politiek maar niet geografisch deel uitmaakt van een grotere territoriale staat. Kaliningrad grenst aan zee maar heeft geen landsgrens met Rusland, geografisch kun je de relatie met Rusland vergelijken met die tussen Alaska en de Verenigde Staten. Gedurende enkele eeuwen was het een deel van Duitsland tot het in 1945 bezet werd door Rusland en formeel geannexeerd werd door de Sovjet-Unie via het verdrag van Potsdam in de zomer van dat jaar. De paar artikelen die ik erover gelezen had, gingen vooral over de periode na het verdwijnen van het IJzeren Gordijn. Die jaren gingen gepaard met een groot verlies aan werkgelegenheid en na de val van het communisme werd Kaliningrad een knooppunt van drugs- en mensenhandel, met een omvangrijk heroïneprobleem en het hoogste niveau hiv-besmettingen in Europa. In de jaren net voor mijn aankomst, het begin van de jaren 2000, profiteerde het gebied van een economische opleving, maar het voelde nog steeds als een samenleving die in een grillige beweging verkeerde, op weg naar een onzekere toekomst.

Ik was vertrokken uit Moskou met vage verwachtingen. Collega's hadden geprobeerd me te waarschuwen. Kaliningrad, zo betoogden ze, was een voormalige Sovjet-militaire buitenpost. Niemand, absoluut niemand, ging er ooit heen op vakantie. Ik sloeg deze waarschuwingen in de wind als typisch Russisch cynisme. Ik stelde me oude gebouwen voor van een vervallen schoonheid, van het soort dat langzaam uit-

eenvalt, met wellicht een glimp van bossen in de verte. Ik was twee weken daarvoor in St. Petersburg geweest en dacht dat Kaliningrad daarvan een kleinere versie zou zijn: ook een stad gebouwd aan een rivier, met gebouwen van klassieke proporties tegenover elkaar op de beide oevers. Ik stelde me brede boulevards voor met rijen platanen en oude eiken. Ik had ergens gelezen dat het gebied, dat ooit Oost-Pruisen heette, in het vroege voorjaar wemelde van de ooievaars die nesten bouwden.

Het treinstation was een negentiende-eeuws Duits gebouw van rode baksteen met een grote overkapte ingang, dat het veelbewogen verleden van de stad had overleefd en een paar jaar eerder enigszins was opgeknaapt. De glimmende vloeren en de grote koperen kroonluchter bij de hoofdingang waren typerend voor de gotische grandeur van Russische publieke gebouwen, waar ik inmiddels van was gaan houden. De stijl paste bij het grote oude raam bij de ingang met aan weerszijden pilaren dat praktisch vanaf de grond tot aan het plafond reikte en waarin het morgenlicht op het koper en de elektrische kandelaars van de kroonluchter weerspiegeld werd.

Nieuwsgierigheid en voorgevoelens legden een knoop in mijn maag, die strakgetrokken werd toen ik naar de uitgang liep. Het zicht op de straat lag deels verborgen achter een voorportaal en toen ik de glazen deur opentrok, sloeg een snerpand koude windvlaag in mijn gezicht. Ik knipperde met mijn ogen in het heldere licht en verwachtte de boulevards te zien die ik me eerder had voorgesteld, maar ik keek uit op een zee van beton. Er waren geen bomen en zelfs geen straat maar alleen een vlakte van asfalt die zich uitstreckte tot een parkeerplaats en

daarna uitliep op een drukke vierbaansweg. Hoge betonnen appartementsgebouwen, bespikkeld met kleine ramen in hun voor-gevels, domineerden het uitzicht. Het verkeerslawaaï in de ochtendspits was oorverdovend en alles – de weg, de muren, de hemel en zelfs het licht – was grijs. De lucht was gevuld met uitlaatgassen en het geluid van claxons daverde in mijn oren terwijl ik naar de rivier wandelde waar volgens mijn dunne, schamele stadsgidsje de oude stad lag.

Als de gids klopte, was er weinig aantrekkelijks in Kaliningrad. Het ging voornamelijk over de tombe van Immanuel Kant, een onopvallend mausoleum in rode steen, en over de daarnaast gelegen kathedraal, die tot aan zijn herbouw in de jaren '90 een uitgebrande ruïne was geweest. Ik begon langs een weg te lopen die zo breed en druk was als een autoweg en merkte dat mijn handen waarmee ik de riem van mijn schoudertas vasthield, gevoelloos werden – ik was mijn handschoenen vergeten.

Ik stopte toen ik het historische centrum van Kaliningrad, langs de rivier de Pregel (Pregolya in het Russisch), bereikte. De oevers waren bezaaid met bouwplaatsen. Het was een mistige dag en de kou en vochtigheid herinnerden me eraan dat het vroege voorjaar in Oost-Europa in veel opzichten nog aanvoelt als winter. De rivieroever waar ik op uitkeek had alle charme die te verwachten valt van een Sovjet-atoombasis. Onnodig te zeggen dat dit niet de pittoreske pelgrimage was waar ik op gehoopt had.

Er was vrijwel niets over van de bruisende Duitse universiteitsstad die Königsberg had geheten, de geboorteplaats van Immanuel Kant en de hoofdstad van Oost-Pruisen, een koninkrijk dat in de dertiende eeuw gesticht

was door de Teutoonse Ridders en dat later deel zou worden van Duitsland. Oost-Pruisen, dat als eerste geleden had onder de wraak voor de misdaden van de nazi's, had gedeeld in het tragische lot van de oostelijke gebieden van Duitsland. Alle Duitse inwoners, de grote meerderheid in de regio, waren gevlucht, omgekomen of gedeporteerd. De bevolking van Oost-Pruisen, die in 1940 nog 2,2 miljoen mensen omvatte, was in mei 1945 teruggelopen tot 193 000 mensen.² De overlevenden waren overwegend als dwangarbeiders tewerkgesteld voordat ze in 1947 werden gedeporteerd naar het door de Sovjet-Unie overheerste Oost-Duitsland. Het was deel van de veel omvangrijker verdrijving van Duitsers uit het oosten van Europa waarbij zo'n 12 miljoen mensen ontheemd raakten. Onder de Sovjet-heerschappij werd Königsberg ontdaan van alles wat er nog over was van de Duitse identiteit van de stad. In 1946 was het territorium van Oost-Pruisen verdeeld tussen Litouwen, Polen en Rusland en werd Königsberg hernoemd tot Kaliningrad, ter ere van de Sovjetleider Mikhail Kalinin. Ontdaan van zijn Duitse bevolking en grotendeels verwoest, was de zevenhonderd jaar Duitse cultuur van de stad gedoemd tot vergetelheid.

Weinig onder de indruk en teleurgesteld door een stad waarvan ik had gedacht dat die me zou ontroeren, had ik mijn grootmoeder gebeld om mijn bezoek te markeren. We hadden nooit een bijzonder intieme band gehad en voerden geen lange gesprekken, laat staan dat we confidenties uitwisselden. Wij zagen elkaar op zijn hoogst een of twee keer per jaar als zij een bezoek bracht aan ons familiehuus in het zuidwesten van Frankrijk of ik een enkele

keer naar Kiel in Duitsland reisde waar zij met haar echtgenoot woonde. Als gereserveerde, enigszins zelfzuchtige vrouw, snel met op- en aanmerkingen, had zij nooit de traditionele grootmoedersrol gespeeld. Haar bezoeken gingen altijd gepaard met spanningen die mijn over het algemeen gelijkmatig gestemde moeder tot een verzenuwd wrak reduceerden. Altijd als ze op bezoek kwam, waren klachten troef: de koekjes, altijd vers en zelfgemaakt, waren nooit zo goed als de koekjes die zij in Duitsland kocht. Zij wilde haar thee niet sterk hebben, waarvoor een aparte theepot nodig was. Ze klaagde altijd, ook midden in de zomer, over de kou.

Onze telefoongesprekken bleven gewoonlijk beperkt tot verjaardagen, verliepen volgens een vast patroon en duurden hooguit tien minuten. We spraken dan over het weer in Kiel, dat volgens haar, of het nu regende of de zon scheen, nooit in overeenstemming was met het jaargetijde. Zij vertelde wie er naar haar verjaardagsfeestje was gekomen en stelde zelden een vraag over mijn leven. Na het uitwisselen van nog een paar alledaagse dingen, waarbij ze altijd het bedekte verwijt maakte dat we haar niet vaak genoeg opzochten, placht ze als eerste op te hangen.

Maar die dag, terwijl ik daar bij die rivier stond in die vreemde plaats waar mijn familie vandaan kwam, starend naar een bouwkraan die grote blokken beton optilde aan de overkant van de rivier en rillend van de kou, werd ik getroffen door het bijzondere van dit moment. Met mijn koude vingers tikte ik haar nummer in en wachtte op antwoord.

‘Ik wil gewoon even dag zeggen,’ zei ik enigszins onhandig. ‘Ik ben in Kalinin-

grad.’ Ik wachtte op de reactie van mijn grootmoeder. Zij was geen sentimentele vrouw, maar de volslagen stilte die volgde op mijn begroeting verraste me. Ze zat nooit om woorden verlegen maar de stilte aan de andere kant van de lijn duurde voort. Ik bekeek mijn handen die blauw begonnen te worden van de kou. Terwijl ik naar het ondoorzichtige wateroppervlak van de rivier keek en bezorgd was dat de betaalkaart van mijn telefoon leeg zou raken, wachtte ik tot ze iets zou zeggen. Toen ze uiteindelijk iets zei, was haar stem onvast. ‘De cirkel sluit zich,’ zei ze. Ik besepte dat ze huilde, wat ik haar nooit eerder had horen doen.

Deze vreemde en intimiderende stad, duizenden kilometers van huis, had ons dichterbij elkaar gebracht dan ooit tevoren. Ik wist niet hoe ik haar kon troosten, ik had haar nog nooit zo kwetsbaar gehoord. Ik herinner me niet meer wie vervolgens als eerste begon te praten, maar ze noemde namen van plaatsen, oude namen die sinds lang vergeten zijn: Königsberg, Rauschen, Insterburg, Cranz. Ik vertelde haar de nieuwe namen: Kaliningrad, Svetlogorsk, Chernyakhovsk, Zelenogradsk. Ik vroeg me af wat in het landschap van haar verleden, dat zo weinig relatie had met mijn heden, zoveel emotie in haar had losgemaakt. Aan deze kleine trip, die ik zo lichthartig had ondernomen, hield ik niets dan vragen over.

Er waren andere feiten omtrent mijn grootmoeder die vaag waren en waar nooit over gesproken werd. Haar echtgenoot was niet de biologische vader van mijn moeder hoewel hij haar grotendeels had opgevoed in haar kindertijd. Mijn moeder had me dat verteld toen ik dertien was, tot dan toe had ik er nooit een vermoeden van gehad. Ze vertelde me dat mijn grootmoeder de echte

vader van mijn moeder had ontmoet toen ze beiden nog heel jong waren, tijdens de oorlog. Hij was afkomstig uit een trotse aristocratische familie, mijn grootmoeder had zijn zuster leren kennen op een school voor meisjes van goeden huize en hun romance had geleid tot een hevige familieruzie. Het was een tienerliefde geweest die door de oorlog tot een einde was gekomen. Hoe en waarom dat was gebeurd wist zelfs mijn moeder niet helemaal zeker.

Wij waren een open familie waar geen enkel gespreksonderwerp uit de weg werd gegaan. Alleen als het over mijn moeders familie ging, was er sprake van een zekere terughoudendheid. Die terughoudendheid kwam niet van haar kant maar had ik onbewust zelf ontwikkeld. Ik was een half-Duits, half-Iers kind, dat opgroeide in Parijs en naar een Franse school ging. Als deel van de tweede generatie die in Europa in vreedstijd opgroeide, was mijn begrip van geschiedenis vooral gevormd door schoolklasverhalen over schurken en helden. Ik had nooit werkelijk nagedacht over de mensen tussen die twee uitersten. Tijdens de lessen over de Tweede Wereldoorlog op school werd de kwaadaardigheid van het nazisme breed uitgemeten en werd enigszins voorbijgegaan aan de meer duistere kanten van Frankrijk onder het Vichy-regime – in het bijzonder aan de collaboratie – maar viel de nadruk op het Franse verzet en het heldhaftige optreden van generaal De Gaulle. Lange tijd zag ik Duitsland tijdens de Tweede Wereldoorlog als een land van het kwaad. Mijn moeder was deel van een generatie die zich had ingespannen om de misdaden uit de tijd van haar ouders te begrijpen. Ze deed

haar best om ons te overtuigen van de misdadigheid van het antisemitisme en leerde ons dat alle mannen en vrouwen en alle rassen en religies gelijkwaardig zijn. Wanneer mijn broer en ik daarnaar vroegen vertelde ze ons dat haar familie niets op had gehad met de nazi's. Maar mijn gevoel Duits te zijn, als kind, was nooit vrij geweest van die smet.

Tijdens een schoolreis naar een museum over de Tweede Wereldoorlog in Normandië, toen ik negen was, had ik de ogen van mijn klasgenoten op mij gericht gevoeld toen we de zaal betraden die aan slachtoffers van de Holocaust was gewijd. Ik was het enige half-Duitse kind in de klas en voor de eerste keer schaamde ik me daarvoor. Op het moment zelf hield ik me vast aan die uitspraak van mijn moeder over mijn grootouders en stelde ik me voor dat zij heldhaftige tegenstanders waren geweest. Misschien had de vrees dat wat mijn moeder me had verteld over de antipathie van haar ouders tegen het nazisme mogelijk niet waar was, me terughoudend gemaakt in het doorvragen naar details.

In Kaliningrad kwamen die oude kwesties plotseling weer boven. Ik vroeg me af wie die leden van mijn familie waren geweest en wat mijn verbinding was met dit vreemde en weinig toegankelijke land. Ik wilde alles weten, hun levens, hun gewoonten, hun opvattingen, hun oorlog en hun vlucht. En alsof ze mijn gedachten kon lezen, nodigde mijn grootmoeder mij voor het eerst uit in haar verleden. 'Ik heb je zoveel te vertellen,' zei ze.

Dit boek verschijnt in april

GERWIN VAN DER WERF

Foto: © Fjodor Buis

Gerwin van der Werf is columnist en recensent voor *Trouw* en geeft muziekles op een middelbare school. In 2010 won hij de Nationale Gedichtenwedstrijd. Hij schreef vier romans, *Gewapende man* (2010), *Wild* (2011), *Luchtvisser* (2013) en *Een onbarmhartig pad* (2018). *Een onbarmhartig pad* stond op de longlist van de Libris Literatuur Prijs en is vertaald in het Duits.

STROVUUR

Strovvuur in het kort:

Aan het einde van een bloedhete zomer besluit de zeven-tienjarige Fay spontaan om met haar neef Elvin naar Parijs te reizen. Fay draagt een groot verdriet met zich mee, Elvin heeft een kort lontje, zijn oude Mitsubishi Sapporo heeft zijn beste tijd gehad. Wat volgt is een ontroerende en bizarre roadtrip, met een hoop pech en vreemde ontmoetingen, over het sinistere Vlaamse en Noord-Franse platteland. Als Fay een zestiende-eeuws koorboek uit een klooster steelt, lijkt de ramp compleet.

Zelden wist een schrijver de stem van een jong meisje zo goed te vangen. Wie op zoek is naar het vrouwelijke antwoord op Holden Caulfield uit J.D. Salingers *The Catcher in the Rye*, zal zich vol overgave hechten aan de grappige, slimme en rouwende Fay.

EEN TARANTINO-
ACHTIGE ROADTRIP

De pers over Een onbarmhartig pad:

‘Verrukkelijke, meeslepende roman geschreven met lekkere, zuivere pen.’

– Trouw

INTERVIEW MET GERWIN VAN DER WERF

DOOR: TAÏS VEZO

In zijn roman Strovuur beschrijft Gerwin van der Werf de roadtrip van de zeventienjarige Fay die het verlies van haar vader probeert te verwerken. Zelden wist een schrijver de stem van een jonge vrouw zo goed te vangen. Met als gevolg een Tarantino-achtige roadtrip over het sinistere Vlaamse en Franse landschap. 'Ik wilde terug naar de vrijheid om te kunnen schrijven.'

Van Amsterdam naar Kruishoutem

Een afspraak maken met Gerwin van der Werf is niet eenvoudig. Doordeweeks geeft hij muziekles op een middelbare school, hij recenseert voor dagblad Trouw, en twee dagen per week heeft hij gereserveerd voor het schrijven van zijn boeken. Ondanks zijn drukke agenda kwam hij naar Uitgeverij Atlas Contact voor een interview over zijn nieuwe roman *Strovuur*. Een week eerder las ik het boek in één ruk uit en nu ben ik razend benieuwd hoe hij zich zo goed heeft kunnen inleven in zijn personages.

‘De kiem van *Strovuur* ligt in een kort verhaal dat ik in 2010 heb geschreven. Dat ging over twee jongens die onderweg naar Parijs stranden in Kruishoutem en bij een benzinepomp in een vreemde situatie terechtkomen. Ik had heel veel plezier in het schrijven van dat verhaal, omdat het absurd was en heel veel actie bevatte. Vorig jaar heb ik dat verhaal deels weer opgepakt toen ik vastliep met een heel ander boek waar de personages niet loskwamen van het papier. Dat was ongelofelijk frustrerend. Toen dacht ik weer aan dat korte verhaal. Daar wilde ik naar terug, naar de vrijheid om te kunnen

schrijven. Het werd wel een ander verhaal, want ik wilde graag schrijven vanuit het perspectief van een jonge vrouw, en zo ontstond Fay.’

De roman

Aan het einde van een bloedhete zomer besluit de zeventienjarige Fay spontaan met haar neef Elvin naar Parijs te reizen. Fay draagt een groot verdriet met zich mee en Elvin heeft een kort lontje. Al snel belanden ze in een ontroerende en bizarre roadtrip, met een hoop pech en vreemde ontmoetingen, over het sinistere Vlaamse en Noord-Franse platteland. Als Fay een zestiende-eeuws koorboek uit een klooster steelt, lijkt de ramp compleet.

Hoe heb jij je kunnen verplaatsen in Fay?

‘Ik geef al jaren muziekles aan tieners en ik ben ook lang mentor geweest. Daardoor is het voor mij iets eenvoudiger om de levingswereld van jongeren te beschrijven. Het viel me laatst op dat ik het afgelopen jaar onbewust veel meer romans heb gelezen die door vrouwen geschreven zijn. Op-

vallend aan deze boeken is dat schrijvers zoals Nicolien Mizée en Rachel Cusk heel goed kunnen observeren. Eigenlijk beter dan mannelijke schrijvers, al wil ik niet generaliseren. Vrouwen lijken ook veel strenger voor zichzelf te zijn. Dat is Fay ook. Ze zegt bijvoorbeeld dat ze graag onzichtbaar wil zijn en daar heeft ze alle redenen voor. Maar je gaat je afvragen of dat wel daadwerkelijk zo is. Of dat ze juist heel graag gezien wil worden. Fay heeft in mijn ogen een leuk en interessant leven, maar voor haar is het stressvol. Door haar onzekerheid staat er voortdurend iets op het spel. Fay be vraagt zichzelf de hele tijd.'

Waarom besluit ze om met Elvin naar Parijs te reizen?

'Toen Fay veertien was heeft haar vader zelfmoord gepleegd, maar ze wil niet dat dat haar enige verhaal is. De reis met Elvin is een manier om te ontsnappen aan het narratief van dat zielige meisje dat in zichzelf is gekeerd. Terwijl Elvin om heel andere redenen besluit om met zijn nicht naar Parijs te gaan in zijn oude Mitsubishi Sapporo, die zijn beste tijd heeft gehad.' Telkens als Van der Werf het over die auto heeft klinkt er bewondering, maar ook jaloezie in zijn stem.

Jaloezie van een schrijver

Lachend geeft hij dan ook toe dat hij op vijftientigjarige leeftijd bijna een Mitsubishi Sapporo had gekocht. 'Mijn vrienden zeiden dat ik het moest doen, maar uiteindelijk ging ik voor een veilige Toyota. Daar heb ik eigenlijk nog steeds spijt van. Als schrijver mag je jaloers zijn op je

personages. Elvin is bijvoorbeeld een mislukte stoere kerel. Maar hij is ook een natuurkracht, ontzettend impulsief en dat moet je niet willen veranderen. Fay is zijn tegenpool, want ze is juist erg reflectief. Daar vullen ze elkaar aan. Zelf bekijk ik ook alles van een afstand en vraag me dan af wat anderen ervan zullen vinden. Elvin heeft daar geen tijd voor. Daar heb ik bewondering voor, maar van de kwetsbare en uiteindelijk daadkrachtige Fay ben ik echt gaan houden.'

Muziek in de literatuur

'Ik ben musicoloog dus voor mij is het heel natuurlijk om muziek en literatuur te combineren zolang het een rol van betekenis heeft. Fay speelt altviool en wordt echt door muziek gegrepen. Tijdens haar reis met Elvin ontdekt ze een middeleeuws koorboek en besluit ze het mee te nemen. Fay brengt zichzelf in een vreselijke situatie en weet zich er vervolgens geen raad mee.

Dat koorboek heb ik overigens gezien in een klooster in Venetië tijdens een muziekkreis met twaalf leerlingen. In het San Francesco della Vigna-convent hebben ze een schitterende afdeling oude handschriften. Samen met een pater stond ik, te midden van zeventienjarigen, dat koorboek te bestuderen in de bibliotheek. Dat was zo'n bijzonder en surrealistisch moment. Dat verhaal is in *Strovvuur* gekomen, maar dan in een heel andere setting. Als schrijver mag je immers alles verzinnen.'

Je vorige roman Een onbarmhartig pad is onlangs vertaald in het Duits. Zorgt het succes van je vorige roman voor extra druk?

‘Het geeft mij juist rust. Iedereen heeft bevestiging nodig. Als schrijver zit je zo alleen in je eigen cocon tijdens het schrijven. Dan gaat je verhaal de wereld in en dan moet je maar zien wat mensen ervan zullen vinden. Terwijl je hunkert naar bevestiging – niet per se succes, maar wel erkenning dat je iets moois gemaakt hebt.

Dat het in ieder geval een keer is gelukt. Als docent merk je onmiddellijk of je iets goeds doet. Je ziet dan dat een leerling plezier heeft en zich op een bepaalde manier ontwikkelt. Hij gaat meteen aan de slag en je ziet het aan zijn glimlach. Dat is een directe bevestiging. Een schrijver heeft dat niet.’

STROVUUR

Eerste dag

1

Elvin en ik, we zouden naar Parijs maar we eindigden in Kruishoutem. Tenminste, zo kan je het zien. Je kan ook zeggen dat alles begon in Kruishoutem, dat klinkt ook wel goed, ‘het begon in Kruishoutem...’, dan is je verhaal al bijna af.

Mijn verhaal bedoel ik.

Ik ben Fay, zeventien jaar, ik heb een tattoo op mijn schouder en een gaatje in mijn hart. Verder ben ik normaal, je ziet niks aan me, ik ben goed in niet opvallen. Mijn moeder weet het niet eens, van die tattoo bedoel ik, niemand weet het, behalve Elvin. Elvin is mijn neef, hij is twintig en heeft geen tattoo maar wel een gele Mitsubishi Sapporo coupé uit 1980 met een grijs interieur en fijne zachte bekleding op de stoelen. Elvin noemt zijn auto ‘De Sapporno’, dan heb je meteen een idee van zijn humor. Ik noem het een verroeste pauperbak. Dat heeft niets met humor te maken, het is gewoon een feit. Hoewel, voor een auto van veertig jaar oud valt het wel mee met die roest, als je door je wimpers kijkt kan je net als Elvin pri-

ma negeren dat de auto van onderaf oplost, als een koekje dat je in de thee doopt.

Daarmee gingen we dus naar Parijs.

Ik had tegen Elvin gezegd dat hij niet mocht roken in de auto. Het was mijn manier om de baas te blijven tijdens de trip, door te zeggen dat hij iets niet mocht. Door mijn strenge verbod schoten we niet erg op want hij stopte zowat bij iedere P voor een rookpauze. Zo stonden we op een smerig terreintje net over de grens in de volle zon, Elvin stond tegen het geopende portier, met de rug naar mij toe. De rook kringelde de auto in, en dat had hij best in de gaten. Ik zat onderuitgezakt met gebogen knieën en de zolen van mijn sneakers tegen het dashboard geplant, een houding waarmee ik probeerde uit te drukken dat die lange rookpauzes van hem me totaal niet boeiden en dat ik nog steeds de baas was. Vergeleken met de auto's die je nu ziet was het dashboard van de Sapporo mooi en strak, er zaten vijf ronde metertjes in: snelheid, toerental, benzine, en verder weet ik het niet, eromheen een fraai gevormde boog, een soort overkapping die eindigde waar ik mijn linkervoet had gezet. Het stuurwiel was het mooiste, het was groot, heel rank en zat op

één punt vast – aan de onderkant, waardoor het leek alsof het zweefde. Ja, het klinkt misschien niet zo interessant, maar dat was waar ik de hele dag zo'n beetje naar keek. Achter de smalle versnellingspook zat een stokoude autoradio met een grote draaiknop waarmee je de zenders moest zoeken in al het gekraak eromheen. Dat vond ik leuk om te doen, het voelde alsof je je favoriete muziek met engelengeduld uit de ruisende kosmos plukte. Nu was de radio uitgeschakeld, want als we stilstonden trok hij de accu leeg, volgens Elvin. Vanonder de motorkap kwamen korte tikjes, om de paar tellen. En het was warm, warm, warm. Drie kraaien pikten papiersnippers uit een vuilnisbak, om en om alsof het een spelletje was. Er zijn zeventienjarigen die al heel wat bereikt hebben, die volle zalen toespreken of ergens kampioen in zijn. Er zijn zeventienjarigen die staan te springen om hun examenjaar in te gaan. Ik zat in een oude auto, in de hitte, op een parkeerterrein waar vrachtwagenchauffeurs in de bosjes poepen, met uitzicht op een volle vuilnisbak en ik voelde totaal niet de behoefte om ooit ergens kampioen in te worden of een volle zaal toe te spreken.

‘Laten we naar Parijs gaan,’ had Elvin gezegd en ik zei ja oké. Dat was twee dagen geleden. Normaal zou ik zeggen: ‘gast, ben je niet goed snik?’ maar er was niets normaals aan die avond, er hing iets in de lucht. We dronken bier bij hem op het kleine dakterras (dat eigenlijk van zijn bovenbuurman is, als hij nuchter is jaagt hij ons meestal weg), je kan er net met zijn tweeën zitten. De zon zakte achter de flats, de stad leek ziek van de warmte. Parijs, dat was precies het goe-

de woord op dat moment. Je kon er zwemmen in fontein. Elvin had een slechte dag, hij was ontslagen als fietskoerier, hij had een klant uitgescholden voor nazi en daarna de pizza uit de doos gehaald en tegen het raam naast de voordeur geplakt. Hij wilde wel vertellen dat het een pizza quattro formaggi was, en dat-ie dus goed plakte, maar niet hoe het zover was gekomen: ‘Ik had het gewoon warm.’ Dat is leuk aan Elvin, hij is niet trots op zijn woede en schaamt zich ook nooit. De afgelopen zomer heb ik Elvin vaak opgezocht, hij heeft altijd lauwbier en dat roken van hem kalmeert me, zolang het op het balkon gebeurt en niet in huis of in de auto. Soms rook ik mee.

Komend jaar moest ik eindexamen doen, en niemand die in de gaten had dat school mij werkelijk niets kon schelen en dat examen nog minder. Dat niemand het zag komt omdat ik niet opval, dat had ik al gezegd, het is het enige waarvoor ik mijn best doe op school: niet opvallen. Dus ik doe niet irritant tegen leraren, zelfs niet lomp of ongeïnteresseerd. Ik haal geen dramatische enen en tweeën, alleen zesjes, ik weet precies hoeveel antwoorden ik moet invullen om een zes te halen. Zo bleef ik weer een schooljaar keurig onder hun radar. Op een dag zal ik zo onopvallend zijn geworden dat ik op geen enkele radar meer verschijn, dan ben ik een schaduw. Ik zei dus ‘ja oké’, en Elvin glimlachte van oor tot oor, daarom zei ik er snel achteraan: ‘Alles beter dan school.’ Hij moest niet denken dat er voor mij niets leukers bestond dan met hem naar Parijs gaan.

We reden een uur of zo over de snelweg, uit de radio kwamen enkel jarentachtignummers. ‘Wild Boys’ en ‘Karma Chameleon’, ik

kende die rommel ook nog. De kosmische ruis op de achtergrond maakte de muziek nog ouder dan die al was. Van het asfalt kwam een slurpend geluid, alsof het half gesmolten was, de wind jakkerde om mijn oren, het ging mooi samen met het geknetter uit de radio. We kwamen in een file terecht, er zat geen beweging meer in. In de verte hing een rookwolk, kilometers verderop moest iets gebeurd zijn. Voor ik het doorhad zat Elvin tóch te paffen in de auto, de rook blies hij het raam uit, maar dat maakte weinig verschil. Ik hing mijn onderarm uit het raam en verbrandde hem aan het portier. Naast ons, op de linkerrijstrook, stond een vrachtwagen die siste en pufte alsof hij het zelf heet had. Voor ons stond een zwarte SUV, twee kleuters op de achterbank zwaaiden naar ons. Elvin maakte de vergissing terug te zwaaien waardoor ze niet meer ophielden. Na een tijdje begon hij aan de radioknop te draaien, om een zender met verkeersinformatie te zoeken, maar er was geen enkel ander radiostation te vinden dan die met oude hits dus liet hij het erbij. ‘Vamos a la playa’. De kleuters drukten hun lippen en wangen tegen de achterraut.

‘Ik ga vragen of iemand weet wat er aan de hand is.’

Elvin stapte uit, liet het portier wijd openstaan en liep naar de SUV. Hij droeg teenslippers en flipflopte over de witte lijnen. Ik dacht: Hoe serieus neem je een reis naar Parijs als je teenslippers aandoet? Hij tikte drie keer op de ruit van de bestuurder van de SUV, net iets te hard en te dreigend denk ik, dus mooi dat het raampje niet omlaag schoof. Alle auto’s hadden natuurlijk airco behalve wij, die rijkelui in de SUV zaten lekker met de ramen dicht in hun koude klimaatcapsule en hadden maling aan Elvin.

Hij liet zich niet ontmoedigen, zwaaide pestig en liep door naar de volgende auto. Ik kon niet goed zien wat daar gebeurde, kennelijk had hij wat vriendelijker op het raampje getikt en was hij nu in gesprek met de chauffeur. Toen hij terugkwam stak hij zijn middelvinger op naar de SUV.

‘Er staat verderop een hooiwagen in de fik, alle rijstroken versperd,’ zei hij toen hij weer naast me zat. Zijn humeur was duidelijk opgeknapt, er lag een spottend lachje om zijn lippen en hij had het gewichtige toontje van een leraar die de proefwerkstof opgeeft.

‘De situatie is onder controle. We rijden zo weer Faytje.’

Wat had een hooiwagen op de snelweg te zoeken? Welke zielige god probeerde ons tegen te houden met een hooiwagen? En wat wist Elvin over de ‘situatie’ die ‘onder controle’ zou zijn? Had hij dat ook van die automobilist? Ik ken Elvin, hij heeft een overzichtelijke woordenschat waarmee hij zich trouwens altijd helder uitdrukt, maar dingen als ‘de situatie is onder controle’ zegt hij nooit. Hij heeft ook nooit een situatie onder controle. De kinderen op de achterbank waren gestopt met zwaaien, ze staken nu hun middelvinger op, beide handen om en om in een ritmische beweging die ongeveer gelijk liep met de beat van ‘Vamos a la playa’. Ik zette de radio uit en negeerde de kleuters verder door opzij te kijken naar de vangrail.

We hadden onze telefoons thuisgelaten, dat was het hele idee van de trip, dat we onbereikbaar en onvindbaar zouden zijn, geen Snapchat, Instagram, TikTok, Google Maps. Ik had gelogen dat ik er geen probleem mee had. In werkelijkheid werd ik bloednervuus van het idee zonder telefoon te moeten leven, ik had hem op het laatste moment nog onder in mijn tas geduwd. En

daarna er weer uit gehaald. Want ik ben braaf. Dat haat ik aan mezelf. Zelfs mijn tattoo is braaf. Een lotusbloem is een symbool voor allerlei mooie, brave dingen, dat kan je googelen. Dit zijn de redenen waarom ik een tattoo liet zetten, in willekeurige volgorde: 1. Omdat ik kan antwoorden ‘mijn tattoo’ als iemand vraagt ‘wat vind je het mooiste aan jezelf?’ (heeft nog nooit iemand gevraagd maar je moet op het ergste voorbereid zijn) 2. Om iets kleins en onbelangrijks te hebben waar ik later spijt van kan krijgen. Of om mijn *right to fuck up* op te eisen – dat komt ongeveer op hetzelfde neer. 3. Moet ik nog verzinnen.

Met dat gaatje in mijn hart kan ik makkelijk honderd worden. Het is een kleine aangeboren afwijking, een minuscule opening tussen de twee hartkamers. Met een stethoscoop kan je een hartruisje horen. Ja, wie doet dat nou ooit? Ik heb geneens een stethoscoop. Volgens de cardioloog hebben heel veel mensen een hartruis, de meeste weten het niet eens. We hebben het er niet meer over. Honderd, soms hoop je echt dat je dat niet wordt. De tattoo is tegen die tijd verbleekt en zal meer lijken op uitgedroogde vogelpoep dan op een lotusbloem. Daar denk je niet aan als je zo’n ding laat zetten, en ook daarna denk je daar heel erg niet aan.

Een kwartier later keek ik nog steeds naar hetzelfde stuk vangrail. De kleuters hadden zich omgedraaid, die zagen we gelukkig niet meer. Elvin floot een deuntje. Ik dacht: zo moet je niet doorgaan tot Parijs makker, dat trek ik niet, en ik stond op het punt het te zeggen. Opeens vloekte hij zo hard dat ik zijn vieze adem rook, hij gaf gas, stuurde scherp en reed met piepende banden de vluchtstrook op. Ik moest mijn stoel vastgrijpen, want gordels droegen wij niet, wij

zochten de vrijheid, en gordels pasten daar niet goed bij. De auto blies een enorme wolk grijze rook uit, ik schaamde me, niet voor de andere automobilisten in die dure auto’s, maar voor de bomen langs de weg waar de wolk heen trok. Ik vertelde de bomen dat ik nog nooit in een vliegtuig had gezeten, en hoopte maar dat ze het geloofden. Mensen geloven het namelijk nooit, terwijl het wel waar is. Via de afrit belandden wij in het Vlaamse dorp Kruishoutem, een dorp waar niets bewoog, alleen de lucht die trilde van de hitte.

‘Dorst,’ zei Elvin. ‘Fucking dorst, ik wil verdomme cola!’

Dat leek meer op Elvin, qua woordenschat. Eigenlijk ben je een engerd, dacht ik, met je cola, je gepaf, je vette krullen en je kuiltje in je kin. Je vloeken stinken naar sigaretten en je haar naar frituurvet. Mijn moeder vertelde mij een tijd geleden dat ze mijn oom ook een engerd vond. De vader van Elvin dus. Ik hoor het haar nog zeggen: ‘Die oom van je, daar moet je bij uit de buurt blijven.’ Elvins vader komt nooit in de buurt, ik geloof dat ik hem al jaren niet gezien heb, dus ik weet niet waar ze zich druk om maakt. Vroeger, en dan bedoel ik echt heel vroeger, smeed Elvin zijn autootjes naar me en gooide hij zand in mijn haar, dat soort shit, al bedoelde hij het niet kwaad. Ik wilde dingen bouwen, hij wilde dingen slopen, we vulden elkaar aan en dat hij bijna drie jaar ouder was heb ik nooit echt gemerkt. Ik had mijn vrienden niet voor het kiezen. Wie wel? Wie kiest zijn vrienden zoals je in de supermarkt uit honderd soorten koekjes kiest? Dat zou ik wel eens willen weten. Ik had Elvin, mijn neef, hij had een auto waarmee je naar Parijs kon.

Dit boek is reeds verschenen

GAIA VINCE

foto: © Phil Fisk

Gaia Vince is wetenschapper en journalist. Ze publiceerde in o.a. *The Guardian*, *Scientific American* en *The Times*. Haar eerste boek *Adventures in the Anthropocene* (2015) werd door de Royal Society verkozen tot wetenschapsboek van het jaar.

VUUR, TAAL, SCHOONHEID, TIJD

EEN BELANGRIJKE
AANVULLING OP SAPIENS VAN
YUVAL NOAH HARARI

Vuur, taal, schoonheid, tijd in het kort:

Het verhaal van de mens is fascinerend: terwijl ons meest nabije familielid, de chimpansee, op dezelfde manier leeft als miljoenen jaren geleden, wonen wij in megasteden met geschreven wetten, metro's en smartphones. Wat heeft ons gevormd, naast genetische evolutie? In tegenstelling tot elke andere soort op aarde bepalen wij onze eigen bestemming door middel van het samenspel tussen onze genen, onze omgeving en onze cultuur. Gaia Vince legt met behulp van vier elementen (vuur, taal, schoonheid en tijd) op overtuigende wijze uit hoe we sinds de steentijd zijn afgeweken van het evolutionaire pad van alle andere dieren. *Vuur, taal, schoonheid, tijd* daagt ons uit om het verhaal van onze voorouders opnieuw te bekijken. Wij zijn de intelligente ontwerpers van onszelf.

De pers over *Vuur, taal, schoonheid, tijd*:

‘Gaia Vince’s boeiende tweede boek, ideaal voor iedereen die van *Sapiens* hield, laat zien hoe een combinatie van genen, omgeving en cultuur ons in staat heeft gesteld onze eigen bestemming te bepalen, uniek onder alle soorten op aarde.’

– The Bookseller

VUUR, TAAL, SCHOONHEID, TIJD

GEBOORTE

Als we een antwoord willen vinden op de vraag wat het inhoudt om mens te zijn, is het misschien het beste om eerst te vragen waarin onze levenswijze – onze cultuur – verschilt van die van andere diersoorten. Mensen zijn uitzonderlijk: ondanks een groeiende lijst met fascinerende waargenomen gedragingen, is geen enkele dieren-cultuur zelfs in de verste verte zo complex of flexibel als de onze. De meeste dieren leren niet van elkaar maar vertrouwen op aangeboren vaardigheden, en hun cultuur is niet cumulatief. Anders dan onze technologieën zijn de eenvoudige werktuigen die dieren gebruiken zo te zien de afgelopen miljoenen jaren niet significant verbeterd.

Toch vertonen verschillende diersoorten wel degelijk een of andere vorm van sociaal overgedragen cultuur. Zulke diersoorten moeten slim genoeg zijn om nieuw gedrag te kunnen aanleren, en sociaal genoeg om dat aan anderen door te geven. De meest geavanceerde gereedschapsgebruikers zijn onze naaste levende verwanten: de chimpansees. Onze laatste gemeenschappelijke voorouder leefde zes miljoen jaar geleden. Bij over geheel Afrika verspreide chimpansees hebben primatologen in totaal negenendertig verschillende tradities aangetroffen. (De meeste populaties kennen er een stuk of twintig.) De meest complexe daarvan is het notenkraken.

Een cumulatieve cultuur – dat wil zeggen een cultuur die een steeds hoger niveau be-

reikt doordat allerlei veranderingen opduiken die selectief worden overgenomen en zich in de loop der tijd ophopen – stelt veel hogere eisen. Een chimpansee kan een noot kraken door er met een steen op te slaan. Een andere chimpansee kan daarvan leren, en het maakt niet uit wat voor steen hij gebruikt of hoe hij daarmee precies op de noot slaat. Na verloop van tijd slaagt hij er waarschijnlijk toch wel in om de noot te kraken. Om het hele proces efficiënter te laten verlopen, zou de chimpansee een steen van een bepaalde vorm of type moeten uitkiezen, of misschien zelfs de steen een andere vorm moeten geven. Met andere woorden, er zouden dan verschillende stappen aan het proces moeten worden toegevoegd, die stuk voor stuk in de juiste vorm en volgorde herinnerd moeten worden en vervolgens aan andere chimpansees moeten worden voorgedaan, die dan op hun beurt ook al die verschillende stappen weer in de juiste volgorde moeten onthouden en aan anderen doorgeven. In de loop der tijd kan de methode worden verbeterd en kunnen er nieuwe stadia aan toegevoegd worden, tot er na verloop van tijd een moderne notenkraker is ontwikkeld. Net als bij genetische evolutie het geval is, kan culturele evolutie zich alleen maar voordoen als er voldoende nauwkeurig gekopieerd wordt, want alleen dan kunnen succesvolle aanpassingen – zoals de keuze van de juiste steensoort – in stand worden gehouden worden tot ze worden vervangen door iets beters. Chimpansees kunnen niet voldoende nauwkeurig ko-

piëren, terwijl wij daar juist heel goed in zijn.

Wanneer heeft deze transitie zich voorgedaan? Wanneer is er een diersoort ontstaan die over een evoluerende cultuur beschikte?

Is het niet lastig om naar een foto van jezelf als kind te kijken, en daarin de volwassene te herkennen die je in de spiegel ziet? Daar sta je dan. Je bent dezelfde persoon, maar er is inmiddels veel tijd verstreken en je hersenen en je lijf hebben allerlei ervaringen opgedaan.

Om terug te blikken in de tijd, naar voorouders die duizenden generaties geleden geleefd hebben, is nog veel meer verbeeldingskracht en inlevingsvermogen vereist. En toch waren die mensen niet zo heel anders dan wij. Ook zij werden gedreven door de behoefte aan voedsel en een veilig onderkomen; ook zij hadden gezelschap nodig en moesten oplossingen zien te vinden voor de uitdagingen waarvoor het leven hen stelde, of die nou maatschappelijk of technologisch van aard waren. En daarin zijn ze geslaagd – sommigen maar heel kort; anderen, zoals *Homo erectus*, meer dan een miljoen jaar lang. We vangen slechts zelden een glimp op van deze lang verdwenen neven en nichten van ons, maar de sporen die we aantreffen zijn tastbaar: een dijbeen waar ooit doelbewust mee gerend is, of een schedel waarin ooit een bedachtzame geest heeft gehuisd.

‘De mars van de vooruitgang’ (1965) is een roemruchte tekening van Rudolph Zallinger, die de menselijke evolutie voorstelt als een optocht van verschillende hominiden die begint met een primate en eindigt met de moderne mens. Op deze tekening lijkt elk personage een rechtstreekse afstamme-

ling van de voorouder links van hem, en vleidend genoeg lopen wij helemaal voorop, als duidelijke winnaars van de evolutionaire wedloop. Recent paleontologisch en genetisch onderzoek heeft echter uitgewezen dat dit een karikatuur is. Het enige wat ervan klopt, is de betrekkelijk recente opkomst van de moderne mens. Om te beginnen hebben vele personages op deze tekening tegelijkertijd bestaan en zich waarschijnlijk ook met elkaar vermengd. Seks tussen verschillende typen hominiden die tot genetische hybriden leidde, was kennelijk heel gewoon. Ergens in de loop van het hier afgebeelde evolutionaire proces is een speciaal soort cultuur ontstaan, en het traceren van de opkomst daarvan houdt in dat we in ons gedeelde verleden naar aanwijzingen moeten zoeken.

De vroegste kandidaat is onze duidelijk moderne, maar toch ook oeroude voorouder *Homo erectus*, die ongeveer 1,8 miljoen jaar geleden ontstaan is. Tegen die tijd waren hominidenhersenen in omvang verdubbeld, van 600 naar 1300 cc¹, en deze slimme, prosociale mensen waren dan ook in staat om zich processen te herinneren die uit verschillende stadia bestonden. Anders dan de van drie miljoen jaar geleden daterende werktuigen die door vroegere hominiden werden gebruikt, en die zo eenvoudig waren dat ze door een individu gemaakt konden worden, zonder hulp van iemand anders, werden de werktuigen van *Homo erectus* steeds geavanceerder. Hij was een opmerkelijk succesvolle, vuur makende en werktuigen gebruikende jager, die duidelijk in groepen heeft geleefd en zich vanuit Afrika heeft verbreid over Azië en de randen van Europa. Het is goed mogelijk dat hij taal heeft gekend, en eenvoudige zee-

gaande vloten heeft gebouwd om daarmee eilanden te bereiken. Genetisch gezien was *Homo erectus* heel divers. In de loop van honderdduizenden jaren hebben verschillende populaties zich over grote afstanden verspreid, en zich vermengd met andere verwante homininen. Maar 1,2 miljoen jaar geleden is *Homo erectus* bijna uitgestorven, wellicht als gevolg van klimaatverandering. Wereldwijd kromp de populatie tot niet meer dan 18500 zich voortplantende individuen.² Meer dan een miljoen jaar lang werden onze voorouders veel sterker in hun bestaan bedreigd dan de huidige chimpansees en gorilla's, en het zou heel goed kunnen dat dit knelpunt, waardoor de diversiteit onder homininen sterk is afgenomen, de evolutie van onze eigen soort heeft bevorderd.

We weten niet hoeveel mensensoorten of verschillende 'mensenrassen'* er geweest zijn, maar de beschikbare aanwijzingen lijken erop te duiden dat de Afrikanen die tegenwoordig *Homo heidelbergensis* worden genoemd, ongeveer een half miljoen jaar geleden hebben ingespeeld op de klimaat-

* Ik beschrijf verschillende soorten mensen, zoals *Homo sapiens*, *Homo neanderthalensis*, en *Homo denisova* hier als verschillende 'rassen', omdat ze genetisch verwant genoeg waren om vruchtbare nakomelingen ter wereld te brengen. Hoewel het afzonderlijke groepen homininen wellicht aan diversiteit heeft ontbroken – er schijnt behoorlijk veel inteelt geweest te zijn – waren ze collectief gezien heel divers. Het grootste deel van onze geschiedenis heeft *Homo sapiens* dan ook te midden van andere rassen geleefd. Tegenwoordig is er echter maar één genetisch als zodanig te onderscheiden menserras over: het onze.

veranderingen die het Europese vasteland regelmatig een stuk vruchtbaarder maakten, door zich over Europa en zelfs nog verder van Afrika verwijderde gebieden te verbreiden. Ongeveer driehonderdduizend jaar geleden is deze emigratie naar Europa echter gestopt, misschien omdat er na een zware ijstijd een ondoordringbare woestijn dwars over het gehele Saharagebied was ontstaan, zodat de Afrikanen van de andere stammen gescheiden raakten. Daardoor zijn er genetische verschillen tussen beide populaties ontstaan, en na verloop van tijd heeft dat tot het ontstaan van verschillende mensenrassen geleid. De oudst bekende sporen van anatomisch moderne mensen – *Homo sapiens* – dateren uit deze periode en zijn gevonden in Afrika³, en daar zouden de leden van het geslacht *Homo sapiens* hun culturen ontwikkelen en zich vermengen met andere (inmiddels uitgestorven) Afrikaanse rassen, zoals de recent ontdekte *Homo naledi*. De homininenpopulaties die Afrika hadden verlaten, raakten aangepast aan de omstandigheden in het koelere noorden van Europa, en groeiden na verloop van tijd uit tot neanderthalers, denisovamensen en andere rassen, van wie we alleen via de genetica een glimp kunnen opvangen.

Tegen de tijd dat de eerste moderne mensen er ongeveer tachtigduizend jaar geleden voor het eerst in slaagden om Afrika te verlaten,⁴ hadden de neanderthalers zich verspreid van Siberië tot aan Zuid-Spanje. Tegenwoordig vinden we een schim van hen voortleven in onze genen – want het ziet er naar uit dat we overal waar we andere mensensoorten tegenkwamen, we ons ermee vermengd hebben.⁵ Iedereen van Europese afkomst die tegenwoordig in leven is – on-

der wie ook ik – heeft wat neanderthaler-DNA in zijn genen, en in de populatie als geheel wordt nog steeds ongeveer 20 procent van het neanderthaler-genoom doorgegeven, vermoedelijk omdat het ons geholpen heeft om ons in Europa te handhaven.* Andere archaïsche mensenrassen hebben ook genetische sporen achtergelaten in moderne populaties. Inheemse Australiërs dragen genen van Homo denisova met zich mee, een ras waarover heel weinig bekend is, en overall ter wereld worden in het genetisch materiaal van menselijke populaties sporen aangetroffen van andere, nog niet geïdentificeerde archaïsche rassen – in Afrika dateren dergelijke sporen zelfs van niet meer dan twintigduizend jaar geleden.⁶ Misschien hebben we het aan onze wellustige aard te danken dat onze voorouders toen ze zich over de wereld verbreidden, zich in allerlei verschillende milieus hebben weten te handhaven. In elk geval hebben we van de verschillende homininen die we in de loop der tijd zijn tegengekomen kennelijk een hoop nuttige genen overgenomen.

Stel je voor hoe het geweest moet zijn in die tijd waarin we mensen konden tegen-

* Veel van onze van de neanderthalers geërfde genen hebben iets te maken met keratine, de eiwitten in onze huid en ons haar. Deze zichtbare varianten zijn wellicht seksueel verleidelijk geweest voor onze voorouders (neanderthalers waren roodharig), of misschien bood een stevigere huid Afrikaanse migranten in het koudere en donkerdere Europese milieu wel enig voordeel. Sommige neanderthalergenomen zijn problematisch – een gen dat mens ooit geholpen zou kunnen hebben om beter met voedselschaarste om te gaan, maakt hedendaagse Europeanen vatbaarder voor ziekten als diabetes type 2.

komen die werkelijk tot een ander ras behoorden – andere mensensoorten die bezig waren met hetzelfde culturele experiment als wij! En wat waren we allemaal toch kwetsbaar! Wat heeft onze evolutie een groot risico genomen door al onze overlevingskansen op één kaart te zetten – die van de cultuur – en het ons daarmee te laten opnemen tegen allerlei angstaanjagende beesten en wrede klimaten. Lichamelijk waren we zo slecht voorbereid op vijandige omstandigheden dat ons overleven voor het grootste gedeelte van de menselijke geschiedenis kantje boord is geweest. Zo heeft nog maar vierenzeventigduizend jaar geleden een uitzonderlijk zware vulkaanuitbarsting bij het Indonesische Toba bijna de gehele mensheid uitgeroeid; de populatie van onze voorouders kromp tot slechts enkele duizenden. Tegenwoordig zijn er weliswaar nog steeds verschillende mensapensoorten, maar slechts één mensensoort heeft zich weten te handhaven.

Wij zijn de enigen voor wie deze culturele gok geloond heeft; al onze al net zo getalenteerde menselijke neven en nichten zijn uitgestorven. Van de honderdduizenden jaren die ze op deze wereld hebben geleefd, zijn niet meer dan wat fragmentarische sporen bewaard gebleven. Dus als we ons opmerkelijke wereldwijde succes willen toeschrijven aan onze cultuur, dienen we goed te beseffen dat onze roemruchte opkomst geen uitgemaakte zaak was. Niets maakt dat duidelijker dan het tragische lot van de uitgestorven neanderthalers – ook zij beschikten over een cultuur, en bovendien hadden ze grotere hersenen dan wij en waren ze beter bestand tegen vrieskou. Waarom zijn wij dan de enige soort die zich heeft weten te handhaven?

Deels is dat een kwestie van geluk geweest. Het klimaat veranderde op een manier die in het voordeel was van op de savanne levende jagers. Misschien hebben we ook wel ziekten met ons meegedragen waartegen deze toenmalige Europeanen niet bestand waren. Maar wat het belangrijkste was: tegen de tijd dat we hen tegen het lijf liepen, hadden de neanderthalers zwaar te lijden van inteelt, en hun populaties waren in omvang niet meer dan een tiende van sapienspopulaties uit dezelfde tijd.⁷ Genetici schatten dat neanderthalers ten tijde van hun eerste contact met de moderne mens over een minstens 40 procent lagere fitness beschikten. Fitness is een maatstaf voor de mate waarin een soort in staat is zijn eigenschappen of genotype door te geven aan een volgende generatie, en de lage fitness van de neanderthalers leidde ertoe dat de diversiteit van hun genenpoel in verhouding tot die van *Homo sapiens* nog kleiner werd. In computersimulaties van de interacties tussen sapiens en neanderthalers in het paleolithicum, waarbij schattingen worden gehanteerd van de omvang en migratiepatronen van de verschillende populaties, en van allerlei ecologische factoren, zijn de neanderthalers binnen twaalfduizend jaar na de komst van *Homo sapiens* ofwel volledig geassimileerd geraakt of uitgestorven.⁸

Evolutionair welslagen wordt uiteindelijk gemeten in aantallen – en uiteindelijk waren wij gewoon met meer, omdat er geleidelijk aan steeds meer groepjes sapiens Europa binnentrokken. Maar waarom? Hadden wij een grotere intelligentie ontwikkeld, die ertoe leidde dat wij de neanderthalers te slim af waren, zoals over het algemeen geloofd wordt? Dat zou kunnen, maar alle vondsten wijzen erop dat we qua

hersenomvang en werktuiggebruik heel sterk op de neanderthalers leken. Toch hebben onze biologie en cultuur duidelijk iets gehad wat onze populaties een grotere veerkracht verschafte, en ons in staat heeft gesteld snel in aantal te groeien in een uitzonderlijk strenge en grimmige omgeving, toen maar liefst een derde van alle land ter wereld overdekt was met een dikke laag ijs.

Ik denk dat de omvang en diversiteit van onze genenpoel op een grotere waarheid over de omvang en diversiteit van onze cultuur wijzen. We beschikten over grotere populaties, waarbinnen intensievere onderlinge contacten werden onderhouden, en die over een grotere collectieve culturele kennis beschikten waarop onze voorouders een beroep konden doen. Misschien waren onze voorouders net ietsje behendiger in de sociale omgang, konden ze ietsje beter van elkaar leren, en waren ze net ietsje nieuwsgieriger naar de wereld om zich heen. Het lijkt me veelzeggend dat hoewel de neanderthalers zich honderdduizenden jaren lang hebben weten te handhaven, ze toch hun geboorteland nooit verlaten hebben, terwijl onze voorouders toen we elkaar ontmoetten al de hele wereld hadden verkend. Want zoals uit de fossiele vondsten van talloze diersoorten telkens weer gebleken is, biedt wereldwijde verspreiding tijdens catastrofale gebeurtenissen de beste overlevingskansen.

Zoals we in de loop van dit boek telkens weer zullen zien, wordt ons welslagen als soort al geruime tijd in verband gebracht met de veranderende aard van ons leefmilieu, en de aard en omvang van onze samenlevingen. Deze beide factoren houden verband met elkaar. Snelle klimaatveranderingen en snelle populatiegroei of -krimp

leiden tot uitbarstingen van menselijke innovatie en culturele activiteit – of juist tot het tegenovergestelde. In de loop van alles wat we hebben doorgemaakt, hebben wij mensen voortdurend van alles uitgetoetst en zijn we veel te weten gekomen. Op die manier hebben we allerlei trucs van elkaar geleerd die ons hielpen te overleven. We hebben ons verspreid over de hele wereld, en ons gevestigd in alle geografische niches die die maar te bieden heeft – en onze genen hebben zich daaraan aangepast. We zijn ontstaan als een soort waarvan aard en aanleg geheel en al bepaald waren door onze wereld, en terwijl onze cultuur zich ontwikkelde, begonnen we onze wereld aan te passen aan onze behoeften en invloed uit te oefenen op onze eigen vruchtbaarheid, net zolang totdat we de enige soort waren die zijn eigen lot bepaalde.

Laten we deze transformatie onderzoeken aan de hand van vier sleutelementen, te beginnen met de vonk die onze culturele evolutie in gang heeft gezet.

NOTEN

- 1 Volgens een nieuw voorspellingsmodel is de menselijke hersenomvang ontstaan in reactie op een aantal verschillende factoren, die voor 60 procent ecologisch van aard waren, voor 30 procent te maken hadden met samenwerking en voor 10 procent met onderlinge concurrentie tussen groepen. González-Forero, M., en Gardner, A. 'Inference of ecological and social drivers of human brain-size evolution'. *Nature* 557, 554-557 (2018).
- 2 Huff, C., Xing, J., Rogers, A., Witherspoon, D., en Jorde, L. 'Mobile elements reveal small population size in the ancient ancestors of *Homo sapiens*'. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107, 2147-2152 (2010).'

- 3 Hublin, J., e.a. 'New fossils from Jebel Irhoud, Morocco and the pan-African origin of *Homo sapiens*'. *Nature* 546, 289-292 (2017).
- 4 Het ziet ernaar uit dat de moderne mensen inderdaad ongeveer 180 000 jaar geleden uit Afrika zijn weggetrokken, en zich bij enkele gelegenheden hebben vermengd met de mensen die ze tegenkwamen. Deze emigratiegolven hebben zich echter niet weten te handhaven, en het zou nog eens honderdduizend jaar duren voordat uit Afrika geëmigreerde mensen erin slaagden om nakomelingen te verwekken die zich wél zouden weten te handhaven – onze voorouders. Er zijn aanwijzingen dat in elk geval enkele moderne mensen Afrika veel langer dan honderdduizend jaar geleden hebben verlaten, maar vervolgens plaatselijk uitgestorven zijn. Harvati, K., e.a. 'Apidama cave fossils provide earliest evidence of *Homo sapiens* in Eurasia'. *Nature* (2019) doi.org/10.1038/541586-019-1376-2. In Papoea-Nieuw-Guinea is vermoedelijk ongeveer 2 procent van het menselijk DNA afkomstig van veel oudere moderne mensensoorten. Papoea's dragen wellicht sporen in zich mee van een eerdere golf Afrikanen, die het continent wel 140 000 jaar eerder hebben verlaten en vervolgens verdwenen zijn.
- 5 En ze hebben zich ook met elkaar vermengd, zoals blijkt uit de vondst van het kind van een neanderthaler-moeder en een denisova-vader: Slon, V., e.a. 'The genome of the offspring of a Neanderthal mother and a Denisovan father'. *Nature* 561, 113-116 (2018).
- 6 Lachance, J., e.a. 'Evolutionary history and adaptation from high-coverage wholegenome sequences of diverse African hunter-gatherers'. *Cell* 150, 457-469 (2012).
- 7 De gehele neanderthalerpopulatie kende minder genetische diversiteit dan welke groep levende mensen dan ook.
- 8 Nielson, R., e.a. 'Tracing the peopling of the world through genomics'. *Nature* 541, 302-310 (2017).

Dit boek verschijnt in mei 2020

SEBASTIAAN CHABOT

Foto: © Anton Corbijn

Sebastiaan Chabot (1989) vertrok na zijn studie geschiedenis aan de UvA naar New York om aan NYU Creative Writing te volgen, een twee-jarige opleiding waarvoor slechts twintig aspirant-schrijvers van de achthonderd aanmeldingen per jaar worden toegelaten. Hij studeerde in 2017 af bij Jonathan Safran Foer.

DE SLAAP DIE GEEN UREN KENT

HET VERLANGEN IETS
GEDENKWAARDIGS TE
DOEN, UIT ANGST NIET TE
WORDEN HERINNERD

De slaap die geen uren kent **in het kort:**

Duitsland 1950. Kurt Kuschfeld, straatlichtbewaarder, brengt een laatste grote opdracht ten uitvoer. Met zijn dokter heeft hij afgesproken na deze opdracht uit het leven te stappen, maar dan zet een onaangekondigd bezoek zijn leven op z'n kop.

Drie generaties later. Victor en Benjamin Kuschfeld groeien op in Den Haag, aan zee. In het halletje van hun huis hangt het portret van hun overgrootvader. Vooral Victor is bang voor het gezicht in het masker van verf, en als zijn schoolvrienden komen spelen besluit hij het in de tuin te verbranden. Ze hebben echter geen idee wat ze daarmee in gang zetten; de familiegeschiedenis blijkt losse heupen te hebben.

De slaap die geen uren kent is een epische vertelling over vier generaties binnen één familie, die elk op hun eigen manier verlangen iets gedenkwaardigs te doen, uit angst niet te worden herinnerd.

Over *De slaap die geen uren kent*:

‘Van het begin tot het einde zit deze roman boordevol verbeeldingskracht, wijsheid en bezieling.’ – Jonathan Safran Foer

‘Schitterend, gedurfd, enig in zijn soort.’
– Joyce Carol Oates

DE SLAAP DIE GEEN UREN KENT

de uitkomst van de Jablochkoff-Kaars Conferentie

vrijdag 17 november 1950, 19 uur

Kurt Victor Karl Kuschfeld, eenenvijftig jaar oud en wandelstokgelukkig, wilde simpelweg de envelop van zijn leven dichtlikken.

Strikt genomen was zijn leven niet 'op'. Hij woonde in Reichsburg an der Mosel, een gehucht aan de Moezel dat een hooggelegen, onbewoonde burcht omzoomde. Hij had genoeg genomen met een teruggetrokken bestaan in zijn hoedanigheid van straatlichtbewaarder en hij was goed in het naleven van een vast patroon. Hij tikte nog altijd tegen de rand van zijn hoed naar voorbijgangers die hij nog kende van toen. Meneer Kuschfeld had overigens nooit een hoed gedragen en droeg er ook nu geen.

's Nachts, wanneer hij vanaf zijn zilverkleurige ladder naar de steile burcht opkeek, verwonderde het meneer Kuschfeld wat mensenhanden konden maken en duizelde hij van het idee waar te beginnen. Wanneer hij zijn ronde maakte door de avondstraten en heuvelopwaarts naar de burcht toewerkte, glimlachte hij naar de familielevens rondom een eettafel waarboven een olielamp heen en weer wiegde. Soms passeerde hij het huis van de oude man die alleen was nu en een boek las bij het spaarzame licht van een enkele kaars. De eenzame man deed hem denken aan zijn vader, en sinds kort aan zichzelf als zijn vader, alhoewel meneer Kuschfeld zonder zoon was gebleven.

Als zijn dienst erop zat, het werk gedaan was en het daglicht daagde, beklom hij, voordat hij huiswaarts keerde, de traptreden van de burchtpoort om van achter de rafelige burchtkantelen het opgelichte patroon van zijn werk te bekijken. Als hij zijn ogen samenknep kon hij het treinstation van Reichsburg zien liggen, waar elke avond zijn dienst begon. Meneer Kuschfeld woonde op de tweede verdieping van de stations-toren en als hij zijn best deed kon hij zijn kamerraam onderscheiden. Toch deed hij dit liever niet, bang iets achter het raam te zien wat er niet hoorde te zijn.

Liever overzag hij de stille huizen van de mensen in de vallei die toevalligerwijs in dezelfde tijd en hetzelfde gehucht leefden. Van achter de kantelen kon hij aan de hand van slaapkamerdonkerte, van licht dat van een plafond bungelde of van kaarsen die stilletjes aangingen en in het raam van een bovenkamer werden geplaatst, afleiden wie diep in slaap was, wie de hele nacht doorwerkte en wie het daglicht niet zou halen.

Het was op zulke momenten dat hij graag had gerookt. Niet dat hij buitengewoon plezier beleefde aan de droge en turbulente smaak in zijn mondkoepel, maar roken zou hem de benodigde houding hebben gegeven om te blijven hangen en te kijken. Om van bovenaf ongehinderd te registreren wat zich daarbeneden afspeelde. Ten minste voor de duur van één sigaret. Wellicht zou hij zelfs wel een nieuwe opsteken door de stomp van de oude sigaret meermalen tegen de nieuwe sigaret aan te drukken. Maar hij

rookte niet en dus moest hij andere redenen vinden om boven op de toren te staan en te kijken. En meneer Kuschfeld had geen nieuwe redenen. Van achter de rafelrand van een kanteel speelde hij met het wisselgeld in zijn jaszak totdat het geklingel van de munten hem begon te irriteren. Dan sjokte hij terug naar het treinstation, beklom de traptreden van de stationstoren, ging naar bed en werd wakker met oude botten, 'mijn vaders botten', zoals hij verzuchtte, terwijl hij van onder de lakens zijn vaders benen onthulde.

Het was niet zo dat meneer Kuschfeld de lokroep van de eeuwige stilte niet langer kon weerstaan, maar hij was kalm en moe en zonder vervolgvragen. 'Ik ben simpelweg moe van al het theater,' verzuchtte hij geregeld, 'bekaf van de bühne', en hij slaagde er niet in zich zijn leven anders te herinneren dan opzichzelfstaande bedrijven die er maar niet in slaagden tot een redelijke apotheose te komen. Hij verlangde niet naar een groots en meeslepend einde, gewoon een einde dat hij kon zien aankomen. Een einde waarvan hij kon zeggen: daar is het en het is al onderweg. Soms fluisterde hij het hardop terwijl hij een trede van zijn ladder achter de donkergroene klauw van een straatlantaarn haakte, 'Bekaf van de bühne, maar meer ook niet.' En dus had hij een week geleden zijn dokter Von Kleinenleedt in het oor gefluisterd, in de veronderstelling dat er over zaken als de zachte dood gefluisterd diende te worden, 'Ik wil niet langer en ik heb er geen zin meer in, en wat is een leven zonder dat een wil of een zin het in beweging brengt? Rotsvast zit het, mijn leven. Alleen de omtrekken zijn nog zichtbaar, het idee van een leven. Een steentje in een rots in een berg.'

Hij had zich geregeld afgevraagd waarom hij er niet gewoon een punt achter zette. Het touw uit de knoop halen om er een ruime, zorgvuldige lusknop in te leggen. Of zijn oude scheermes ter hand nemen dat scherper leek te worden na elke zondagse scheerbeurt. Maar dan dacht hij aan het geweld dat hij zichzelf zou aandoen en de onvermijdelijkheid van wat er na zou komen. Meneer Kuschfeld geloofde niet in een hierna-maals, in welke hoedanigheid dan ook, maar het idee een boot te missen beangstigde hem wel degelijk.

Misschien moest je wel wanhopig en grootmoedig zijn om jezelf iets aan te doen, om echt de hand aan jezelf te slaan. En meneer Kuschfeld was geen wanhopig man. Hij was eerder het type man dat zijn dagen toestond te vertragen door regen, of door de voorspelling van regen. En als er nu iets was gebleken in al die voorbijjarende jaren dan was het wel dat grootmoedigheid ruimte bood aan precies de verkeerde roepingen. Meneer Kuschfeld had een kleine maar doorslaggevende rol gespeeld in de lokale Duitse oorlogvoering; elke mier voorziet zijn eigen bescheiden belang, maar tilt desondanks tienmaal zijn eigen gewicht richting het hogere doel.

Wellicht hechtte hij waarde aan het idee dat zijn dokter erbij zou zijn. Von Kleinenleedt, met zijn harige, barmhartige en on-eerbiedige handen. Een man gekleed door zijn lange benen en geweldige longinhoud. Een man die hij zou moeten overtuigen zijn zachtvaardige en vitale injecties aan te wenden.

En soms legde hij het hele gebeuren naast zich neer. Dan leek de onderneming zichzelf ineens zo serieus te nemen. Alsof het

een eigen leven leidde. Feit was dat hij er nog altijd geen punt achter had gezet en dus moest er iets aan de hand zijn. En diep vanbinnen wist hij heus wel wat dat was. Het idee dat hij haar wellicht toch nog eens zou zien. Eén laatste keer. Livna Eleonore Winter.

Mevrouw Winter eerst. Toen Livna. Eleonore zelfs: Eleo, of Nore. Maar uiteindelijk mevrouw Winter en mevrouw Winter in al die jaren daarna.

Met haar bottige, sleutelende schouders die konden dragen, begrijpen en verdragen. Met haar lange handen waarmee ze bediende en naar de piano verlangde, en de schittering van haar schenen wanneer ze in de zomer haar benen losjes liet rondom aanwaaiende situaties. Met dat lange haar dat niet bruin was maar ook niet onverdeeld zwart, dat niet met krachtige golfslag naar buiten trad en evenmin beschouwd kon worden als aftredende golfjes in de eb van haar dracht. Ze kon uit Iran afkomstig zijn en tegelijkertijd uit Marokko. Ze kon zomaar tussen de heuvels van Ierland zijn gebleven of toch als overtuigd puritein haar heil ergens anders hebben gezocht. En als je nog eens goed keek was het niet onwaarschijnlijk dat ze aan een Parijse kade woonde of van de straat leefde in een buitenwijk van Marseille. En met haar weidse schoonheid kwam ook haar historische onafhankelijkheid. Ze zou met een wandelgangetje door beide Oudheden zijn gegaan. Ze zou zomaar kunnen opduiken op een marktdag in Lesbos, onderhandelend over de prijs van een rol papyrus. Als Perzische prinses woonde ze met groot gevolg de nationale paardenrace bij en als *streetwise* demoiselle d'Avignon stond ze in de bloei van haar leven, terwijl ze op de hoek van de straat ijs in

een hoorntje kocht.

Meneer Kuschfeld koesterde de gedachte dat Livna Eleonore Winter uit een Klimt-portret was gestapt om voor even onder ons te zijn.

Soms, op een onbewaakt ogenblik, probeerde hij haar aan te raken in dat vluchtige moment dat de ruimte tussen het fornuis, de tafel en het bed zich ontvouwde en het verschijnen van een verafgelegen herinnering toestond. Hij voelde aan haar vage heupen, legde een hand op haar wijkende schouder of probeerde de belijning van haar onderrug te volgen. Maar hij wist dat er iets niet klopte aan de manier waarop hij zich haar herinnerde. Niet dat hij een compleet verkeerd beeld van haar had, maar hij herinnerde zich haar te gelijkmatig, te uitgebalanceerd, alsof ze ongeleefd was gebleven. Haar huid was feilloos zoals je een porseleinen kopje zou onthouden of religie accepteert.

En het was altijd met die plagende tik van de tijd. Een vluchtige neiging van een schouder of een oneerbiedige hunkering naar de binnenkant van haar linkerdijs. Eén enkele zin, maar nooit een gesprek. Nooit Livna Eleonore Winter als volwaardig geheel. En zelfs als hij haar aan de keukentafel dacht te zien zitten, voelde hij zich een voyeur van zijn eigen herinnering; hij wist dat hij haar zou herkennen, maar het lukte hem niet om haar op te roepen. Zijn verantwoordelijkheden als Reichsburgs straatlichtbewaarder waren de enige kerkklokken die hem nog het leven in luidden.

En vannacht was hij geroepen.

drie generaties later

Ongeacht de hoeveelheid lichten die er in het huis aan waren, behield het halletje altijd dat duffe licht van een ruimte waar de moleculen van in slaap zijn gesukkeld, van een ruimte die slechts als doorgang dient. Een doorgang naar de woonkamer, of naar de wereld voorbij de voordeur. Zelfs het buitenlantaarntje kwam nauwelijks door het troebele voordeurglas heen gezet. Vanuit de hal leek het een ver licht op zee.

Aan een spijker in de muur hing een portret van een oude man. De man in het schilderij had witte ouderdomsvegen op zijn linkerwang en voorhoofd. Zoals de plekken eelt onder een voet waaraan je eindeloos kunt krabben zonder dat je er iets van voelt.

Soms zat Victor in de hal tussen de gympen en wandelschoenen van zijn ouders en zijn één jaar jongere broertje Benjamin en staarde hij naar het schilderij. Hij kon uren achtereen naar het portret kijken, totdat hem het gevoel bekreep dat er teruggekeken werd.

Het gezicht leek ruwweg op het doek aangebracht, dicht tegen een schets aan. Als een gezicht dat nog steeds onopgeruimd overkomt na een scheerbeurt met dure zeep. Het was wat slordig, alsof het elkaar allemaal een beetje in de weg zat, op zijn gezicht. Zijn handen daarentegen waren zeer gedetailleerd geschilderd. Mollige polsen en een jonge huid. Kloppende aderen die droogvielen ter hoogte van zijn kreukelige knokkels. Vettige, gele randen waar zijn nagels uit zijn vingers tevoorschijn kwamen. Handen die jeukten om aan het werk te gaan, om iets onder handen te nemen. Vic-

tor had maar één keer eerder zoveel details gezien, toen hij op zijn allereerste overhooring Natuur & Omgeving het exacte jaar van een bosbrand moest aflezen aan de ringen van een onthoofde boom.

De vele tinten roze, grijs en wit die het gezicht suggereerden waren wat koud en streng op het doek aangebracht, besloot Victor. Soms zag hij alleen die kleuren, in het duffe licht van het halletje. Maar wanneer hij met zijn broertje verstoppertje speelde en door de gang rende, of wanneer hij 's nachts langs het portret sloop op weg naar de badkamer, voelde hij plots de aanwezigheid van een gezicht in het maskervanverf, alsof de kleuren aanvetten tot iets van vlees.

's Nachts, wanneer Victor droomde van een wereld waarin hij de meest intieme details kende maar soms ook de grote lijnen niet kon thuisbrengen, verscheen de man aan de rand van zijn droom, schuifelend tussen boomgestalten of met licht voetenwerk een meer overstekend. Wanneer Victor wakker werd voelde hij dat de man zich moest haasten om op tijd terug te zijn in zijn omlijste universum. Toen Victor zijn vader vroeg wie de man in de hal eigenlijk was, antwoordde Vader dat het zijn vaders vader was. Maar dat was alles wat hij wist. 'Ik geloof dat de verhalen van je overgrootvader met je opa het graf in gaan, jongen. Hij praat niet zo graag over zijn vader.'

'Maar waarom hangt hij dan in de hal?'

'Omdat het je overgrootvader is. Kun je me mijn tennisracket aangeven?'

Het was de eerste keer dat Victor zijn vader in een korte broek zag en het was de eerste keer dat hij zich realiseerde dat zijn vader mooie benen moest hebben gehad.

'Dank je, jongen,' zei Vader, terwijl hij

meerdere sleutels, zijn portemonnee en een flesje water in zijn wonderbaarlijk kleine zakken probeerde te proppen. 'Misschien dat ik het wel boven opberg, op zolder. Maar goed, het is en blijft je overgrootvader. Waar blijft Evelien?'

Victors moeder had besloten dat het goed voor de gezondheid van haar echtgenoot zou zijn als hij zich bij een tennisgroepje voor beginners zou aanmelden. Vader was er nog niet uit of hij het ook een goed idee vond en of hij het tennisracket met zijn linker- of zijn rechterhand zou oppakken. 'Ik schrijf met mijn rechterhand, maar het voelt alsof zich tal van nieuwe mogelijkheden zullen aandienen als ik ga tennissen met mijn linker,' zei Vader, terwijl hij de volle lengte van de gang benutte om de afzwaai van beide eenhandige backhands te proberen.

Moeder deed veel van haar ideeën op wanneer ze een avondwandeling zonder hond maakte. Wanneer Vader de hond iets later uitliet terwijl Moeder nog buiten met haar avondoverdenkingen in de weer was, kruisten hun paden in het kleine parkje aan de overkant van de straat, en af en toe deed de hond er even over om haar te herkennen. Soms passeerden ze elkaar zonder enige vorm van herkenning.

Als Vader even later met de hond thuis kwam verstopte Moeder zich geregeld in de gordijnen van de woonkamer of achter een tussendeur en wachtte ze tot Vader haar kwam zoeken. De plekken waar Moeder zich verstopte waren niet bijzonder, clichés zelfs. Maar het gebeuren an sich was opwindend. Vaak wist Vader al op het moment van thuiskomen waar Moeder zich had verstopt; pas dan begon het spel echt.

De hond had liever dat de dingen zich openlijk afspeelden. Het hele gebeuren

werkte nogal op z'n zenuwen.

Napoleon was een witte wolfshond afkomstig uit de zuidelijke Pyreneeën. Hij was gefokt om kuddes schapen te hoeden. Perfect voor een eerste hond, had Vader gevonden. De hond wist hoe een hond te zijn zonder hen.

In het begin was Moeder niet weg van de naam, maar Vader dacht dat het historisch juist was dat Napoleon luisterde of niet luisterde naar bevelen als 'zit' of 'blijf'.

Moeder was huisarts. Zij achtte het ongewenst handen te schudden met patiënten of kennissen gedag te zoenen. Af en toe ontving ze een bos bloemen van mensen die ze overeind had geholpen en dan maakte ze zich grote zorgen hoe zij achter haar adres waren gekomen, en achter het adres van haar kinderen.

Vader, sinds jaar en dag dichter, had jaren geleden besloten dat hij een roman wilde schrijven. Na jarenlang de wereld om zich heen te hebben bestudeerd door de gevoelige lens van zijn gedichten (een wereld die zich slechts zelden voor Vader leek te openen, soms gebeurde het als hij zich al uren achter zijn schrijfbureau bevond, maar vaker gebeurde het in de ongemakkelijkheid van een drukke supermarktrij of wanneer hij juist zorgvuldig in bed was gestapt om zijn vrouw niet te wekken) wilde hij nu de lome lengte van een roman uitzitten. Het idee wakker te worden en vroeg achter zijn bureau plaats te nemen wetende wat er die dag geschreven moest worden en waarnaartoe geschreven werd, had op zichzelf al een kalmerend effect op hem. Behalve dan dat het nog geen uitgemaakte zaak was waarover hij wilde schrijven. Wellicht over zijn familie, en het familieleven. Schrijf over wat dichtbij je staat, daar werd je mee doodge-

goed. En een cliché moest wel de oersaaië waarheid bevatten.

Vaders besluit om een roman te schrijven was samengevallen met zijn vijftigste verjaardag. Hij had het vijftigste levensjaar al tijd al als de markering van een halverwege gezien. Een halverwege dat nog altijd een vergezicht van tijd aan de dag legde, een tijdruimte waarin hij terug zou keren naar de sigaret en zijn familie en vrienden wijselijk zou bijstaan. Helemaal-het-heertje. Maar toen Vader daadwerkelijk vijftig was geworden realiseerde hij zich dat hij geenszins halverwege zijn leven was, maar ver daaraan voorbij schipperde. Niet zozeer in een feitelijke hoeveelheid jaren, vandaag de dag bereikten vele mensen de leeftijd van vijfentachtig, negentig. Maar emotioneel gezien wel degelijk; dat vergezicht van tijd was niet zo onmetelijk als hij had gedacht, en soms kon hij in de verte zien waar het land ophield en de aarde plat bleek.

Vader had zich genoodzaakt gevoeld zichzelf uit te leggen aan de generaties die nog zouden komen, op een bestendiger wijze dan via de onvoorspelbare scheurtjes realiteit die zijn gedichten hadden voortgebracht. En dus stond de tijd hem nu tegen, want hij had nog maar een beperkte hoeveelheid halverwege om aan de rest van de wereld te bewijzen hoe lang zijn adem was.

Wanneer Vader overwoog over zijn familie te schrijven wist hij dat hij zijn familiegeschiedenis in ogenschouw zou moeten nemen. Anders zou het incompleet overkomen. En een overduidelijke afwezigheid zou te veel ongenode aandacht trekken en op den duur zelfs alle aandacht kunnen gaan opeisen. Zo'n gapend gat had de neiging gewicht op zichzelf te worden, en gewicht ging vanzelf over in gewichtigheid en uit-

eindelijk in relevantie, totdat de afwezigheid van een familiegeschiedenis het hele verhaal zou zijn. En dus had Vader haast om zijn roman te schrijven maar aarzelde hij over de roman die hij in gedachte had.

Moeder dacht er het hare van; die haast van Vader viel wel mee. De laatste tijd ging hij naar de ambachtelijke slager voor vleeswaren die het etiket *vers van 't mes* droegen en stond hij lang in de rij voor de deur van de bakkerswinkel voor ongesneden brood en krakende croissants. Hij las niet langer de krant die thuis werd bezorgd maar stapte 's ochtends vroeg de deur uit om een weids variëte aan kranten onder-zijn-oksel-gestoken af te rekenen bij de kiosk op het pleintje. Op het terras van Boulangerie Michelle ontvouwde Vader *Le Monde* en werkte hij aan zijn Frans door de vetgedrukte koppen te lezen, de windvingers die aan de bovenhoeken van zijn krant trokken nauwlettend negerend. Hij wachtte zijn zonen twintig minuten voordat de schooldag voorbij was al op het schoolplein op en hij overwoog weer eens een pakje sigaretten te kopen. Op doordeweekse dagen nam hij de hond mee naar het strand en maakte lange zondagse wandelingen.

'Daar zul je haar hebben,' zei Vader, en hij gaf zich over aan een rechtshandige smash waarbij beide voeten gelijktijdig van de grond kwamen.

Moeder stuitte een tennisbal de gang in: reden voor Napoleon om zich kenbaar te maken. Toen de hond was verteld de tennisbal niet aan te raken ging hij demonstratief voor de voordeur liggen om duidelijk te maken dat niemand zonder hem van huis ging.

'We zijn maar een uurtje of twee weg,' zei Vader. Hij zakte door zijn knieën om Victor

een kus op zijn hoofd te geven, maar halverwege klampte hij zich vast aan zijn dijen en duwde zichzelf terug omhoog. 'Ach ach ach, oude spieren,' zei hij, terwijl hij de leeftijd van zijn benen probeerde los te schudden. 'Geef me dat maar voor m'n verjaardag, een nieuw paar benen.'

'We zijn voor achten terug,' nam Moeder over. 'Jullie mogen buiten in de achtertuin spelen, maar onder geen beding verlaat je de tuin, begrepen? En de hond blijft binnen.'

Vader tikte Moeders achterwerk aan met zijn racket, 'Tennis staat je wel, schat.'

Moeder glimlachte en streek de stijfheid uit haar nieuwe tennisrok, maar realiseerde zich toen dat ze het speelse tikje van haar man eigenlijk niet van deze tijd vond. 'Waar zijn Tom en Sicco, zijn ze er nog steeds niet?' Victor had zijn moeder eerder in witte kleren gezien, en toch was dit anders. Het leek alsof ze serieuze schade kon aanrichten.

'Daar zijn ze,' zei Vader, terwijl hij de voordeur opende naar de met lindebomen begrensde stoep. Geconfronteerd met de overvloed aan ruimte overwoog Vader een linkshandige backhand.

Een donkergroene familieauto parkeerde onder het roerige gebladerte. Napoleon was ontsnapt ondanks Vaders 'blijf!' en de hond sprong hoog op tegen de autoramen waar Tom en Sicco achter zaten.

Vader zwaaide met zijn tennisracket in zijn rechterhand naar Tom en Sicco's moeder, Liv. Liv leunde met haar hoofd naar buiten en vroeg, 'Zijn we er klaar voor?'

Liv was een ervaren tennisser en commissielid van de club. Ze genoot daar enig aan-

zien vanwege het binnenhalen van een tien zomers lange Côtes-de-Provence-rosédeal. Ze was advocaat en beheerde een zonnebankketen.

Liv had ermee ingestemd Evelien en Karl te vergezellen naar hun beginnersklas om zich ervan te verzekeren dat ze dit keer ook daadwerkelijk zouden gaan. Liv was het type moeder dat je iedereen toewenste, maar zou moeten heroverwegen als je zelf de keuze kreeg voorgehouden.

'Dus je mag met Tom en Sicco en je broertje in de tuin spelen,' zei Moeder, 'maar je weet wat ik je heb gezegd. Waar is Benjamin eigenlijk?'

'Tv aan 't kijken,' zei Victor.

'Goed dan, en zorg je ervoor dat Napoleon binnen blijft?'

Tom en Sicco groetten Victor. Liv toeterde en verving haar oude kauwgom door een nieuw stukje rubber.

'Zullen we verstoppertje spelen?' vroeg Victor aan Tom en Sicco.

'Mij best,' zei Sicco.

Nadat Sicco drie keer achter elkaar als eerste was gevonden besloot hij dat het tijd was om vuur te maken. Victor redeneerde dat het strikt genomen niet verboden was om vuur te maken. Met enige regelmaat hadden ze het mogen doen als de oppas erbij was. En nu zijn ouders hem de laatste tijd steeds meer verantwoordelijkheid gaven zou een gecontroleerd vuur alleen nog maar meer bewijzen dat hij hun vertrouwen waard was.

Dit boek is reeds verschenen

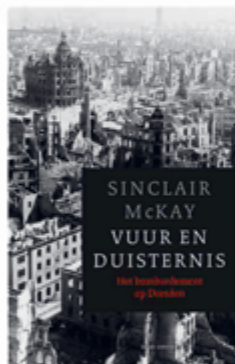
LEESTIPS VOOR 75 JAAR BEVRIJDING

Over *Atlas van een bezette stad*:

Atlas van een bezette stad is een indrukwekkend monument voor oorlogsslachtoffers en verzetsmensen, en een tijdmachine van papier. Met een voorwoord van Job Cohen.

Over *Vuur en duisternis*:

Vuur en duisternis is een bloedstollende reconstructie van een van de meest destructieve bombardementen van de Tweede Wereldoorlog. Een monumentaal boek waarvan het effect op de lezer nog lang na-ijlt.

Over *Barre bevrijding*:

Hoe zag de bevrijding er in Duitsland uit? Niemand die ons er een beter idee van kan geven dan Victor Klemperer, de Joodse schrijver die de oorlog in Duitsland zelf overleefde en het verschrikkelijke bombardement van Dresden aan den lijve ervoer.

Over *Draaidagen*:

Bianca Boer schreef met *Draaidagen* een ontroerende, ingenieuze debuutroman over trauma, de oorlog, familiebanden en verhalen.

Over *Ergens in het duister*:

Huiveringwekkend vervolg op *Ze kwam uit Marioepol*. Het hartverscheurende boek over Wodins moeder. De dood van haar vader is voor Wodin de aanleiding om het verhaal over hem te schrijven.

H.M. VAN DEN BRINK

Foto: © Laura van den Brink

Na het internationale succes van *Over het water* uit 1998 liet journalist, essayist en romanschrijver H.M. van den Brink pas in 2016 opnieuw van zich horen, en hoe: de roman *Dijk* werd geprezen door pers en publiek en is inmiddels in verschillende talen vertaald.

AURORA SCHRIJFT

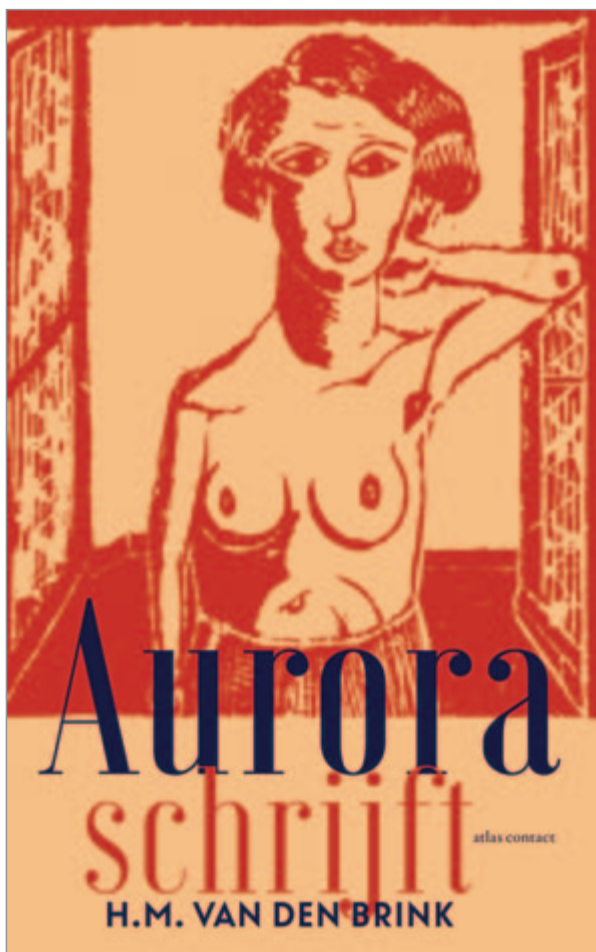
VAN DE SCHRIJVER
VAN
OVER HET WATER

Aurora schrijft in het kort:

Het is januari 1966. Een man gaat aan boord van een olietanker om in Buenos Aires voor het laatst de liefde van zijn leven te ontmoeten. In de jaren veertig heeft ze hem verlaten, sindsdien schrijft ze hem erotische brieven. Omdat hij haar daarvoor betaalt.

Aurora schrijft is gebaseerd op feiten uit het leven van Josep Pla, de grootste schrijver van Catalonië. Het verhaal begint kort na het einde van de Spaanse Burgeroorlog – hongerejaren voor de vissers en akkerbouwers aan de Costa Brava, terwijl de geliefden hongerig zijn naar elkaar. Het eindigt in de jaren zestig, in de kakofonie van het eerste massatoerisme. Wat staat er in de meer dan 1000 brieven die Aurora Perea naar verluidt heeft geschreven? Wat gebeurde er in Buenos Aires? En hoe betrouwbaar zijn de herinneringen van Pla daaraan?

Aurora schrijft is het verhaal van een obsessie. Met seks, met de zee, met eten, met het landschap van de Wilde Kust, en met de strijd tegen vergeten en verval.

De pers over H.M. van den Brink:

‘Een schrijver die steeds weer excelleert met een uiterst fijne stijl.’

– NRC Handelsblad

WIE WAS AURORA?

Onlangs verscheen Aurora schrijft van H.M. van den Brink, een roman die gebaseerd is op feiten uit het leven van de Catalaanse schrijver Josep Pla. Maar wat betekenen 'feiten' als het om fictie gaat? Ben je verplicht om je eraan te houden? En als je dat niet doet, ze verandert en er van alles bij verzint, kun je dan niet beter je figuren ook maar verzonnen namen geven? Verslag van een worsteling.

Ik lees graag romans waarin schrijvers of andere kunstenaars een hoofdrol spelen; fruittelers kunnen vermoedelijk ook geen genoeg krijgen van lectuur over appel- en perenrassen, accountants smullen van de nieuwste belastingvoorschriften.

Maar ik heb mezelf ooit voorgenomen dat in mijn eigen boeken alleen echte mensen een rol mogen spelen, met echte beroepen – kantoorbediende, projectontwikkelaar, ambtenaar bij het ijkwezen, ik noem maar wat. Geen schrijvers.

En nog een tweede stelregel hield ik er tot voor kort op na: niet biografisch of autobiografisch schrijven. De personages in mijn romans en verhalen zijn verzonnen en hetzelfde geldt voor wat ze meemaken. Iedere gelijkenis met bestaande figuren moet wel te wijten zijn aan kortsluiting in het hoofd van de lezer.

Ik wil niet beweren dat ik helemaal van mijn geloof gevallen ben. Maar het werken aan *Aurora schrijft* heeft, hoe zal ik het zeg-

gen, mijn principes nogal genuanceerd.

Het begon allemaal zo'n vijftien jaar geleden toen ik met drie kleine kinderen in mijn kielzog een bezoek bracht aan de roemruchte Costa Brava. We logeerden in wat destijds nog een pretentieloos familiehotel was in Tamariu, onze kamer had een eigen trap naar het strand en voor kinderen was er eindeloos veel te doen, vooral eindeloos veel van hetzelfde, iets waar volwassenen een wat lagere tolerantie voor hebben. Gelukkig ligt op maar een paar kilometer afstand het stadje Palafrugell dat, als je door de bewegende haag van toeristen heen keek, een charmant oud centrum bleek te hebben en zelfs een museum voor een schrijver van wie ik nog nooit had gehoord.

In het geboortehuis van Josep Pla (1897-1981) was het leeg en stil. Je kon er een film over zijn leven bekijken, die de kinderen niet bepaald interesseerde, maar ook zijn reisvalies met hotelstickers uit alle

windstreken, talloze foto's en documenten en een aangebroken pakje sigaretten van zijn favoriete merk, iets wat ook al niet veel enthousiasme wekte bij de achterban.

Maar mijn belangstelling was gewekt, ik had een project voor de rest van de vakantie. En zo las ik niet alleen een aantal reportages van de man die door velen als de grootste Catalaanse schrijver van de twintigste eeuw wordt beschouwd maar ook een deeltje uit de reeks *Vidas Literarias*, geschreven door de journalist Arcadi Espada, dat niet over zijn hele leven bleek te gaan maar vooral over de dagboeken uit zijn latere jaren en met name over zijn relatie met de geheimzinnige figuur daarin die achter de initiaal A. schuilgaat.

Aurora Perea Mené was de vrouw met wie Pla een paar jaar samen leefde in een vissersdorp aan de Wilde Kust, die hem daarna verliet maar hem vanuit Buenos Aires bijna vijftig jaar lang, van circa 1944 tot kort voor haar dood in 1969, pornografische

brieven schreef, omdat hij haar daarvoor betaalde. Haar identiteit werd pas in 1998 bekend, toen ook Pla al overleden was. Wat er in die brieven stond, weten we niet, wel dat hij ze bewaarde in een grote doos om ze steeds weer opnieuw te kunnen lezen. Volgens sommige van zijn vrienden zijn het er meer dan duizend geweest.

Wanneer hij er een ontving noteerde hij in zijn dagboek: 'brief van A. – bevredigend' of ook wel: 'teleurstellend' maar vaak staat er bij een datum alleen maar moedeloos, of misschien wel wanhopig: 'geen brief van A.' Dat gemis kleurde kennelijk de dag.

De dagboeken geven een indruk van hoe de oude Pla leefde in zijn sombere boerenhoeve, van zijn reis per olietanker naar Buenos Aires om Aurora opnieuw te zien en van het verblijf bij haar en haar man in hun rommelige houten huis. Espada toont aan dat ze niet altijd even betrouwbaar zijn en bovendien gecensureerd door uitgever Josep Ver-

gès, die sommige passages te obscene vond en daarmee slecht voor Pla's reputatie als groot schrijver.

Dat schrijverschap interesseerde me aanvankelijk niet. Wel de aanhoudende liefde, of was het alleen lust, de duizend brieven en, waarom weet ik eigenlijk niet, die olietanker. Daar zou je een verhaal omheen kunnen bouwen. Een paar piketpalen waren al geplant, ik hoefde alleen de lege plekken ertussen maar in te vullen met mijn eigen ideeën, met gedachten en gebeurtenissen die Pla zelf niet aan het papier had toevertrouwd. Die kon ik verzinnen. Dat mag toch? In een novelle of een roman?

Maar al snel kwam ik erachter dat ik ook de structuur niet ongemoeid kon laten. Om het verhaal niet al te ingewikkeld te maken zou ik moeten sleutelen aan de chronologie, veel moeten weglaten en hier en daar gebeurtenissen moeten samenvoegen. Pla heeft bijvoorbeeld niet één keer maar meer dan eens Buenos Aires bezocht en reisde ook weleens met het vliegtuig. Ik hield me zelf voor dat de scenaristen van biopics zich al heel lang en als vanzelfsprekend vrijheden op dit gebied permitteren. En waarom zouden romanschrijvers niet mogen wat filmmakers doen? Mensen zijn in het echt ingewikkelder dan in de film of de literatuur, maar niet per se interessanter.

Helaas was ik er daarmee niet. Terwijl ik het schrijven van het eenvoudige verhaal jaar in, jaar uit bleef uitstellen groeide mijn stapel boeken en artikelen over Pla, oude maar ook nieuwe want binnen en buiten Catalonië houdt men zich aan universiteiten maar ook in de populaire pers nog altijd met hem bezig, in zijn geboortestreek is hij tot een welhaast mythische figuur uitgegroeid. Daar-

naast las ik zo'n drieduizend pagina's van hem zelf, essays, reisbeschrijvingen, dagboeken, reportages. Dat was hoogstens tien procent van wat hij gepubliceerd heeft. Zijn Verzameld Werk beslaat dan ook 45 kloeke delen, een index en een supplement. Ik kan niet zeggen dat hij door al dat lezen dichterbij kwam. Ik ben hem niet sympathiek gaan vinden, maar wel steeds fascinerender.

Dat op het eerste gezicht overzichtelijke leven – succesvol journalist voor de oorlog, teruggetrokken schrijver daarna, en tientallen jaren verliefd op een eenvoudig meisje dat hem verlaat – bleek vol dubbele bodems en tegenstrijdigheden te zitten. De nogal polemisch aangelegde Arcadi Espada stelt dat er om die reden nog geen biografie van hem geschreven is en suggereert dat die er ook niet kan komen, omdat er altijd te veel raadsels zullen zijn.

Die biografie is er wel, en dat weet hij best. In 1996 publiceerde Cristina Badosa haar *Biografia del Solitario*, waarin zij zwaar leunt op haar gesprekken met iemand die hem goed kende: Adi Enberg, de Deense echtgenote van Pla.

Wacht even – was Pla dan getrouwd? Zelfs dat is niet zeker. Adi en hij hebben jaren samengeleefd maar vermoed wordt dat hun huwelijk niet voor de wet is voltrokken en alleen voor de familie is geënceneerd, compleet met vrolijke foto's als bewijs. Hoewel ze elkaar ook na hun scheiding nog af en toe zagen en het aan haar te danken was dat hij altijd als gast mee kon varen op de schepen van een Spaanse oliemaatschappij, komt Adi Enberg in geen enkele van de dagboeken voor.

De A. die wel wordt genoemd is Aurora, die volgens prof. Badosa met haar vertrek naar Buenos Aires en het geld van Pla een langgekoesterde wens in vervulling deed gaan: het openen van een eigen bordeel. Daar zou de schrijver zich niet alleen met haar maar ook met de andere vrouwen hebben vermaakt. Voor het bestaan van dit huis bestaat geen enkel bewijs, Espada en Joan Ramon Resina, auteur van een derde – thematisch geordende – biografie, verwerpen het idee dan ook.

Pla, zo vermoed ik, zou het een vermakelijke anekdote gevonden hebben. Hij maakte geen geheim van zijn bordeelbezoek en suggereerde tegenover vrienden dat hij Aurora in die sfeer ontmoet heeft. Maar dat wil bij deze schrijver niet zeggen dat het ook zo gebeurd is. Zeker is alleen, dat Aurora uit een arme familie kwam, die in de Burgeroorlog aan de verliezende kant had gestaan, en dat er honger, echte honger, in Spanje werd geleden tijdens de naoorlogse jaren.

Is het prostitutie wanneer ze die omstandigheden een rol liet spelen bij haar besluit om een paar jaar met Pla samen te leven? En zijn de opwindende brieven die ze tegen betaling aan hem schrijft dat ook? Pla schreef toch ook over vrijwel ieder gewenst onderwerp, zolang er maar betaald werd?

Eerlijk gezegd lijken die kwesties me minder belangrijk dan de vraag wie zij nu eigenlijk was en wat die lange affaire dan voorstelde. Pla schrijft ergens dat hij niet in het idee 'liefde' gelooft, alleen in de lichamelijke variant. Over Aurora merkt hij op dat ze geen geheugen bezit, alleen maar eetlust. Volgens hem een typische eigenschap van prostituees. Hij uit afwisselend zijn adoratie en zijn afkeer voor haar. Maar ondanks de vele malen dat hij haar vermeldt,

krijg je nergens een beeld van wie zij is, hoe ze denkt, wat ze vindt. Wat het ernstige vermoeden doet post vatten dat zijn verlangen naar haar, zijn wanhoop over haar afwezigheid en later het verdriet over haar dood uiteindelijk alleen maar te maken hebben met hemzelf.

In de herfst van 2018 begon ik te schrijven. En dus aan de worsteling met dit vreemde, dubbelzinnige karakter. Een man die spioneerde voor de nationalisten en voor de Amerikanen; die schreef voor het blad van de Falange maar een hekel had aan Franco; die poseerde als een eenvoudige platlandsziel maar 's nachts in zijn bed Proust en Nietzsche las, *The New Yorker*, *Le Monde* en de *Manchester Guardian*; die officieel kinderloos was maar wellicht toch vader van een dochter; die hield van orde en netheid maar zichzelf niet verzorgde en in een chaos leefde; die geloofde in wellustig heidendom maar goede betrekkingen onderhield met de kerk; die gierig was maar een verhoging van zijn honorarium weigerde omdat hij beducht was voor geldontwaarding; die het Catalaans boven alles waardeerde maar tientallen jaren publiceerde in het Spaans, soms niet als Josep maar als José; die weinig at maar des te meer over eten schreef; die niet van fictie hield en het lezen van romans kinderachtig vond, maar er natuurlijk zelf wel twee schreef – waarom ook niet.

Pla verkondigde graag dat het toch allemaal heel eenvoudig is: je moet gewoon opschrijven wat je meemaakt en wat je ziet, niet meer en niet minder. Geen krullendraaijerij, geen gefilosofeer.

Ook op die boude beweringen valt juist in zijn geval nogal wat af te dingen. Zijn be-

roemdste boek, *Het grijze schrift*, is in naam een dagboek dat begint op zijn eenentwintigste verjaardag maar bevat vanaf de eerste pagina aantoonbare feitelijke onjuistheden als het gaat om personages, omstandigheden, de chronologie. Hij heeft er dan ook zo'n vijfenveertig jaar aan gewerkt, passages geschrapt en toegevoegd tot op het laatste moment.

Pla hechtte grote waarde aan de herinnering, hij beschouwde het als het fundament van iedere cultuur. Tegelijkertijd stelde hij vast dat je je zelfs van gebeurtenissen die nog maar een jaar oud zijn slechts een paar dingen kunt herinneren: het weer mischien, de namen van je gezelschap, het eten en de drank, maar niet wat er precies werd gezegd of wat je destijds hebt gedacht. Bij het schrijven moet dat allemaal opnieuw gedacht worden, opnieuw geschapen.

Het klopt wat hij beweerde: zelfs als ik hierboven vertel hoe mijn kinderen reageerden op zijn museum is het maar de vraag of ik dat niet nu opnieuw invul zodat er een verhaal ontstaat. Zelfs van het pakje *Ideales*, een onbetekenend detail, weet ik niet zeker of het dicht of al geopend in de vitrine lag, 'aangebroken' klinkt gewoon beter.

Pla wiste met zijn manier van werken behendig de grens tussen non-fictie en fictie uit en het voelde alsof hij mij daarmee de vrijheid gaf om hetzelfde te doen.

Een goede meelezer adviseerde me in een laat stadium om niet de namen van de twee geliefden te gebruiken maar nieuwe te verzinnen. Dat zou veel van de dilemma's die

te maken hadden met de spanning tussen verhaal en werkelijkheid uit de weg ruimen. Bovendien hoefde ik dan niet meer al die details na te trekken (de huid van het tankschip Vitoria was niet zwart maar oranje, leerde ik van de Facebookpagina van vroegere matrozen) terwijl ik heel goed wist dat de meeste toch onjuist zouden zijn, al was het maar omdat ik ze had verzonnen.

Ik heb het niet gedaan. Ik wilde die spanning kennelijk niet kwijt. En het voelde een beetje oneerlijk en onkies om uitgebreid iemands biografie te plunderen en dan gefantaseerde namen op de personages te plakken.

Je kunt het ook zo zien: aan alle versies van zijn persoon die Josep Pla zijn lezers heeft opgedist heb ik er gewoon nog één toegevoegd. Zo werd het boek dat er nu ligt niet alleen het verhaal van een bizarre liefde maar, ondanks mijn tegenstribbelen, toch ook de op biografische gegevens berustende roman over een schrijver.

Het grijze schrift verscheen in 1993 als deel van de serie *Privé-domein* bij uitgeverij De Arbeiderspers, mooi vertaald en van een nawoord voorzien door Adri Boon. Het is alleen nog antiquarisch verkrijgbaar.

Wat wij aten, Pla's culinaire notities, eveneens vertaald door Adri Boon en met illustraties door Yvette van Boven, verscheen bij uitgeverij Menken & Kasander en is wel nog leverbaar.

Reacties? Twitter @hmvandenbrink

Dit boek is reeds verschenen

‘Hier is een schrijver aan het werk die zich niet meer hoeft te bewijzen.’ ●●●● – *NRC Handelsblad*

‘Een grote ode aan de kracht van het beeld [...] dat kan alleen een grootmeester. En dat is Oek de Jong.’ – *DWDD-boekenpanel*

‘Langdurig meeslepend, soms adembenemend, verbluffend inzichtelijk én echter dan de meeste dagen in je leven.’ – *Het Parool*

‘Instant
klassieke
roman.’

– *De Groene
Amsterdammer*

‘Ingenieus
bouwwerk.’

– *HUMO*

**BOEK VAN
DE MAAND
DWDD**

uitgeverij atlas contact

EMILY ST. JOHN MANDEL

Foto: © Sarah Shatz

Emily St. John Mandel schreef eerder onder andere *Station Elf* (2015), dat met de Arthur C. Clarke Award werd bekroond, op de shortlist stond van de National Book Award en in 31 talen is vertaald.

HET GLAZEN HOTEL

EEN ADEMBENEMEND BEELD
VAN HEBZUCHT EN SCHULD,
LIEFDE EN WANEN

***Het glazen hotel* in het kort:**

Er wordt een doodsbedreiging gegrift in de glazen muur van een vijfsterren-hotel op een eiland voor de kust van Brits-Columbia. In New York breekt paniek uit als een gigantisch piramide-spel instort, met verstrekende gevolgen voor ontelbaar veel mensen. Jaren later verdwijnt een vrouw op mysterieuze wijze van het dek van een vrachtschip.

Terwijl deze ogenschijnlijk disparate gebeurtenissen ingenieus met elkaar verweven worden, beweegt *Het glazen hotel* zich moeiteloos tussen het schip, de wolkenkrabbers van Manhattan en de wildernis van Vancouver-eiland. Tegelijkertijd schetst Emily St. John Mandel een adembenemend beeld van hebzucht en schuld, liefde en wanen, en toont ze ons de talloze manieren waarop we ons leven betekenis proberen te geven.

De pers over *Station Elf*:

‘Prachtig, onverwacht, schitterend geschreven. Probeer dit boek maar eens weg te leggen.’ – *The Times*

HET GLAZEN HOTEL

3

Leon Prevant liep om halfvijf de foyer uit, beklom de trap naar zijn kamer en kroop in bed waar zijn vrouw lag te slapen. Marie werd niet wakker. Hij had met opzet een whisky te veel gedronken met het idee dat hij daardoor misschien wel in slaap zou kunnen vallen, maar de graffiti leek een scheur in de nacht te hebben gemaakt, waardoor al zijn angsten naar binnen stroomden. Na enig aandringen zou hij misschien aan Marie hebben toegegeven dat hij zich zorgen maakte over geld, maar 'zorgen' was niet sterk genoeg. Leon was bang.

Een collega had hem verteld dat dit een heel bijzondere plek was, dus had hij een verschrikkelijk dure kamer geboekt als cadeau voor zijn vrouw ter gelegenheid van hun trouwdag. Hij had meteen geconstateerd dat zijn collega gelijk had gehad. Er waren vis- en kajakexcursies, wandelingen met een gids door de wildernis, live muziek in de foyer, spectaculaire maaltijden, een houten pad naar een open plek in het bos met een buitenbar en lampionnen in de bomen, een verwarmd zwembad dat op de kalme wateren van de baai uitkeek.

'Het is paradijselijk,' had Marie op hun eerste avond gezegd.

'Ik ben geneigd je gelijk te geven.'

Hij had zijn portemonnee getrokken voor een kamer met hottub op het terras en de eerste avond hadden ze daar wel een uur lang in gezeten met champagne en de koe-

le bries in hun gezicht, terwijl de zon als op een ansichtkaart onderging boven het water. Hij had haar gekust en geprobeerd zichzelf zover te krijgen dat hij ontspande. Maar ontspannen viel niet mee, want een week nadat hij deze peperdure kamer had geboekt en zijn vrouw erover had verteld, waren hem geruchten ter ore gekomen over een op handen zijnde fusie.

Leon had al twee fusies en een reorganisatie overleefd, maar toen hij voor het eerst over die nieuwste herstructurering hoorde, sloeg de overtuiging met zo'n zekerheid toe dat het als een absolute waarheid voelde: hij ging zijn baan verliezen. Hij was achtenvijftig. Hij was oud genoeg om duur te zijn en zat dicht genoeg bij zijn pensioen om te worden ontslagen zonder dat iemand daar al te veel gewetenswroeging over zou hebben. Er was geen enkel stukje van zijn werk dat niet door een jongere leidinggevende in een lagere salarisschaal dan hij zou kunnen worden gedaan. Sinds hij over de fusie had gehoord, waren er hele uren voorbijgegaan waarin hij er niet aan dacht, maar de nachten waren lastiger dan de dagen. Marie en hij hadden net een huis in het zuiden van Florida gekocht, dat ze van plan waren te verhuren tot hij zou stoppen met werken, met het idee om uiteindelijk te kunnen vluchten voor de winters en de belasting van New York. Het voelde als een nieuwe start, maar ze hadden veel meer aan het huis uitgegeven dan oorspronkelijk de bedoeling was geweest, hij was nooit goed geweest in sparen en hij was zich ervan bewust dat hij

veel minder op zijn pensioenrekeningen had staan dan zou moeten. Pas om halfzeven 's ochtends viel hij in een onrustige slaap.

4

Toen Walter de volgende avond terugkeerde naar de foyer, zat Leon Prevant aan de bar te eten met Jonathan Alkaitis. Ze hadden elkaar kort daarvoor ontmoet op wat toentertijd toeval, maar later toch eerder een val leek. Leon had in zijn eentje aan de bar een zalmburger zitten eten, omdat Marie boven met hoofdpijn in bed lag. Alkaitis, die twee krukken verderop een pint Guinness zat te drinken, was een praatje begonnen met de barkeeper en had Leon vervolgens bij het gesprek betrokken. Ze hadden het over Caiette, waar Jonathan Alkaitis het een en ander over bleek te weten. 'Ik moet bekennen dat ik de eigenaar ben,' zei hij bijna verontschuldigend. 'Het is lastig bereikbaar, maar dat vind ik er juist zo mooi aan.'

'Ik begrijp geloof ik wel wat u bedoelt,' zei Leon. Hij was altijd in voor een praatje en het was erg prettig om even aan iets anders – wat dan ook! – te kunnen denken dan geldgebrek en werkeloosheid. 'Bezit u nog meer hotels?'

'Alleen dit. Ik ben vooral werkzaam in de financiële wereld.' Alkaitis had twee bedrijven in New York, zei hij, die allebei aandelen beheerden voor anderen. Hij nam op het moment eigenlijk geen nieuwe klanten aan, maar maakte zo nu en dan wel een uitzondering.

Wat Alkaitis deed, schreef een vrouw uit Philadelphia een paar jaar later in een slachtofferverklaring die ze tijdens het pro-

ces tegen Alkaitis voorlas in de rechtbank, was je het gevoel geven dat je toegelaten werd tot een geheime club. Daar zat wat in, moest Leon toegeven toen hij het rechtbankverslag las, maar het zat hem ook in de man zelf. Alkaitis had persoonlijkheid. Hij had een stem die was gemaakt voor nachtradio, warm en geruststellend. Hij straalde kalmte uit. Hij was een man zonder enige poeha, was zelfverzekerd zonder arrogant te zijn, lachte makkelijk om grappen. Een evenwichtige, rustige, intelligente kerel die veel liever luisterde dan over zichzelf praatte. Hij beheerste het kunstje – en het was een kunstje, besepte Leon later – om totaal onverschillig te lijken voor wat anderen van hem dachten en daarmee de tegengestelde onzekerheid bij anderen te bewerkstelligen: wat vindt Alkaitis van mij? In latere jaren waarin hij deze avond steeds weer voor zichzelf afspeelde, herinnerde Leon zich een bepaald verlangen om indruk op hem te maken.

'Een beetje gênant wel,' zei Alkaitis die avond, toen ze van de bar waren opgestaan en zich in een rustig hoekje van de foyer hadden teruggetrokken om over beleggingen te praten, 'maar je zei dat je in de scheepvaart zit en ik besepte toen je dat zei dat ik maar een heel vaag idee heb van wat dat inhoudt.'

Leon glimlachte. 'Je bent niet de enige. Het is een grotendeels onzichtbare bedrijfstak, maar bijna alles wat je ooit hebt gekocht is over water vervoerd.'

'Mijn in China gemaakte koptelefoon en zo.'

'Bijvoorbeeld. Dat is een heel voor de hand liggende, maar ik bedoel werkelijk zowat alles. Alles op en om ons heen. Jouw sokken. Onze schoenen. Mijn aftershave. Dit glas in

mijn hand. Zo kan ik nog wel even door- gaan, maar dat zal ik je besparen.'

'Ik moet tot mijn schande bekennen dat ik daar nooit bij heb stilgestaan,' zei Jonathan.

'Dat doet niemand. Je gaat naar de winkel, koopt een banaan en denkt niet aan de mensen die met die banaan door het Panama- kanaal zijn gevaren. Waarom zou je ook?' Hou je in, hield hij zichzelf voor. Hij was zich bewust van zijn neiging tot het afsteken van ellenlange lofzangen op zijn bedrijfs- tak. 'Ik heb collega's die zich ergeren aan de alom heersende onwetendheid over ons werk, maar het feit dat je er niet bij stil hoeft te staan lijkt mij alleen maar een bewijs dat het systeem goed werkt.'

'De banaan komt op tijd aan.' Jonathan nam een slokje uit zijn glas. 'Je hebt vast een soort zesde zintuig ontwikkeld. Voortdu- rend omringd te zijn door al die voorwerpen die per schip hierheen zijn vervoerd. Werkt dat nooit afleidend, de gedachte aan al die scheepsroutes, al die verschillende plaatsen van herkomst?'

'Je bent pas de tweede in mijn leven die daar oog voor heeft,' zei Leon.

De ander was een paragnoste geweest, een studievriendin van Marie die hen vanuit Santa Fe in Toronto had bezocht, toen Le- on daar nog werkte. Ze waren met zijn drieën gaan eten in Saint Tropez, Maries fa- voriete restaurant in hun Torontotijd. De paragnoste – Clarissa, schoot hem opeens weer te binnen – was lief en hartelijk. Hij mocht haar meteen. Hij had het idee dat er vast vaak misbruik werd gemaakt van pa- ragnosten door hun vrienden en kennissen, een idee dat niet bepaald verjaagd werd door Maries verhalen over alle keren dat ze Clarissa om gratis advies had gevraagd, dus Leon had er de hele avond zorgvuldig voor

gewaakt om haar wat dan ook te vragen, tot hij op het laatst, tijdens het dessert, toch overvallen werd door nieuwsgierigheid: was het soms niet oorverdovend, vroeg hij haar, om in een volle zaal te zitten? Voelde dat niet alsof je in een zaal vol radio's zat die allemaal op een andere frequentie afge- stemd stonden en allemaal door elkaar de alledaagse of gruwelijke details uitzonden van tientallen levens? Clarissa glimlachte. 'Het is net als hier,' zei ze met een armge- baar naar de zaal om hen heen. 'Het is als- of je in een druk restaurant zit. Je kunt af- stemmen op het gesprek aan het tafeltje naast het jouwe of je kunt zorgen dat het achtergrondgeluid blijft. Net zoals jij dat hebt met scheepsvervoer,' zei ze, en aan dat gesprek dacht Leon terug als een van de leukste gesprekken die hij ooit had gevoerd omdat hij het nog nooit met iemand had ge- had over de manier waarop hij wel of niet kon afstemmen op scheepstransport, alsof je aan een knop op de radio draaide. Zoals hij bijvoorbeeld naar Marie aan de andere kant van de tafel kon kijken: dan kon hij of- wel de vrouw zien van wie hij hield of hij kon een andere frequentie opzoeken en de jurk zien die in Engeland was gemaakt, de schoenen uit China, de Italiaanse leren handtas of zelfs nog verder opschuiven en de scheepsroutes van de Neptune-Avrami- dislijn uitgelicht zien op de wereldkaart: de jurk via de westelijke trans-Atlantische rou- te 3, de schoenen ofwel via de oostelijke trans-Pacifische route 7 of de oostelijke Shanghai-Los Angeles expresroute, etc. Of nog verder, naar een soort taal die hij nooit hardop zou gebruiken, zelfs niet tegen Ma- rie: op elk willekeurig moment bevinden zich tienduizenden schepen op zee en hij stelde zich die graag voor als allemaal af-

zonderlijke lichtpuntjes, die samenvloeden tot rivieren van elektrische gloed op de nachtelijke oceanen, door de smalle doorgangen stroomden van het Suezkanaal, het Panamakanaal en de straat van Gibraltar, langs de rand van continenten de zeeën in, een onophoudelijke beweging die landen aandreef, die geheime wereld waar hij zo van hield.

Toen Walter enige tijd later op gehoorsafstand kwam van Leon Prevant en Jonathan Alkaitis was het gesprek van Leons werk overgegaan op dat van Alkaitis, van scheepsvervoer naar beleggingsstrategieën. Dat ging Walter boven de pet. Hij was niet thuis in de financiële wereld. Hij sprak de taal niet. Iemand van de dagploeg had reflecterende tape over de graffiti op het raam geplakt, een vreemd zilverachtige streep op het donkere raam. Twee Amerikaanse acteurs zaten aan de bar te eten.

‘Hij is voor haar bij zijn eerste vrouw weggegaan,’ zei Larry met een knikje naar de twee.

‘O?’ zei Walter, die daar niet de geringste belangstelling voor had. Na twintig jaar werken in luxe hotels was hij voorgoed genezen van welke belangstelling voor beroemdheden dan ook. ‘Even een vraagje als twee collega’s onder elkaar,’ zei hij. ‘Vind jij die nieuwe jongen niet ook een beetje een rare snuiter?’

Larry wierp een overdreven blik over zijn schouder en door de foyer, maar Paul was elders bezig met het dweilen van de gang achter de receptie in het hart van het gebouw.

‘Misschien wat somber, meer niet,’ zei Larry. ‘Niet de meest sprankelende persoonlijkheid die ik ooit ben tegengekomen.’

‘Heeft hij gisteren bij jou geïnformeerd naar de verwachte gasten?’

‘Hoe weet je dat? Ja, hij vroeg mij hoe laat Jonathan Alkaitis werd verwacht.’

‘Wat heb je toen gezegd?’

‘Nou ja, zoals je weet zijn mijn ogen niet geweldig en mijn dienst was net begonnen, dus ik zei tegen hem dat ik het niet helemaal zeker wist, maar dat ik dacht dat de man die in de foyer aan de whisky zat Alkaitis was. Besepte pas later dat ik me had vergist. Hoezo?’ Larry was geen enorme kletskaus, maar het personeel woonde wel allemaal in hetzelfde gebouw in het bos en roddels waren een soort zwartemarktvaluta.

‘Zomaar.’

‘Vast niet.’

‘Ik vertel het later wel.’ Walter snapte nog steeds niet wat het motief geweest kon zijn, maar teruglopend naar de receptie twijfelde hij er geen moment meer aan dat Paul het gedaan had. Hij keek de foyer rond maar niemand leek hem nodig te hebben en dus glipte hij de personeelsdeur achter de balie door. Paul stond het zwarte raam aan het eind van de gang te lappen.

‘Paul.’

De nachtconciërge stopte met zijn werk en aan zijn ogen zag Walter dat zijn vermoedens juist waren. Paul keek opgejaagd.

‘Waar had je die zuurstift vandaan?’ vroeg Walter. ‘Kun je die bij elke doe-het-zelfzaak kopen of moest je zelf iets fabriceren?’

‘Waar heb je het over?’ Maar Paul was een beroerde leugenaar. Zijn stem schoot een halve octaaf de hoogte in.

‘Waarom wilde je dat Jonathan Alkaitis die walgelijke boodschap zou zien?’

‘Ik weet niet waar je het over hebt.’

‘Deze plek is belangrijk voor me,’ zei Walter. ‘Om die dan zo toetgetakeld te zien...’

Het was het 'zo' dat hem het meest dwarszat, de laagheid van de tekst op het raam, maar hij wist niet hoe hij dat Paul duidelijk zou kunnen maken zonder een deur naar zijn persoonlijke leven te openen en het idee om ook maar iets persoonlijks, hoe klein ook, toe te vertrouwen aan deze gluisperige minkukel, was onverdraaglijk. Hij maakte zijn zin niet af. Hij schraapte zijn keel. 'Ik wil je nog een kans geven,' zei hij. 'Pak je koffers en vertrek met de eerste boot, dan halen we de politie er niet bij.'

'Het spijt me.' Paul fluisterde het. 'Alleen...'

'Alleen je dacht: laat ik eens een hotelraam bekladden met de kloterigste, de meest gestoorde...' Het zweet was Walter uitgebroken. 'Waarom heb je het überhaupt gedaan?' Maar Paul had de schichtige blik van iemand die zoekt naar een geloofwaardig verhaal en Walter kon de gedachte dat hij die nacht nóg een leugen zou moeten aanhoren niet verdragen. 'Ga nou maar gewoon,' zei hij. 'Het kan me ook niet schelen waarom het was. Ik kan je aanblik niet langer verdragen. Ruim de schoonmaakspullen op, ga naar je kamer, pak je koffers en vraag Melissa je zo snel mogelijk naar Grace Harbour te varen. Als je hier morgenochtend om negen uur nog bent, ga ik naar Raphael.'

'Je begrijpt het niet,' zei Paul. 'Ik heb schulden...'

'Als je die baan zo hard nodig hebt,' zei Walter, 'had je beter even kunnen nadenken voordat je het raam bekladde.'

'Je kunt glas niet eens doorslikken.'

'Wat?'

'Ik bedoel, dat is fysiek onmogelijk.'

'Meen je dat nou serieus? Is dat je verdediging?'

Paul kreeg een kleur en sloeg zijn ogen neer.

'Heb je ook maar even aan je zus gedacht toen je dit deed?' vroeg Walter. 'Zij heeft toch gezorgd dat je hier mocht komen solliciteren?'

'Vincent heeft hier niets mee te maken.'

'Ga je nog of niet? Omdat ik in een aardige bui ben en je zus niet in verlegenheid wil brengen, geef ik je de kans uit eigen beweging te vertrekken, maar als je liever een strafblad hebt, blijf dan vooral...'

'Nee, nee, ik ga al.' Paul keek naar de schoonmaakspullen in zijn handen alsof hij niet begreep hoe die daar terechtgekomen waren. 'Het spijt me.'

'Ga nou maar gauw inpakken voor ik van gedachten verander.'

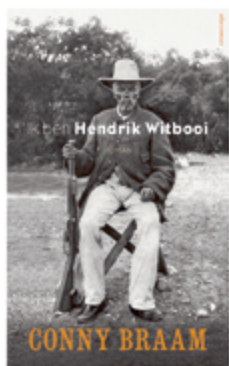
'Dank je wel,' zei Paul.

Dit boek verschijnt in maart 2020

LEESTIPS VOOR DE BOEKENWEEK 2020: REBELLEN EN DWARSDENKERS

Over *Ik ben Hendrik Witbooi*:

Hendrik Witbooi is een van de grootste vrijheidsstrijders die Afrika heeft gekend. Conny Braam schreef zijn heroïsche geschiedenis – kijkend door de ogen van Hendrik Witbooi, die vele honderden brieven in het Kaap-Hollands naliet.

Over *Bezonken rood*:

Samen met zijn moeder bracht Jeroen Brouwers zijn kleuterjaren door in het Japanse interneringskamp Tjideng op Java. In de roman *Bezonken rood* heeft deze rebelse schrijver op aangrijpende wijze zijn herinneringen verwerkt aan deze periode uit zijn jeugd.

Over *Een spionne in Oost-Berlijn*:

In *Een spionne in Oost-Berlijn* verweeft Nina Willner haar familiegeschiedenis, die vier decennia omspan en het leven van vijf generaties vrouwen optekent, met de historische feiten en achtergronden van de Koude Oorlog.

Over *Rebellie*:

Oorlogsveteraan Andreas Pum komt na veel tegenslag in opstand tegen het burgerlijke systeem dat hem in eerste instantie zo goedgezind leek.

Over *Een heel stabiel genie*:

Een schokkende reconstructie van Trumps eerste termijn als president door twee topjournalisten met een ongekende toegang tot het Witte Huis. Een *insider account*, alsof je erbij bent, op basis van interviews met meer dan 200 ooggetuigen.

JAN BROKKEN

Foto: © Jelmer de Haas

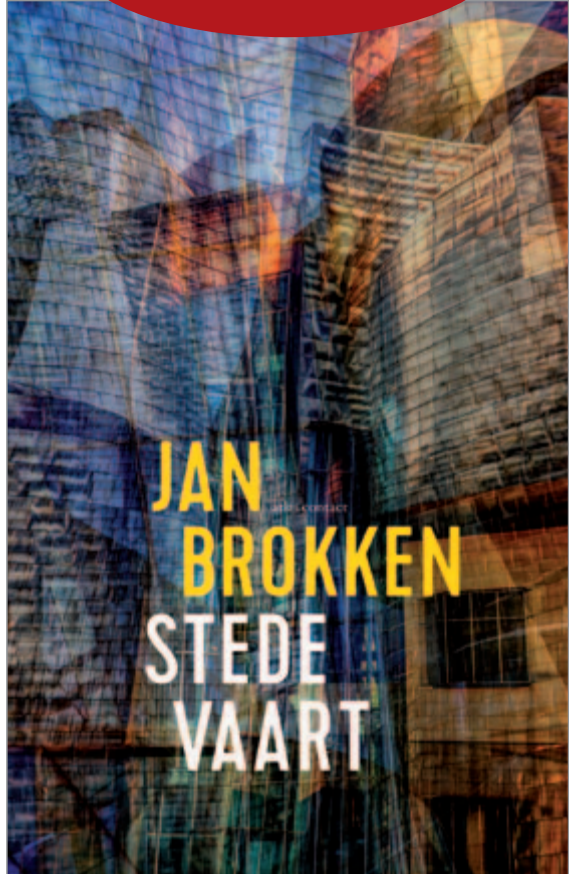
Jan Brokken is schrijver van romans, reisverhalen en literaire non-fictie. Hij schreef onder meer *De blinde passagiers*, *Mijn kleine waanzin*, *Baltische zielen*, *De vergelding*, *De Kozakkentuin*, *De gloed van Sint-Petersburg* en *De rechtvaardigen*. Zijn werk is met veel succes in diverse talen vertaald en verfilmd.

STEDEVAART

Stedevaart in het kort:

In de veelgeprezen boeken *Baltische zielen* en *De gloed van Sint-Petersburg* dompelde Jan Brokken de lezer onder in de verhalen en cultuur van steden en plaatsen. En zijn reislust reikt veel verder, evenals zijn kennis over kunst en geschiedenis. Dat komt tot uiting in het rijk geïllustreerde *Stedevaart*, waar in twintig non-fictieverhalen steeds een plaats en een persoon, meestal een kunstenaar, centraal staan. Onder leiding van Brokken reist de lezer naar het Bologna van schilder Giorgio Morandi, het Venetië van een boekbinder en het Düsseldorf van beeldend kunstenaar Joseph Beuys. We bezoeken het Parijs van componist Erik Satie, het Vilnius van schilder en componist Mikalojus Čiurlionis en het Bilbao van architect Frank Gehry, ontmoeten Gustav Mahler in Amsterdam, de moeder van Italo Calvino in Cagliari en cellist Anner Bijlsma in Washington DC. In het meest persoonlijke verhaal neemt Brokken ons mee naar een schilderij van Meindert Hobbema, een jeugdliefde en Middelhar-nis. In *Stedevaart* brengt Jan Brokken zijn bevlogen vertelkunst en grote liefde voor kunst en cultuur tot een gloedvolle symbiose.

‘WAARSCHUWING:
BROKKEN LEZEN LEIDT TOT
REISDRIFT.’ – TZUM

De pers over *Stedevaart*:

‘Brokken op zijn best laat zijn fascinatie voor steden en hun prominente kunstenaars overslaan op de lezer.’ – Trouw

STEDEVAART

FRANK GEHRY ZAG HET GAT AAN DE RIVIER

BILBAO

Het is acht uur in de avond en Bilbao komt tot leven. Gepermanente dames met een vleugje rouge op de wangen laten hun schoothondjes uit. Bejaarde heren in lichtblauwe zomerhemden knijpen elkaar in de bovenarm en maken zich boos over de zoveelste aanslag van de ETA. Grijsharige yuppies joggen; kale dertigers geven de voorkeur aan de mountainbike; vrouwen werken al skatend aan hun bilspieren. Colombiaanse dienstbodes sturen als blindengeleidehonden hun demente mevrouwen over het trottoir. Schuwe zwervers maken op de zitbanken plaats voor verliefde stelletjes die vol overgave aan een ijsje likken. Kleuters ruziën over de schommel; vaders hebben meer oog voor leuke moeders dan voor hun kroost. Een donkere man speelt klarinet op de voetgangersbrug over de rivier en laat zich op de versterker door de band van Sidney Bechet begeleiden. 'Petite Fleur' rolt als een traan over het water. Een jezuïetbleke student leest lopend met het geopende boek voor de ogen, wat ik voor het laatst heb gezien in een film van Godard uit 1974. Twee meisjes vallen elkaar in de armen alsof ze elkaar sinds de laatste klas van de lagere school niet meer hebben gezien. De Japanse toerist fotografeert. Een travestiet trippelt achter een dikbuikige heer aan die het hoofd telkens omdraait om zich aan de

veel te volumineuze boezem van zijn hitsige achtervolger te vergapen. Een nonnetje slaat een kruis. Iedereen neemt dezelfde weg, alleen de richting verschilt. Sommigen lopen in zuidelijke richting langs de rivier, anderen in noordelijke. Platanen, ouder dan de oudste bewoners van de stad, geven schaduw met een zachte, kalmerende ruis in de bladeren. Het trottoir is twee keer breder dan de weg en loopt pal langs de Nervion.

De rivier is een echte bergrivier: smal met scherpe bochten. Op veertien kilometer van de zee is ze nog aan getijden onderhevig. Het is eb vanavond, je moet over het hek leunen om het water te zien. Vrachtschepen komen niet meer op dit stuk van de Nervion, vissersboten evenmin. Het enige vaartuig dat ik zie is een kano. De staalwalserijen, hoogovens, chemische fabrieken, scheepswerven, overslagbedrijven zijn failliet gegaan of hebben zich verplaatst naar kades dicht bij zee. Ook de visafslag en de sardientjesfabriek liggen niet meer in de stad. De rivier is als een avenue geworden: aan de ene zijde liggen villa's en stadspaleizen uit de laatste decennia van de negentiende eeuw, aan de andere appartementen van recent datum met balkons of daktuinen die groter zijn dan salons of eetkamers. Direct achter die bebouwing rijzen aan beide zij-

den de steile hellingen op van de uitlopers van de Pyreneeën.

Bilbao ligt als een papieren vogel gevouwen in de plooien van een dal. Zelfs boven de hoogste gebouwen tekenen zich de diepgroene hellingen van de bergen en heuvels af. Bilbaoërs noemen hun stad liefdevol *el botxo*, het gat. Boven dat gat zijn bergweiden te zien, witte boerderijen, dichtbeboste toppen en een rode autobus die traag en behoedzaam de bochten van de smalle bergweg neemt. Ik ken weinig steden die je vanuit een straat in het centrum zo'n vergezicht bieden.

Natuurlijk heeft Bilbao grauwe wijken. Delen van de stad werden op verzoek van Franco gebombardeerd door Hitlers Luftwaffe en de luchtmacht van Mussolini, net zoals het nabijgelegen Guernica. Na de burgeroorlog werden in de zwaarst getroffen wijken haastig en fantasieloos flats gebouwd. Dicht op elkaar gestouwde gebouwen. Maar je hoeft maar naar boven te kijken om het groen te zien.

Naast de Pagasarri verheft zich de 800 meter hoge Artxanda. Met een kabeltreintje kun je naar de top. Met de vijf, zes andere heuvels vormen de Pagasarri en de Artxanda een scherm. Je kunt in Bilbao nooit zien welk weer eraan komt.

Om kwart over acht is het nog licht. Het stuk hemel dat ik vanaf het trottoir langs de rivier kan zien is diepblauw. De hitte wil niet wijken, het is en blijft 34 graden. Maar dan klinkt een knetterende donderslag die lang blijft nagalmen in 'het gat'. Nog geen halve minuut later wordt de lucht pikzwart. De verliefde stelletjes, de klarinettist, de travestiet, het nonnetje, de dikbuikige heer, de Colombiaanse dienstbodes, de demente mevrouwen, de vrouwen op rolschaatsen,

de toeristen, de ouders met kinderen, ze zetten het allemaal op een lopen. Ze hollen in dezelfde richting: naar de gietijzeren overkapping van de vismarkt op het Arenal.

Bliksemschichten flitsen langs de berg-hellingen naar beneden en doven in de rivier. Regendruppels spatten op hoofden uiteen, druppels groot als kwarteleieren. Ik haal de vismarkt met alleen een paar spat-ten op mijn overhemd. De klarinettist die een halve minuut later beschutting zoekt, is al doornat.

Iedereen lacht. Ook de gepermanente dametjes met hun schoothondjes. Ook de mannen die zich boos maakten over de politiek. De regen roffelt op het dak. Dicht opeengepakt beginnen wildvreemden een gesprek en zoenen verliefde stelletjes nog hartstochtelijker dan onder de brandende zon.

Ik heb altijd filmregisseur willen worden. Met zo'n scène had ik een film willen beginnen. Van het ene op het andere moment staan een slungelige man uit het noorden en een kleine Baskische vrouw met ogen als hazelnoten dicht tegen elkaar gedrukt onder het gietijzeren dak van de vismarkt.

'Al lang in Bilbao?'

'Nog geen zes uur.'

'Mooie kennismaking.'

'Kan niet beter...'

In 1970 was Bilbao een stad om te mijden. Net zoals San Sebastian of Santander. Je reed erlangs, op weg naar Santiago de Compostella of, zoals ik destijds, naar A Coruña, Kaap Finisterre en het noorden van Portugal. De noordelijke kustweg langs de Golf van Biskaje was een van de mooiste wegen van Europa. Maar in de steden moest je niet komen.

Foto: © Neticola/Wikimedia Commons

Het Guggenheim Museum in Bilbao bij dageraad

Ik weet niet meer waarom ik toch in Bilbao belandde. Het zal wel iets met mijn zesdehands auto zijn geweest. Ik moest voortdurend op zoek naar nieuwe onderdelen.

Rokende fabriekspijpen. Draaiende kranen. Een oorverdovend kabaal alsof de hele stad uit hoogovens, staalpletterijen en scheepswerven bestond. Dichte smog in het rivierdal. Vervallen villa's waarvan op het middaguur alle luiken gesloten waren. Zwartgeblakerde flats en bankgebouwen. Een loodzware, vochtige hitte. Vijandige claxonnades.

Het politieke klimaat verslechterde met de maand. Tijdens het beruchte proces van Burgos waren doodstraffen geëist. Drie leden van de ETA werden zelfs tot tweemaal de doodstraf veroordeeld. Basken haatten in die dagen alle niet-Basken. Toen ik een

kop koffie bestelde kreeg ik een fles cola. Ik dacht niet alleen: Zo snel mogelijk weg hier, maar ook: Nooit van mijn leven meer terug.

Bij ieder volgend bezoek aan Spanje meed ik de noordwestkant. De berichten over het Guggenheim stemden me niet direct milder. Foto's van het gloednieuwe museum overtuigden me evenmin. Mooi, interessant, misschien wel revolutionair. Maar een zwaluw maakt geen lente. Achter dat blinkende museum moest nog altijd de stinkende stad liggen die ik had leren haten.

Het Guggenheim Museum ging in 1997 officieel open. Precies twaalf jaar later wilde ik er plotseling heen. Het kwam door Valencia, denk ik. Ook een waardeloze stad in 1970, 1980, 1990. Tot Santiago Calatrava er aan de slag ging. Ik had genoten van Valencia. Toen ik las dat dezelfde Calatrava de

nieuwe terminal van het vliegveld van Bilbao had ontworpen en de voetgangersbrug Zubizuri, was dat als een laatste duwtje in de rug. Ik zocht op internet, en vond een hotel aan de rivier, met zicht op de Zubizuri.

Mijn eerste avond in Bilbao begon met een onweersbui en eindigde in een tapasbar. Terwijl ik onder het afdak van de vismarkt stond te schuilen, raadde de leuke, kleine Baskische vrouw me Victor Montes aan op de Plaza Nueva in de oude stad. De ham, zei ze, is daar weergaloos goed, net zoals de rioja. Geen woord daarvan was gelogen.

De volgende dagen verbaas ik me over de metamorfose die Bilbao heeft ondergaan, en niet een keer, maar voortdurend, bij iedere stap en in ieder deel van de stad.

Het begon allemaal in 1991.

Het stadsbestuur besluit van de leegstaande Alhóndiga-wijnkelders een museum voor moderne kunst te maken. De ruimte aan de Alameda de Recalde is enorm: 28 000 vierkante meter. De ligging ideaal: de Alameda de Recalde daalt van het centrale plein in de stad af naar de rivier.

Thomas Krens, directeur van de Amerikaanse Solomon R. Guggenheim Foundation, is geïnteresseerd. Guggenheim zoekt naar een geschikte stad in Europa voor een dependance van haar musea in New York en Venetië. Vele jaren lang lijkt Salzburg die stad te gaan worden, maar tegen het ontwerp van de Oostenrijkse architect Hans Hollein rijzen zoveel bezwaren dat Krens langzamerhand de voorkeur geeft aan een andere locatie.

Bilbao heeft een paar voordelen. Na honderd jaar van economische voorspoed en industriële bedrijvigheid begint de stad weg te kwijnen. Door de overstromingen van

1984 zijn de laagst gelegen wijken flink aangetast. Er moet op korte termijn iets gedaan worden, anders is Bilbao ten dode opgeschreven.

Het regionale chauvinisme is omgekeerd evenredig aan de economische neergang. De bestuurders van de Baskische provincie Biskaje willen zich koste wat kost van de Spaanse landsbestuurders onderscheiden. Ook in cultureel opzicht moet Bilbao een rivaal van Madrid, Sevilla, Salamanca en Barcelona worden.

Thomas Krens kan op de volle steun en medewerking van de stadsbestuurders rekenen, en op die van Juan Ignacio Vidarte, de directeur van de afdeling belastingen en financiën van het regionale bestuur van Biskaje. In Baskenland is Vidarte de *coming man*. Hij gruwet van het imago dat de ETA zijn geboortestreek heeft gegeven en ziet alleen in kunst en architectuur nog een mogelijkheid om het blazoën van Bilbao op te poetsen.

De eerste belangrijke maatregelen die op een verandering wijzen zijn al genomen. Santiago Calatrava gaat de uitbreiding van de luchthaven van Bilbao vormgeven en de Engelse architect Norman Foster zal de stations van de nieuw aan te leggen metrolijn ontwerpen. Waar het nog aan ontbreekt is een culturele instelling die zowel nationaal als internationaal de aandacht zal trekken.

Aan de Alhóndiga kleven veel bezwaren. Thomas Krens ziet het meteen al bij zijn eerste bezoek aan het wijnpakhuis uit de negentiende eeuw: de honderden meters lange kelders zijn te laag – nog geen drieënhalve meter – en worden gestut door pilaren die zo dicht bij elkaar staan – om de drie meter – dat ze de ruimte tot hokjes verkavelen. Met de beste wil van de wereld valt er geen

expositieruimte van te maken. Maar de sfeer van vergane industriële glorie die in Bilbao hangt bevalt Krens en hij vraagt de architect Frank Owen Gehry naar de stad te komen.

In Massachusetts – ook een industriestad op haar retour – heeft Gehry een fabriek tot museum voor moderne kunst omgetoverd. Hetzelfde heeft hij geflikt in Little Tokyo, de rommeligste wijk van Los Angeles. Daar bouwde hij een pakhuis van vijftienduizend vierkante meter om tot een markant museum.

Gehry arriveert op 20 mei 1991 in Bilbao. In twee dagen tijd zal hij de toekomst van de stad bepalen. Coosje van Bruggen volgt zijn agenda en schrijft er gedetailleerd over in Frank O. Gehry, *Guggenheim Museum Bilbao* (New York, 1997). De in Groningen geboren en in Los Angeles wonende Coosje is op dat moment al een van de toonaangevende beeldhouwers van de Verenigde Staten. Ze heeft drie inspiratiebronnen: de beeldhouwer Claes Oldenburg (met wie ze getrouwd is), de beeldend kunstenaar Bruce Nauman (over wie ze een monografie schreef) en de architect Frank Gehry, die ze een magiër vindt in het ruimtelijke denken. Zoekend naar het moment waarop Gehry zijn geniale inval kreeg, troggelt ze hem alle bouwtekeningen af, agenda's die het karakter van dagboeken dragen, notulen van vergaderingen en besprekingen over het Guggenheim.

Op 21 mei bekijkt Gehry de Alhóndiga. 'Maak er een hotel met een winkelgalerij van,' raadt hij de stadsbestuurders aan. 'Zonde om de gevel af te breken, die hoort bij het negentiende-eeuwse aspect van de wijk. Zonde ook om aan de structuur van het gebouw te knutselen. Die steunpilaren vor-

men op zichzelf al een winkelgalerij.' Maar het Guggenheim? Dat moet beslist ergens anders komen. 'Waar?' vragen burgemeester en wethouders. Gehry hoeft er geen seconde over na te denken: 'Dicht bij de rivier.'

Op de avond van de 21ste mei is het zulk prachtig weer dat Krens en Gehry besluiten om voor het diner een stuk te gaan lopen. De Baskische gastheren zijn beleefd en vergezellen de Amerikanen. Gehry wil de berg op, aan de overkant van de rivier. Met de kleine architectvoorop klimt het gezelschap hoger en hoger. 'Daar,' wijzen de Basken, 'ligt de Alhóndiga.' Gehry wijst in dezelfde richting, maar ietsje meer naar rechts. 'De dokken zijn interessanter.' Met de dokken doelt hij op de kranen en loodsen op de kades bij Puente de la Salve. Die kranen draaien al lang niet meer. Van de loodsen zijn de daken ingestort. De kades worden door de bewoners van het centrum van de stad gebruikt als gratis parkeerterrein. De Basken zeggen niets maar denken dat de Amerikanen Bilbao hebben afgeschreven. De kades mogen dan niet meer gebruikt worden, ze zijn het eigendom van verschillende bedrijven of van Spaanse banken die failliete boedels hebben opgekocht. De Amerikanen, denken ze, begrijpen ook wel dat het veel moeilijker is om daar een museum te vestigen dan in een bestaand gebouw. Door de kades als ideale vestigingsplaats aan te wijzen proberen ze er op een galante manier tussenuit te knijpen.

De volgende morgen vroeg gaat Gehry joggen met Krens. Natuurlijk hollen ze op een drafje langs de rivier. Wanneer ze onder de Puente de la Salve-brug door lopen, zegt Gehry: 'Dit is de plek.' In een flits moet hij toen al geweten hebben hoe hij het museum zou vormgeven.

Het buitengewone van Gehry's ontwerp zal de grootste expositiezaal worden, die onder de oprit van de brug door loopt. Wat andere architecten als een obstakel zouden zien – een smal terrein langs de rivier dat in tweeën wordt gehakt door de oprit van de grootste verkeersbrug van Bilbao – greep Gehry aan als een uitgelezen kans.

Zoals Bilbao zich in het dal van de kronkelige bergrivier moest plooiën, deelde Gehry zijn museum op in een tiental kubussen en cilinders die hij in alle hoeken en gaten kon duwen. Om de geschiedenis van de stad te rappelleren gebruikte hij voor het binnenste van die cilinders staal en bekleedde hij ze aan de buitenkant met panelen van titaan.

Ik loop twee dagen in het museum rond. Voor de grote zaal onder de brug heeft de Amerikaanse beeldhouwer Richard Serra een labyrint van roestige, metershoge en vingerdikke staalplaten ontworpen. In alle vormen zit beweging, Serra heeft zijn beeldhouwwerk van staal dan ook *De Slang* genoemd.

Door de ramen van een zijvertrek zijn de pijlers van de brug te zien. Die heeft de Franse kunstenaar Daniel Buren beschilderd met een van zijn karakteristieke strepenlandschappen. Het ene geweldige idee heeft hier het andere opgeroepen.

De vaste schilderijencollectie neemt slechts twee zalen in beslag. Er zitten topstukken tussen – een stillevens van Cézanne, een Van Gogh, een Bonnard, een baanbrekende Mondriaan, een paar schitterende Kandinsky's, een Miró, twee, drie juweeltjes van Juan Gris – maar het heeft toch iets van een snelcursus kunstgeschiedenis met een

enkel voorbeeld van impressionisme, expressionisme, kubisme, abstracte kunst, popart, conceptuele kunst en minimalisme.

Het interessante van Guggenheim Bilbao is eerder dat het museum veel ruimte heeft voor tijdelijke exposities en voor andere vormen van kunst. Een paar dagen na de dood van Michael Jackson zie ik in een van de zeven videozalen een schitterende aaneenschakeling van dansscènes met schroeivlekken op het celluloid die almaar groter worden. Voor het eerst in mijn leven word ik geraakt door videokunst – Jackson danst magistraal, maar je ziet hem letterlijk opbranden. De wegschroeiende zwart-witbeelden maken deel uit van de *Doppelgänger Trilogy* van Slater Bradley.

Bij de grote expositie gaat het ook al om vuur. De Chinees Cai Guo-Qiang gebruikt geen verf maar buskruit. Op doeken of stukken papier van twintig, dertig meter zet hij buskruitssporen uit. Hij steekt het kruit aan en brengt dan razendsnel vormen en vegen aan in de nog nagloeïende as.

Kunst van vandaag met totaal nieuwe technieken – Cai Guo-Qiang gaf ook het vuurwerk vorm tijdens de openingsceremonie van de Olympische Spelen in Peking op 8 augustus 2008. Het gehele vuurwerk zie ik in een videozaal.

Je kunt in dit museum een volle week doorbrengen. Het interieur kan je nauwelijks vervelen. Gehry heeft er een erezaak van gemaakt om nergens een rechte muur aan te brengen. Alle muren welven en glooien, als de heuvels en bergen boven Bilbao die je door bijna ieder raam kunt zien.

Ik ben door dit gebouw weer voor een tijdje van nostalgie verlost. Het hedendaagse kan verrekke mooi zijn en even indrukwek-

Foto: © Tim Graham/Getty Images

Het Guggenheim Museum, interieur

kend als een kathedraal uit de Renaissance. Toevallig bezoek ik direct na het Guggenheim de geheel gerestaureerde Santiago-kathedraal in de oude stad van Bilbao en die gebouwen horen eigenlijk bij elkaar. Voor een Spaanse kerk is het een opvallend sobere, de meeste muren zijn onversierd gebleven, de sacrale effecten worden er door lichtval en rondingen in de muren bereikt. Het kan haast niet anders dan dat Gehry in deze kathedraal een vleugje inspiratie heeft opgedaan.

De meeste bezoekers van het Guggenheim – miljoenen en nog eens miljoenen – kwamen in de eerste jaren na de opening. Aan de noordzijde lag toen nog een overslagter-

rein voor containers aan een spoorlijn. Dat had wel iets: pal naast het glanzend titaan van de cilinders stonden knalrode, gifgroene, smerig gele of ronduit bruin verroeste bakken. Het Guggenheim lag toen onmiskenbaar midden in een havenstad.

Het overslagterrein is inmiddels veranderd in een park, een recreatiwei en een langgerekte waterspeelplaats. Onder de droppels van tientallen fonteinën kunnen de kinderen daar op warme dagen spelen, rennen en pootjebaden.

Een honderd meter verderop is een winkelcentrum gebouwd en een wijk met een vijftal internationale hotels. Achter die wijk is weer een park aangelegd, dat grenst aan

Het Guggenheim Museum, de Ría de Bilbao en de Zubizuribrug

het nieuwe Congres- en Muziekpaleis. Aan de andere zijde van het Guggenheim is langs de rivier een brede groenstrook aangelegd. Die eindigt bij de brug van Calatrava: een harp die de wind mag bespelen.

De hele stad heeft een facelift gekregen. Het accent is steeds op de rivier gelegd: de Ría de Bilbao is weer de kloppende ader van de stad geworden. De rivier, met aan beide zijden groen, aan beide zijden brede trottoirs, aan beide zijden fietspaden. Met aan de ene kant de ondergrondse metrolijn en aan de andere zijde de nieuwe tramlijn, met aan de ene zijde opgeknapte villa's en ge-

restaureerde stadspaleizen en aan de andere moderne, riante flats of zilvergrijze kantoorgebouwen.

Het was langs die rivier dat ik de eerste avond liep. Het was langs die rivier dat ik in een oogopslag opmerkte hoe dat Bilbao, dat gore, ellendige Bilbao, uit de smog is opgestaan en weer als een jonge deerne is gaan leven. Van alle steden die zich in de schaduw van bergen ophouden, is het huidige Bilbao zonder enige twijfel het prachtigste gat.

Dit boek is reeds verschenen

CONNY BRAAM

Foto: © Jelmer de Haas

Conny Braam heeft met haar romans over de familie Abraham een literaire historische trilogie geschreven die met veel lof bij pers en publiek is ontvangen en nog altijd wordt herdrukt. In 2016 verscheen *Ik ben Hendrik Witbooi*, over de voorganger van Nelson Mandela die een indrukwekkende strijd streed tegen het Duitse kolonialisme.

WIJ ZIJN DE WREKERS OVER DIT ALLES

EEN VERBORGEN
GESCHIEDENIS MET
ONVERGETELIJKE
PERSONAGES

Wij zijn de wrekers over dit alles **in het kort:**

75 jaar geleden, tijdens de beruchte dodenmars uit Auschwitz, bevindt zich in de lange stoet uitgeputte gevangenen sergeant Jakob Witbooi, kleinzoon van de Afrikaanse vrijheidsstrijder Hendrik Witbooi. Samen met duizenden witte, zwarte en bruine Zuid-Afrikanen is hij in Noord-Afrika krijgsgevangen gemaakt en naar Europa vervoerd.

Ondanks de barre omstandigheden in de kampen blijven de raciale verhoudingen van thuis bepalend voor de onderlinge verstandhouding. Als Jakob en zijn vrienden eind 1944 als dwangarbeiders bij IG Farben in Auschwitz III terechtkomen, begrijpt hij dat dit de ultieme consequentie van racisme is. Gesprekken met de joodse Amsterdammer Wolfie Waterman doen hem inzien dat zijn vertrouwen in de belofte van Churchill dat meevechten tegen de nazi's de gekoloniseerde soldaten stemrecht zal geven, onterecht is. Het einde van de oorlog zal de Zuid-Afrikanen apartheid brengen.

In *Wij zijn de wrekers over dit alles* brengt Conny Braam op meeslepende wijze een verborgen geschiedenis met onvergetelijke personages tot leven.

De pers over *Ik ben Hendrik Witbooi*:

‘In weerwil van de nauwelijks te verteren wreedheid die haar roman aankleeft, heeft de schrijfster de ernst en de tragiek van haar onderwerp ook met humor omkleed.’ – Trouw

WIJ ZIJN DE WREKERS OVER DIT ALLES

Ein sehr guter Dolmetscher

19 september – 12 december 1944

Puffend en knarsend sukkelt de trein voor het station van Oswiecim langs. Pas een kilometer of twee verderop geeft de locomotief er met een zucht de brui aan. Jakob ziet hoe het laatste zonlicht reflecteert in een web van spoorrails. Dit is geen onbelangrijk stationnetje, dit is een rangeerterrein. Het uitladen van de meer dan driehonderd krijgsgevangenen begint terstond. In lange rijen worden ze over het emplacement afgemarcheerd. Een asfaltweg leidt hen door een landschap zonder bomen of struiken. Aan de horizon silhouetten van hoge schoorstenen, hijskranen en metalen constructies. In een zee van elektrisch licht rijst een skelet van staal en beton op: een fabriekscomplex van een enormiteit zoals Jakob die nooit eerder gezien heeft.

Er galmt een bevel. Ze slaan rechts af en staan vrijwel meteen voor een toegangspoort: *Arbeitskommando* E715. Alleen de asfaltweg scheidt het fabrieksterrein van het werkkamp. Vanaf wachttorens aan weerszijden van de poort scheren zoeklichten over bewapende bewakers – een vertrouwd beeld: net als in de stalag zijn het gewone Wehrmacht-soldaten. Maar zodra ze het kamp betreden ziet Jakob ook zwarte uniformen paraderen: bliksemschichten op de kraag, doodskoppen op de pet en gepofte rijbroeken in hoge laarzen – ss'ers met arrogante smoelen. Instinctief schuiven de Cape Corpsleden en de Palestijnen dichter

opeen, als een school haringen die de nabijheid van haaien bespeurt. 'Willkommen Engländer!' roept een *Hauptsturmführer*. Hij voegt er iets aan toe – iets wat de lachlust van andere ss'ers wekt. Koos fluistert wat er in godsnaam zo geestig kan zijn. 'Geen idee,' antwoordt Jakob. 'Ze hebben speciaal voor ons de boel schoongemaakt. *Sauber gemacht*. Zal wel sarcastisch bedoeld zijn. Nazi-humor.'

Tussen de barakken verschijnen andere krijgsgevangenen – zo te zien Britten. De nieuwkomers worden met gereserveerde blikken ontvangen. Hun komst betekent natuurlijk inschikken. Dirk Geldenhuys heeft zich al bij een stel officieren gevoegd. De Canadezen, Britten en Australiërs worden direct links en rechts over het kamp verdeeld en de blanke Zuid-Afrikanen krijgen, na wat gemarchandeer, een barak dicht bij de poort toegewezen. Dat zal wel z'n voordelen hebben. Een Schotse korporaal, die zich voorstelt als Archie, krijgt opdracht de Cape Corpsleden en Palestijnen een plek te wijzen aan de oostzijde van het kamp.

Naast het afscheidingshek is een kleine houten barak beschikbaar die plaats biedt aan veertig man. Jakob is opgelucht, dat is ruim voldoende. Hij wil geen strijd om ruimte, niet met Koos en zijn Kapenaren maar ook niet met Uzi en Hamid. De Palestijnen zijn vanaf het moment dat ze uit de trein stapten, uiterst gespannen. Dat is begrijpelijk. Sinds '41 hebben ze maar één kamp gekend – alles wat onbekend is wordt

als verdacht ervaren. Met opgetrokken neus kijken ze zoekend om zich heen. Goddomme. De wrevel is van hun gezichten te scheppen. Uzi vloekt murmelend. Zonder zijn plunjezak van de schouder te laten zakken blijft hij staan. Hij heeft gelijk. Er is iets akeligs, iets onheilspellends aan deze plek. Het is er kaal en spartaans, maar wel brand-schoon. Toch heeft Jakob sterk het gevoel dat hier onlangs nog mensen hebben gebivakkeerd. Hoewel er niet de vertrouwde mannenlucht hangt die ieder krijgsgevangenenkamp kenmerkt: zweetvoeten en ongewassen oksels vermengd met muffe tabakslucht en zure etensgeurtjes. Nee, het stinkt er eerder naar een bijtend ontsmettingsmiddel.

Piet Kleinhans en David de Goede protesteren luidkeels. De stapelbedden bestaan uit niets dan ruwhouten britsen. Geen matrassen, geen dekens of iets anders om je 's nachts onder te warmen. De Palestijnen hebben zich al achter in de barak teruggetrokken. Met touwen en voddige lappen bouwen ze de stapelbedden om tot hutten. Ook Jantjie is met nijvere vingers vaardig aan de slag gegaan en helpt de anderen zo goed mogelijk een slaapplek te creëren.

Jakob gaat naar buiten. Hoewel hij niet meer rookt, is de behoefte aan tabak nu toch erg dringend. Naast de deur draait de Schot Archie rondjes, handen diep in de zakken. Hij gaat er natuurlijk van uit dat de nieuwkomers rookwaar bij zich hebben. Jakob biedt hem een sigaret aan. Zwijgend steken ze op. Het is geen onaangename septemberavond – wat mistig maar niet erg koud. Het kamp is merkwaardig stil vergeleken met de stalag, waar het in de avond roezemoesde als op het marktplein van een provinciestad. Archie vertelt dat hij een week

ervoor met een paar honderd andere Britten uit een kamp in Württemberg is overgeplaatst om hier in de fabriek te werken.

‘Het is wel een gigantische fabriek, zeg,’ merkt Jakob op. ‘Vreemd dat de Duitsers midden in een oorlog zoveel verfnodig hebben.’

‘Welnee man, ze willen hier geen verfgaan maken. Er moet synthetische olie worden geproduceerd. Die lui kampen met een enorm brandstoftekort. Ze hebben volledig gegokt op de olievelden van de Kaukasus. Maar na Stalingrad kunnen ze dat wel vergeten. En nu draait alles, maar dan ook alles, om brandstof. Zonder dat hebben ze geen schijn van kans meer. Daarom is deze fabriek van levensbelang voor de oorlog, voor Duitsland, voor de nazi's.’

‘En wij moeten ze een handje helpen.’

‘Ja precies. Als ik je een advies mag geven: morgen worden jullie bij werkcommando's ingedeeld. Dat is erg bepalend voor je gezondheid. Het fabrieksmanagement zit diep in de shit. Berlijn is woedend, de productie had allang van start moeten gaan, maar steeds is er weer uitstel. De bouw is nog in volle gang. Ze zitten dringend verlegen om vakmensen, dus geef jezelf op als elektricien of lasser of iets dergelijks. Iets essentieels, wees onmisbaar.’

Jakob vist nog een laatste half opgerookte sigaret uit zijn jaszak. Hij geeft 'm aan Archie. Nu ruikt hij het weer. ‘Waar stinkt het hier toch naar?’ Archie haalt een doosje lucifers uit zijn zak. ‘Het was nog veel erger toen wij aankwamen. Ik heb het een bewaker gevraagd.’ Hij houdt een vuurtje bij de peuk en neemt een paar korte, heftige trekjes. ‘Er zaten hier Russische krijgsgevangenen. Dwangarbeiders voor de fabriek. Er waren nog maar zo'n tachtig man over. Die waren er erg slecht aan toe. De ss wilde van

ze af, ze hadden er toch niks meer aan. Daarom hebben ze die jongens opgeruimd om plaats te maken voor ons, voor jullie. Wij zijn beter gevoed en gaan dus langer mee.' Hij wijst naar het hek. Erachter is nog net een open terrein zichtbaar. 'Kijk, daar links opzij, daar is een schuilkelder, half ondergronds. Daar zijn ze in gedreven. Door de ventilatiegaten hebben ss'ers er gifgas in laten lopen. Daarna was het accommodatieprobleem opgelost. De rottende lijken hebben een tijdje in de open lucht gelegen. Daarom stinkt het hier zo. Het is overal in getrokken. Net als je denkt eraan gewend te zijn, ruik je het toch weer.' Archie trapt de peuk uit. 'Ik denk dat die Russen gewoon niet vergeten willen worden.'

★ ★

De volgende ochtend lukt het Jakob niet te ontwaken uit een warrige sluimer. Gelukkig bevindt hij zich wel in een vertrouwde omgeving. Er dwarrelt rood woestijnzand door de straten en de lucht is droog en heet. Ook de motorkap van de DKW F5 waar hij tegenaan leunt zit onder het rode stof. Maar er is geen tijd om de auto nog snel te wassen. Hij moet klaarstaan als de Fritzen naar buiten komen. Door de open ramen van de *Deutsche Verein* in de Wilhelmstrasse klinken al de slotakkoorden van een bekende wals. De Fritzen zijn dol op concerten. Regelmatig komen er orkesten uit Duitsland op bezoek. Dan rijdt hij ze vanuit het reservaat helemaal naar Windhoek – een lange reis die genoeg tijd biedt voor een uitvoerige verhandeling over de Germaanse cultuur en de superieure Duitse beschaving.

Het duurt even voor Jakob begrijpt dat hij niet thuis is. Het is stikdonker. Om hem heen klinkt nog het zware ademen en ge-

snurk van de diepe slaap, maar vanuit de verte drijven wel degelijk flarden orkestmuziek deze kant uit. Jakob vraagt zich af waarom er op dit vroege uur al gemusiceerd wordt. En dan nogwel zulke opgewekte muziek. Het is toch nog nacht. Hij zakt weer weg, maar deze keer blijft zijn slaap droomloos. Als hij wordt gewekt door Jantjie Jafta schemert het al. 'Kom op, boetie, we moeten naar buiten.' De anderen scharrelen humeurig rond. Dit is geen stalag – dit is een werkkamp.

Ze sluiten zich aan bij een wachtrij voor de latrines, direct naast de prikkeldraadafzetting. Erachter ziet Jakob weer het kale stuk grond waar de bunker moet zijn. Er groeien alleen gras en onkruid. Zou dit ooit akkerland zijn geweest? Boerenland waar werd gezaaid en geoogst? Verderop zwaaien vanaf bewakingstorens onafgebroken zoeklichten rond. Het felle licht scheert over hoge, driedubbele hekken. Van die hekken waar hoogspanning op staat. Hij meent ook de contouren van barakken te kunnen onderscheiden. Hij spitst zijn oren. Daar komt de muziek vandaan. Iets meer naar het noorden is de weg waarover ze zijn gekomen goed zichtbaar, ondanks de ijle ochtendmist. Er beweegt zich een dichte drom mensen over het asfalt. Ze haasten zich, samengedrukt in een vreemde schuifelgang. Het lijken stuk voor stuk wel gebochelden. Er komt geen eind aan de stroom. Zonder opkijken passeren ze het krijgsgevangenenkamp.

Tijdens het appèl begrijpt Jakob dat kamp E715 vele malen kleiner is dan de stalag. Hij schat het aantal gevangenen op hoogstens zeshonderd. Het is een wonderlijk zootje in een allegaartje aan jekkers en jassen, elk met groot KG op de rug geschilderd. Terwijl er tot twee keer toe wordt geteld en herteld,

hebben bewakers tafels en stoelen neergezet. Erachter nemen mannen in burger plaats. Een stel ss'ers stelt zich ernaast op. Van onder de doodskopinsignes op hun petten dwalen hun ogen spiedend rond.

Archie behoort tot de krijgsgevangenen die moeten toezien op een ordelijk verloop. Hij schuift even naast Jakob. 'Heb je je vrienden gezegd dat ze nuttige beroepen moeten opgeven?'

Jakob knikt. 'Wie zijn die kerels achter de tafels?'

'Fabrieksmanagers en opzichters. Die met de bril is de hoofdingenieur. Die lange magere vlak bij de ss'ers is *Lagerkommandant Rittler*, een vreselijke driftkikker.'

'En die lui daar opzij?'

'Dat zijn kapo's, de ploegbazen. Daar moet je mee oppassen.'

Er wordt van achter in de rij gestuwd. Wat blanke soldaten zijn achter de Cape Corpsleden verzeild geraakt. Ze proberen naar voren te dringen. 'Hé, rustig 'an daar!' Archie steekt zijn hand op. 'Niet vergeten hè,' wendt hij zich weer naar Jakob. 'Zeg dat je lasser bent ofloodgieter of elektricien. Dan kun je tenminste binnen werken. Anders sta je buiten te ploeteren. De winter komt eraan.'

Archie wordt weggeroepen en direct ziet de groep rooinekken hun kans schoon. Achteloos duwen ze de Cape Corpsleden opzij. De Duitse bewakers kijken een andere kant op. Jakob schudt zijn hoofd naar Koos. Niet reageren, laat ze maar. Nu duidelijk is dat in dit kamp iedereen moet werken en een blanke huid dus niet per se voordeel oplevert, hopen ze vooraan de beste baantjes in de wacht te slepen. Erg serieus lijken ze het niet te nemen. Er wordt geginnegapt en stoer gedaan – schooljongens die de leraar een streek gaan flikken. En toch,

weet Jakob, is het voornamelijk een demonstratie van hoe onverschillig het hun laat, nu ze voor het oog van Niet-Europeanen zonder onderscheid aan het werk worden gezet.

Als Archie terugkomt vertelt hij dat die idioten de lolbroek probeerden uit te hangen. Eentje had met een stalen smoel staan bewerken dat hij van beroep leeuwentemmer is en een ander kaartjescontroleur in de bioscoop. De Duitsers hadden geen krimp gegeven. 'Ze hebben die grapjassen direct ingedeeld bij de hygiëneploeg.'

'Dat lijkt me wel wat,' zegt Jakob.

'Ja, ja het Scheisskommando. Als je graag plees schoonmaakt...'

De gevangenen worden met zoveel efficiëntie in ploegen onderverdeeld dat de Boeren vlak vóór hem al aan de beurt zijn. Dirk Geldenhuys meldt zich als eerste. Zijn gezicht staat strak, hij lijkt enigszins geïntimideerd. In elk geval is hij zich de ernst van de situatie terdege bewust. Hij roept Jakob en vraagt hem te vertalen. Even zoekt hij naar een houding die de juiste mate van autoriteit en vastberadenheid uitstraalt en gaat dan van start: 'Ik heb begrepen dat wat er in deze fabriek wordt geproduceerd essentieel is voor de Duitse oorlogsvoering.' Zijn stem klinkt schrill, er resoneert onzekerheid in door. 'Een bijdrage leveren aan het productieproces is daarom in strijd met de regels van de Conventie van Genève.' Jakob staart hem een moment sprakeloos aan. Waarom ineens dit protest? Omdat ook zijn eigen jongens moeten werken? Of komt hij voor hen allen op? Jakob slaat zijn haken tegen elkaar en spant zich maximaal in met een uiterst correct en accentloos Hoogduits de verklaring een officieel karakter en haar zo enige meerwaarde te verlenen.

‘O ja?’ Kampcommandant Rittler stapt naar voren. Hij verzinkt in diep gepeins en knikt dan begrijpend. Op zijn dooie gemak haalt hij zijn pistool uit het holster, legt ’m op tafel en wijst ernaar. ‘Kijk, dit is nou mijn Genève Conventie!’ De hoofdingenieur naast hem grijnst. De ss’ers en kapo’s barsten los in een mechanisch gelach. Het is overduidelijk niet de eerste keer dat de kampcommandant een geweldige grap ten beste geeft.

Het laat Geldenhuys onberoerd. In dat geval is hij als bevelvoerend officier gedwongen het werk te weigeren. Het is zijn plicht zijn mannen op te roepen tot een staking. Jakob aarzelt. Is dat laatste wel verstandig? Maar Geldenhuys dringt aan. In een nogal breedsprakige vertaling ziet Jakob kans het woord staking te omzeilen. Er volgt een afwachtende stilte. De kampcommandant knikt nadenkend. Je kunt zien hoe hij wikt en weegt. Dan geeft hij een ss’er een seintje. Voor iemand hem te hulp kan schieten krijgt Geldenhuys een geweldige kaakslag. ‘Hij is een officier in het Zuid-Afrikaanse leger!’ schreeuwt Jakob, maar opnieuw haalt de ss’er vol uit en hij slaat Geldenhuys hard in elkaar. Bloed druipt uit het blonde haar over zijn gladgeschoren wangen. Op zijn onderlip kleef een losgeslagen tand. Hulpeloos is zijn grote lichaam in elkaar gezakt. Jakob staat er met afgeknepen adem bij. Het is duidelijk: ten overstaan van alle krijgsgevangenen dient een voorbeeld te worden gesteld. Geldenhuys is half buiten bewustzijn en wordt door een paar bewakers onder zijn armen weggesleept. Jakob loopt even mee en zegt snel in het Afrikaans: ‘Ons is baie trots op jou, sir.’

Dan treedt hij met neergeslagen ogen terug in de rij.

‘Oei, dat is niet best,’ zegt Archie. ‘Die gaat naar de strafbunker.’

De kampcommandant stelt zich wijdbeens voor de gevangenen op: ‘Iedereen die weigert te werken of probeert te ontsnappen zal zonder pardon worden geëxecuteerd!’ Naast hem komt de hoofdingenieur snel achter zijn tafel vandaan. Hij tikt zijn bril iets hoger op de neus. Rond zijn mond speelt een vriendelijk, begripvol trekje. Jakob ziet de bedoeling: nu komt de redelijkheid aan het woord – hier spreekt de begripvolle oom. ‘Ik wil erop wijzen dat hier sprake is van een misverstand. IG Farben is een internationaal bedrijf. Een multinational. Dus jullie werken niet uitsluitend voor Duitsers. Niemand zal daarom van jullie verwachten dat je vanwege de Conventie werk weigert.’ Jakob begrijpt het. Die matigende toon is niet zozeer bedoeld om verder protest te ontmoedigen, nee, het management zit dringend om arbeidskrachten verlegen – willige, coöperatieve arbeidskrachten welteverstaan.

De hoofdingenieur wenkt de Palestijnen naar voren. Kampcommandant Rittler kijkt over zijn schouder mee. Bereidwillig helpt Hamid met de spelling van de lange Arabische familienamen. Daarna zijn de Joden aan de beurt. Iedere achternaam wordt door de kampcommandant luid en nadrukkelijk articulerend herhaald. De repeterende klemtonen hebben iets van geweersalvo’s. Ineens hoort Jakob Moritz weer: ze willen van ons af. De hoofdingenieur negeert de kampcommandant. Zijn interesse geldt uitsluitend de hoogwaardige beroepen van zowel de Arabische als de Joodse Palestijnen. Er zitten drie chemici bij, zes bouwkundig ingenieurs en twee architecten. Zelfs de maulana blijkt een geschoolde werktuigkundige

te zijn. Jakob is tevreden. Zijn waarschuwing is ter harte genomen. Archie wordt opnieuw weggeroepen, maar voor hij vertrekt zegt hij nog snel: 'Wat er ook gebeurt, blijf uit de buurt van de kapo's met een groene driehoek. Dat zijn criminelen, echte klootzakken!'

Ineens staat er niemand meer voor hen. Alle dekking is weg. De Cape Corpsmannen zijn aan de beurt. Tom Draghoender en Kareem Windvogel melden zich als eersten. Er ontstaat verwarring onder de ss'ers. Zijn dit oriëntaalse Joden of Afrikaanse Mischlings? Maar ook dit keer blijken hun beroepen interessanter dan de bepaling van hun ras. Bijna allemaal zijn ze timmerman, metselaar, betonwerker of stukadoor. Zonder duidelijke reden barsten de ss'ers en kapo's opnieuw los in een routinematig gelach. De kampcommandant heeft vast weer iets geestigs gezegd. Voor het geval niet iedereen het heeft gehoord, herhaalt hij luid: 'Was sollen wir den mit ein Matrose?!'

Jakob is er direct bij. Hij schiet strak in de houding en slaat zijn hakken tegen elkaar. 'Nein, Herr Obersturmführer. Zijn naam is Matroos. Adam Matroos. Hij is een uitstekende loodgieter.'

'En wat is jouw naam?'

Even een aarzeling – niet meer dan een seconde, hoogstens twee. Dan noemt hij luid zijn legernummer en naam.

'Mein Got!' roept de kampcommandant. 'Nog een Jood! Kan Churchill dan alleen nog maar Scheissjude krijgen?'

Even is Jakob in de verleiding zijn naam weer te verklaren als een grap van zijn werkgever: Ein Witz, Herr Sturmbahnführer, nur ein Witz. Zijn blik blijft hangen op Uzi Gershoni. Hij voegt er alleen aan toe als lasser voor

een Duitse bouwondernemer in Windhoek te hebben gewerkt.

De hoofdingenieur neemt hem aandachtig op: deze Rabinowitz komt dus uit Zuidwest-Afrika – vandaar dat foutloze Duits en die uiterst correcte houding. Hij vraagt welke talen Jakob zoal spreekt.

'Engels, Duits en Afrikaans, Herr Oberingenieur.'

'Afrikaans. Dat is bijna Hollands, niet-waar?'

'Niet helemaal, Herr Oberingenieur. Maar ik spreek eigenlijk Kaaps-Hollands en dat is goed verstaanbaar voor Hollanders.'

Zodra de krijgsgevangenen zijn onderverdeeld in werkploegen worden ze afgemarcheerd in de richting van het fabrieksterrein. Jakob ziet Koos en de Kapenaren vertrekken. Hij wil zo dicht mogelijk in de buurt van Jantjie Jafta en de andere Kalahari-jongens blijven. De fabriek boezemt hem angst in. Het is alsof een duivels monster in zijn hol hen opwacht.

'Rabinowitz!' schreeuwt een kapo, een kerel met opvallend kleine ogen en een spits toelopende kin – niet zo jong meer, hij loopt al tegen de veertig. Keurend glijden de grijze oogjes langs Jakobs lichaam. Net als de andere kapo's draagt deze een zwarte pet, een uniformjas en een rijbroek met opzij brede rode strepen die in zwarte laarzen zijn gestopt. Je zou denken dat het ss'ers of zoiets zijn, maar ze missen de onderscheidingsstekens en dragen ook geen pistool. Wel hebben ze allemaal een zweep bij zich. Deze kapo heeft op zijn jas een groene driehoek.

Dit boek is reeds verschenen

ELSBETH TEELING

Foto: © Mimi Rogulova

Elsbeth Teeling richtte de succesvolle community
De club van relaxte moeders op en schreef bestsellers zo-
als *Relax Mama* en *Die andere moeders doen ook maar wat*.

MOM YOU CAN MEER GELUK IN WERK EN MOEDERSCHAP

Mom You Can **in het kort:**

Een beetje treurig werd Elsbeth Teeling ervan, hoe er over het onderwerp moederschap en werk wordt geschreven: kinderen als blok aan het been van de werkende ouder. Tijd voor wat tegengeluid! Ze dook in onderzoek en psychologie en interviewde succesvolle moeders. Wat bleek: kinderen kunnen ook het beste zijn wat je carrière kan overkomen. In haar boek *Mom You Can* beschrijft ze hoe je gelukkiger kunt worden in werk én moederschap.

HET BESTE WAT JE
CARRIÈRE KAN
OVERKOMEN IS MOEDER
WORDEN

MOM YOU CAN MEER GELUK IN WERK EN MOEDERSCHAP

WERKEN MOEDERSCHAP KUNNEN ELKAAR VERRIJKEN

*‘Carrière en gezin combineren is niet eenvoudig.’
‘Inkomen vrouw daalt sterk na eerste kind.’
‘Jammer dat deeltijdwerken de norm is onder vrouwen.’*

Het is een greep uit de krantenkoppen die tevoorschijn komen als ik op Google zoektermen als ‘werk en moederschap’ of ‘carrière en moeders’ intyp. De berichten die de media domineren zijn op z’n zachtst gezegd niet erg vrolijk en motiverend. De dominerende gedachte lijkt te zijn: als je een drukke baan hebt, heb je minder tijd en energie voor de kinderen. En de moeder die een zwik kleine kinderen heeft, kan er geen waardige baan bij hebben. En passant krijgen we ook nog een waarschuwing omdat ‘we’ te veel in deeltijd werken, en de berichten over ons salarisniveau zijn ook niet om vrolijk van te worden.

Deels klinkt het logisch – dat we het druk hebben en zo. En dat combineren een zware taak is. Maar toch geloof ik het niet. Ik denk aan mijn vriendin Mariëlle Beckers, die maar liefst zeven (ja, zeven!) kinderen op de wereld zette en een groot inspirerend voorbeeld is voor hoe zij en een leuke moeder is en een bloeiend werkleven heeft. Ik

denk aan zo’n beetje al mijn vriendinnen. Aan de werkende vrouwen met kinderen die ik de afgelopen jaren heb ontmoet. Dat zijn eigenlijk allemaal vrolijke vrouwen. Die het afen toe pittig hebben, maar die over het algemeen positief door het leven gaan en leuk werk met plezier doen. Vrouwen die er bovendien niet aan zouden moeten denken hun baan aan de wilgen te hangen nu ze kinderen hebben. Dat lijkt toch niet te stroken met de krantenkoppen die me vanaf mijn beeldscherm toeschreeuwen?

CONFLICTBENADERING VERSUS VERRIJKINGSBENADERING

Het lijkt misschien vanzelfsprekend dat een gezin en een baan op gespannen voet met elkaar staan. Je hebt nou eenmaal beperkte tijd en energie. En dat is niet alleen in allerlei publicaties en nieuwsberichten al decennia een overheersend geluid; ook in de wetenschap werd er oorspronkelijk van uitgegaan dat de combinatie van werk en zorg vooral conflict met zich meebrengt.

Maar die andere kant dan? De ervaringen die ik om me heen zie? Mijn eigen ervaring dat het gezinsleven je ook kan helpen in je werk? Onderzoeken die deze ervaringen bevestigen zijn er inmiddels ook. Aan het be-

gin van deze eeuw werd aan de ‘conflictbenadering’ de ‘verrijkingsbenadering’ toegevoegd. Daarbij gaande onderzoekers ervan uit dat het gezinsleven ook juist hulpbronnen kan opleveren. Ze noemen meer eigenwaarde, voldoening en vaardigheden, waardoor een positieve relatie tussen het gezinsleven en het werk te verwachten is.

Nederlands onderzoek van sociaal en organisatiepsycholoog Elianne van Steenberghe bevestigt dit. ‘Het vervullen van de ene rol kan de uitoefening van de andere juist makkelijker maken,’ zegt zij. Ook zij vindt het te negatief en eenzijdig dat het vervullen van meerdere veeleisende rollen vanzelfsprekend problematisch en stressvol zou zijn. Elianne: ‘Aangenomen wordt dat een mens slechts beschikt over een beperkte, vaststaande hoeveelheid energie, tijd en aandacht. Wanneer hiervan meer verbruikt wordt in een rol, zou er automatisch minder over zijn om aan een andere rol te besteden.’ Maar haar onderzoek laat een ander beeld zien. Daaruit blijkt dat mensen door werk- en thuisrollen te combineren niet alleen conflict ervaren, maar er ook profijt van hebben. Elianne: ‘Het vervullen van een rol hoeft iemand niet per se energie te kosten; het kan ook energie opleveren. Iemand die inspiratie vindt in zijn werk kan met een energiek en opgeladen gevoel thuiskomen, en iemand die net een gezellige avond met de partner en de kinderen heeft beleefd gaat met een beter gevoel naar het werk.’ Haar onderzoek toonde bovendien aan dat werknemers die succesvol werk- en thuisrollen combineren beter presteren en zich minder vaak ziek melden.

Ook socioloog Lieke ten Brummelhuis vroeg zich af of werknemers met kinderen

minder goed presteren dan alleenstaande, kinderloze collega’s, of dat het gezinsleven juist bijdraagt aan hoe een werknemer op het werk functioneert. Voor haar proefschrift ondervroeg ze vijfhonderd werknemers van verschillende bedrijven. Lieke komt tot vergelijkbare conclusies als Elianne. Ook uit haar onderzoek blijkt dat kinderen hebben positieve effecten heeft op het werk. De werkende ouders die zij onderzocht bleken bijvoorbeeld minder gevoelig te zijn voor een burn-out. Lieke: ‘Het hebben van kinderen verlaagt blijkbaar gevoelens van stress, terwijl je misschien eerder het omgekeerde zou verwachten, omdat je zo druk bent.’

HET WERKT TWEE KANTEN OP

Uit het onderzoek van Elianne bleek overigens dat de positieve invloed beide kanten op werkt. Dus het werk heeft er niet alleen profijt van dat je moeder bent geworden; ze ontdekte andersom ook dat bij veel ouders de werkrol de thuisrol kan versterken.

**IK BEN EEN
LEUKERE MOEDER
DOORDAT IK WERK**

‘Moeder worden is het beste wat mij is overkomen,’ vertelt Anne Schreuder me als ik tegenover haar zit in het bedrijfsrestaurant van Shell Nederland. Ik leerde Anne kennen toen ik het Generation Discover Festival van Shell bezocht, een festival met als doel jonge mensen te interesseren voor techniek en wetenschap. Anne was de festivaldirecteur. We raakten aan de praat en ze vertelde toen

dat ze drie jonge kinderen heeft – nu zes, vier en twee jaar oud (inmiddels is nummer vier erbij gekomen). Ze leek me echt zo'n vrouw die alles onder controle heeft, en die indruk wordt nu eigenlijk alleen maar bevestigd. En dat terwijl ze altijd fulltime is blijven werken. En nee, daar voelt ze zich niet schuldig over, en nee, daar heeft ze geen stress van gehad: 'Ik ken maar weinig vrouwen die zo gelukkig zijn met hun moederrol als ik. Ik heb superleuk werk, dat me 100 procent voldoening geeft, waardoor ik juist energie heb om leuke dingen te doen met mijn kinderen.' Anne zegt in wezen dat ze een leukere moeder is doordat ze werkt.

Ik herken dat. Ik ben er niet voor in de wieg gelegd om dagen thuis te zijn met mijn kinderen. Juist doordat ik buitenshuis werk, andere mensen ontmoet, dingen buiten het gezinsleven doe, doordat ik me ontwikkel, ben ik een leukere moeder voor mijn kinderen. Het lijkt dus twee kanten op te werken: moederschap kan je werkende leven verrijken en je werk kan ervoor zorgen dat je een leukere of betere moeder bent.

Anne van Shell en ik zijn geen uitzonderingen. Al jaren blijkt uit onderzoek dat werk gelukkig maakt. Werk kan je zelfvertrouwen geven, contact met andere mensen, ontwikkeling; het geeft structuur aan je dag en zorgt, niet te vergeten, voor inkomen. Je werk kan ervoor zorgen dat je de deur thuis even achter je dicht kunt doen en afstand kunt nemen. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat werkende moeders over het algemeen gezonder en gelukkiger zijn dan moeders die thuisblijven tijdens de kindertijd en de kleuterjaren.

Elianne van Steenberghe legt uit dat de rollen elkaar op vier gebieden positief kunnen beïnvloeden. Op het gebied van energie,

tijd, gedrag en – zoals zij het noemt – psychologische staat. Zoals bij Gerty: 'Ik vind opvoeden vreselijk moeilijk. Werk is een uitlaatklep, waar ik mijn cliënten objectief kan begeleiden en wier gedrag ik ook kan spiegelen. Terwijl ik thuis soms wanhoop voel, sta ik op het werk in mijn kracht. Ik hoop dat ik de objectiviteit die ik tegenover cliënten voel ook mee naar huis kan nemen.'

De dubbele rol die je hebt als je moeder bent en werkt kan er dus voor zorgen dat je als ouder meer ontspannen bent met je kinderen dan wanneer je de kinderen continu om je heen zou hebben. Op je werk kun je opladen. Doordat je met dingen bezig bent die je boeien, die je energie geven, maar ook doordat je je kunt focussen zonder dat een klein monster continu je aandacht vraagt. En je kunt je koffie eens warm drinken... Voor veel vrouwen zorgt dit alles ervoor dat ze eenmaal thuis het moederschap weer beter aankunnen.

Willemijn runt samen met Martine de succesvolle blog Wilentien.nl en is moeder van twee jongens. Zij bevestigt dit ook: 'Ik had werk echt nodig om me weer mezelf te voelen en om te doen wat ik leuk vond. Dingen doen samen met Martine zonder dat er gevoed of verschoond hoeft te worden. Ik rustte echt uit van een werkdag.'

Ook kan de inhoud van je werk relativerend werken. Hester Zitvast is journalist en interviewt veel ouders van zieke kinderen, of ouders die hun kinderen verloren hebben. 'Dat is superheftig, maar het heeft me ook geleerd meer van het moment en van mijn kinderen te genieten. Een cliché, maar het is wel zo,' aldus Hester.

Iets soortgelijks hoor ik van Gabriëlle Hoppenbrouwers, die als officier van justitie veel jeugdstrafrechtzaken heeft gedaan.

Gabriëlle: ‘Mijn werk doet me beseffen hoe belangrijk het is om te zorgen voor een veilige, stabiele en warme thuissituatie voor je kind, en helemaal dat het, als je gescheiden bent, belangrijk is om je zoon of dochter samen met de vader op te voeden.’

DOOR JE WERK VAARDIGER IN HET MOEDERSCHAP

Werk kan dus relativeren en lucht geven in het moederschap, maar het kan je ook daadwerkelijk helpen om sommige dingen vaardiger aan te pakken. Elianne noemt dit de ‘gedragsgerelateerde facilitatie’, wat inhoudt dat je in je werk dingen leert die het uitvoeren van een andere rol makkelijker maken. Toen ik jaren geleden bij PricewaterhouseCoopers werkte als kennismanager, volgde ik een managementcursus. Daar moest ik in rollenspelen oefenen met mijn grenzen bewaken op zakelijk vlak. Ik argumenteerde met mijn gesprekspartner en moest duidelijker aangeven wanneer ik het ergens niet mee eens was. Volgens mijn medecursisten bleef ik te lief en mocht het wel wat bozer. Als tip kreeg ik mee: niet te veel uitweiden. Gebruik korte zinnen en zet af en toe een punt. Laat stiltes vallen.

De dag na de cursus had ik te maken met een dochter van vier die niet wilde luisteren. Een dochter die duidelijk in de fase zat van grenzen opzoeken. Eerder die week had ze al gillend op straat gestaan en geroepen: ‘Ik wil niet deze kant op, ik wil alleen die kant op!’, waarna ze stokstijf op de stoep bleef staan en niet van plan was om met me mee te lopen. Ze riep dingen als: ‘Ik wil alleen wat ik wil!’, en: ‘Ik wil nooit wat jij wil!’ Ik had die week al een paar keer ervaren dat ik daar niet tegen opgewassen was. Dat gren-

zen bewaken en boos worden niet alleen op zakelijk vlak niet in mijn arsenaal zaten, maar ook in de opvoeding punten van aandacht waren. Ik weet nog goed hoe ik me de dag na die cursus haastte voor een afspraak waar we heen moesten. Keet had geen haast en treuzelde. Ik vroeg haar een paar keer of ze zich wilde aankleden, maar werd genegeerd. Ik hoorde mezelf met een heleboel woorden en argumenten uitleggen dat ze zich toch echt moest aankleden. Tot ik me de tips uit de cursus herinnerde: niet te veel uitweiden, korte zinnen gebruiken en af en toe een punt zetten. ‘Keet, je luistert niet en daar baal ik van,’ zei ik. Punt. Stilte. Ze draaide zich om. Zei: ‘Oke’, en maakte aanstalten zich aan te kleden. Ik viel van mijn stoel. Waar een managementcursus al niet goed voor bleek te zijn!

Was het in die tijd een managementcursus die mij hielp, later in mijn carrière, toen ik de Club van Relaxte Moeders was gestart, leerde ik pedagogen als Eva Bronsveld en Tischa Neve kennen, las ik boeken over het moederschap en woonde ik lezingen bij die me veel nieuwe kennis en inzichten gaven over opvoeden, waardoor het moederschap me steeds beter afging.

Kirsten en Femke werken allebei in het onderwijs. Kirsten: ‘Ik ben juf en dat maakt me echt een sterkere ouder. Geen polonaise aan mijn lijf, ik doorzie gedrag sneller, weet dat een kind niet zo snel “stuk” kan. Doordat ik al veel met kinderen ben omgegaan, voel ik me zelfverzekerder.’ Ook Femke heeft baat bij haar werk: ‘Door mijn leerlingen kijk ik op een andere manier naar gedrag en hoor ik signalen sneller. Ook het contact met de docenten van mijn kinderen is makkelijker; we begrijpen elkaar beter en zitten sneller op een lijn.’

JE KINDEREN LEREN OOK VAN JOUW WERK

Mijn kinderen treffen soms een moeder die er niet bij is met haar hoofd. Die verstrooid is omdat ze nog aan een bepaald artikel denkt, of die niet luistert omdat ze nog zit te mailen met een opdrachtgever. Maar daartegenover staat dat ze leren dat werk inspiratie en plezier kan brengen. Ze leren dat je als je hard werkt leuke dingen kunt doen.

Natascha, oprichter van de succesvolle portal Flavourites.nl, beaamt dat: 'Mijn kinderen zien dat als je leuke dingen wilt doen

in het leven, je daarvoor moet werken. Wij maken veel mooie reizen. Ze weten dat die niet uit de lucht komen vallen, dat we daar heel hard voor werken. Dat is voor hen duidelijk, vooral ook omdat wij vanuit huis werken.'

MAAR HET IS TOCH NIET ALLEMAAL ROZENGEUR EN MANESCHIJN?

De conflictbenadering en de verrijkingsbenadering bestaan natuurlijk niet voor niets naast elkaar. Dat blijkt ook uit een gesprek

Er zijn talloze onderzoeken gedaan naar welk effect het op kinderen heeft als (beide) ouders werken. Hier een greep uit de resultaten:

- Kinderen met twee werkende ouders zijn 10 procent socialer en ontwikkelen zich 10 procent sneller op het gebied van alledaagse vaardigheden.
- Dochters van werkende moeders hebben op latere leeftijd meer succes met hun carrière; ze werken vaak meer uren dan leeftijdgenoten met thuismoeders en kunnen daardoor economisch onafhankelijker zijn.
- Dochters die kunnen terugvallen op het voorbeeld van hoe hun werkende moeders werk en zorg combineren zullen zich meer roldoorbrekend gedragen.
- Kinderen van tweeverdieners hebben een betere startpositie, omdat er meer geld is voor bijvoorbeeld bijles of omdat beide ouders vanuit hun eigen netwerk kunnen bemiddelen bij een stage of een eerste baan.
- Zonen van werkende moeders besteden per week vijftig minuten meer aan hun gezin dan zonen van thuisblijfmoeders.
- Onderzoek bij kinderen van twee en drie jaar oud toont aan dat zij hun sociale vaardigheden beter ontwikkelen dan kinderen met thuisblijvende moeders, door de omgang met andere kinderen op de crèche.

dat ik voerde met een leidinggevende van een culturele organisatie. Ze geeft leiding aan een team, waaronder twee moeders met beiden drie jonge kinderen. Allebei ambitieuze vrouwen, goed in hun werk. Toch ziet deze leidinggevende verschil. De ene moeder straalt in haar werk. ‘Het moederschap lijkt haar zelfs goed te hebben gedaan. Haar creativiteit is groter geworden en ze werkt efficiënter dan ooit.’ Dat dat niet vanzelfsprekend is, ziet ze aan de andere moeder, die in exact dezelfde omgeving werkt, met dezelfde hoeveelheid kinderen, van dezelfde leeftijd. Zij heeft veel meer moeite met de combinatie kinderen en werk.

En ja, hoe positief ik nu ook ben, aan het begin van mijn moederschap had ik je een heel wat minder rooskleurig verhaal verteld over mijn ervaringen. Alle positieve verhalen ten spijt: kleine kinderen hebben is gewoon pittig. Uit het onderzoek van Lieke ten Brummelhuis blijkt dan ook dat de groep werknemers met kinderen onder de vier jaar het moeilijker heeft dan werknemers met oudere kinderen. Lieke: ‘Zij hebben simpelweg last van slaapttekort en zijn continu verantwoordelijk voor de zorg. Zorg voor kinderen onder de vier jaar is met name zwaar omdat dit voortdurende en onmiddellijke beschikbaarheid van ouders vergt. Hierdoor herstellen ze minder goed van drukke periodes op het werk en hebben ze meer last van stress.’

De conflictbenadering versus verrijkingsbenadering – ik heb ze beide ervaren. De vraag is alleen: waar ga je van uit? Hoe zie jij de werkelijkheid: door de conflictbril of door de verrijkingsbril? Het maakt namelijk echt uit door welke bril je kijkt en welke geluiden je om je heen hoort. Uit onderzoek

blijkt namelijk dat de mate van stress die je ervaart bij een bepaalde situatie afhangt van hoe je naar die situatie kijkt. Of, zoals de onderzoekers Lazarus & Folkman zeggen: hoe we de situatie of gebeurtenis voor onszelf cognitief construeren. Elianne beschrijft dat ook in haar proefschrift en ze geeft aan dat de boodschappen die gecommuniceerd worden door anderen in de organisatie, thuis of in de media invloed hebben op hoe we onze eigen combinatie van werk- en thuisrollen beoordelen en ervaren. ‘Hoe we ergens tegenaan kijken – of we een situatie bijvoorbeeld vooral zien als negatieve bedreiging, of juist als positieve uitdaging – is geen puur individuele beoordeling, maar kan beïnvloed worden door anderen in onze omgeving.’

Nee, het is niet gek als je in het begin worstelt. De eerste jaren zijn ook het zwaarst, met jonge kinderen die nog niet naar school gaan. Daar komt bij dat je moet wennen aan je nieuwe rol als ouder. Dat dat gepaard kan gaan met een enorme worsteling zag ik bij mezelf en bij vrouwen om me heen. Daarover kun je lezen in het volgende hoofdstuk. Maar geef jezelf tijd. Accepteer, leer en heb er vertrouwen in dat het moederschap je veel meer zal brengen dan kinderen alleen. Het ouderschap is een grote ontdekkings-tocht naar jezelf, en het is de grootste leerschool die je maar kunt krijgen. Laat je niet bang maken door de berichten die je in de kranten, op internet en op televisie hoort. Kijk naar de vrouwen om je heen die je inspireren. Omring je met positieve verhalen, want die zijn aanstekelijk. Het ouderschap kan je vleugels geven.

Dit boek is reeds verschenen

TESSA LEUWSHA OVER WIJ SLAVEN VAN SURINAME VAN ANTON DE KOM

Foto: © Sirano Zalman

Tessa Leuwsha (1967) werkt als cultureel attaché bij de Nederlandse ambassade in Paramaribo. Daarnaast is ze schrijver, documentairemaker en recensent voor *De Ware Tijd-Literair*. Tessa is een romanschrijfster die de complexe geschiedenis van Suriname invoelbaar maakt. In april verschijnt haar nieuwe roman *Plantage Wildlust*.

Auteur Tessa Leuwsha schreef ter gelegenheid van deze jubileumuitgave van *Wij slaven van Suriname* een essay over het geboortehuis van Anton de Kom en het wegmoffelen van de geschiedenis.

***Wij slaven van Suriname* in het kort:**

In 1934 publiceerde Anton de Kom zijn meesterwerk *Wij slaven van Suriname*, een politiek pamflet, geschiedschrijving en felle aanklacht tegen racisme en uitbuiting ineen. Het was het eerste boek waarin de Surinaamse geschiedenis beschreven werd vanuit antikoloniaal gezichtspunt, door een afstammeling van slaafgemaakten die de gevolgen van de koloniale overheersing aan den lijve hebben ondervonden. Anton de Kom vertelt hoe het Nederlandse koloniale bewind het land en zijn inwoners onderdrukte, en hoe verschillende Surinaamse bevolkingsgroepen daartegen in opstand kwamen. Met grote eruditie schrijft hij over de verschrikkingen, maar ook over moed, zelfrespect en vrijheid.

157 jaar na de officiële afschaffing van de slavernij, 86 jaar na publicatie en 45 jaar na de onafhankelijkheid van Suriname hebben het boek en zijn boodschap niets aan zeggingskracht ingeboet. Dit is een meesterwerk, op gelijke voet met Frantz Fanon's *De verworpenen der aarde* en Multatuli's *Max Havelaar*.

HET EERSTE BOEK
WAARIN DE SURINAAMSE
GESCHIEDENIS BESCHREVEN
WERD VANUIT ANTIKOLONIAAL
GEZICHTSPUNT

Over *Wij slaven van Suriname*:

‘Als we het hebben over zwarte geschiedenis, denken we vaak aan personen als Martin Luther King, Marcus Garvey, Malcolm X en Rosa Parks.

Anton de Kom past met zijn woorden én daden perfect in dat rijtje.’

– Mitchell Esajas, The Black Archives

FRIMANGRON

Ik sta voor het geboortehuis van Anton de Kom in de wijk Frimangron in Paramaribo. Het is een hoekpand. Op de stoep staat een gedenkteken waarop in een plaquette een citaat van de beroemde Surinaamse verzetsstrijder is gegraveerd: 'Sranang, mijn vaderland, eenmaal hoop ik u weer te zien op de dag waarop alle ellende uit u weggestuurd zal zijn.' Nog geen vijf meter daarachter staat de houten woning er vervallen bij. Die bestaat uit de begane grond met één verdieping. Grauwe verticale planken hangen schuin aan spijkers, het dak van zinkplaat is deels ingestort. Het luik voor een van de ramen staat open, een gordijn is opzijgeschoven: er woont nog iemand. Ernaast gaat achter een bananenboom een laag huis schuil. Uit een doorgang tussen de woningen komt vanaf het achtererf een magere zwarte man tevoorschijn. Zijn haar en baardje zijn grijs. Hij draagt een T-shirt dat hem te groot is, zijn badslippers zijn dat ook. In zijn hand houdt hij opgerold in een krant een bloem en gaat ermee op de stoep van het voormalige woonhuis van familie De Kom zitten. Ik ben benieuwd voor wie die bloem bestemd is. Aan mij stoort hij zich niet, zoveel mensen maken foto's op deze plek.

In de jaren dertig van de vorige eeuw stonden honderden mensen hier te wachten om Anton de Kom te kunnen spreken. Het waren werklozen en arbeiders, die van een schamel loon moesten zien te overleven. Na de afschaffing van de slavernij in 1863 had de Nederlandse overheid in het toenmalige Brits- en Nederlands-Indië con-

tractarbeiders voor de plantages in Suriname geronseld. Met de neergang van de landbouweconomie waren die net als de ex-slaafgemaakten voor werk naar de stad gestroomd. Maar ook in Paramaribo was het armoe troef. Ze hoopten aan het tafeltje op het achtererf ontvangen te worden door de man die met een frisse wind van verzet uit Holland was teruggekeerd.

Cornelis Gerhard Anton De Kom werd in 1898 in Paramaribo geboren. Hij behaalde een boekhouddiploma en werkte enige tijd op het kantoor van de Balata Compagnie, een bedrijf dat zich bezighield met de oogst van balata, een soort natuurlijke rubber. De Kom trok zich het zware lot van de *balatableeders* aan, de overwegend creoolse arbeiders die in het verstikkend hete oerwoud de rubberbomen aftapten. Hij nam ontslag, vertrok in 1920 naar Nederland en huwde er de Nederlandse Petronella Borsboom. Als een van de weinige kleurlingen in Nederland kwam hij in contact met nationalistische Javanen, die zich beijerden voor een onafhankelijk Nederlands-Indië: Indonesië. De Kom nam die vrijheidswind over en begon artikelen te schrijven voor *De Communistische Gids*, een blad van de Communistische Partij Holland, destijds de enige politieke partij met een duidelijk antikoloniaal standpunt. Zijn artikelen en ook de revolutionaire strekking van een redevoering vonden hun weg naar de arbeidersbeweging in Suriname. Met name zijn kritiek op het verlagen van het loon van contractarbeiders

maakte hem bij die groep populair.

Toen De Kom met zijn vrouwen inmiddels hun vier kinderen eind 1932 per schip terugkeerde naar Suriname om zijn zieke moeder te bezoeken, die nog tijdens hun reis overleed, keken zijn geestverwanten reikhalzend naar zijn komst uit. Op het achtererf van zijn ouderlijk huis richtte hij een adviesbureau op en noteerde nauwgezet klachten van honderden ontevreden Surinamers. Vooral Javanen, die zich tussen andere bevolkingsgroepen achtergesteld voelden, zochten hun heil bij 'Papa De Kom', de bijnaam die zij hem al gauw toekenden. De Kom zou hen als een messias terug naar Java leiden was het vurig verlangen. In *Wij slaven van Suriname* zegt De Kom zelf hierover: 'Onder de boom echter, langs mijn tafeltje, passeert de parade der ellende. Paria's met diepe holle wangen. Hongerlijders. Mensen zonder voldoende weerstand. Open boeken om in te lezen het moeizaam vertelde verhaal van onderdrukking en ontbering.' (p. 193) De Kom zou de klachten deponeren bij het koloniaal bestuur, maar de onrust die hij veroorzaakte beviel gouverneur Abraham Rutgers geenszins. Op 1 februari 1933 toog Anton de Kom met een groep aanhangers naar het gouvernement, waar hij werd gearresteerd op verdenking van het omverwerpen van het gezag.

Vanaf de straat is van het achtererf niets te zien. De zijwand van het huis is met zink dichtgetimmerd, een grote mangoboom rust gedeeltelijk op het dak. Voor het aangrenzende pand aan die kant harkt een vrouw de gevallen bladeren en vruchten bijeen. Ze is gekleed in een roze rokje en een strak truitje, met pet en donkere zonnebril op. Haar outfit heeft ze, zoals veel Surinamers, vermoedelijk gekocht bij een van de

goedkope Chinese kledingwinkels die Paramaribo overspoelen. Het kleine deel van de bevolking dat meer te besteden heeft koopt kleding in het buitenland of online. In sommige opzichten lijkt er niet heel veel veranderd tussen het Paramaribo waar De Kom begin vorige eeuw opgroeide en de stad nu. Al wonen de rijken niet meer in de witgroene herenhuizen in het oude stadscentrum, maar in moderne stenen villa's in groene woonwijken zoals Mon Plaisir en Elisabeths Hof.

Dat uitgerekend een volksbuurt als Frimangron een revolutionair als De Kom voortbracht is niet verwonderlijk. Nog in de slaventijd trokken slaafgemaakten die zich hadden weten vrij te kopen naar het toen braakliggende gebied aan de rand van de stad. Daarvoor had voormalig huispersoneel gebivakkeerd in slavenkrotten op de achtererven van de herenhuizen. Frimangron betekent letterlijk 'grond van de vrije mensen'. Aan de lange zandstraten timmerden de nieuwe burgers eenvoudige optrekjes en oefenden een ambacht uit. De Pontewerfstraat was de belangrijkste ader van die buurt. Uit de kleine werkplaatsen klonk het gezaag van timmerlieden en het geklop en getik van schoenmakers, leerlooiers en blikslagers. De vrouwen werkten als was- of strijkvrouw voor de witte en lichtkleurige elite die het in de Nederlandse kolonie voor het zeggen had. In die straat, die begin jaren tachtig naar Anton de Kom zou worden vernoemd, staat ook zijn geboortehuis.

Op de stoep waar de bejaarde man zit zal ook Anton de Kom in zijn jeugd geregeld tijd hebben doorgebracht. Zijn grootvader was nog slaaf geweest, zijn grootmoeder bracht haar kleinkinderen 'het leed der slavernij' bij, zoals De Kom het verwoordde in

zijn felle aanklacht *Wij slaven van Suriname*. Hij publiceerde het boek in 1934, een jaar nadat het koloniale bestuur hem uit Suriname had verbannen.

De Kom kon goed leren en al op jonge leeftijd moet hij het vermogen hebben ontwikkeld onrecht niet als vanzelfsprekend te zien. De kinderen in zijn buurt liepen veelal op blote voeten en gingen gekleed in lommen, na schemering zwierven ze nog rond. Er was een leerplicht, maar weinig ouders beschikten over het geld om aan de schoolbijdrage te voldoen. Laat staan om fatsoenlijk schoeisel en schoolkleding te kopen. Het kostte ouders al de grootste moeite hun kroost dagelijks iets als rijst met gezouten vis voor te schotelen. Wie de kans kreeg stelde zijn kind als *kweekje* tewerk: bij een gezin in goeden doen tegen kost en inwoning het huis vegen, het erf harken en met emmers water sjouwen. Kinderarbeid kwam veel voor. Anton de Kom had het zelf vermoedelijk enigszins beter. Zijn vader wist als kleinlandbouwer met zijn lapje grond een inkomen bijeen te scharrelen, daarnaast werkte hij als goud deliver. De jonge Anton moet wel eens op het statige Oranjeplein zijn geweest, die andere wereld in het stads-hart waar het beeld van koningin Wilhelmina voor het voorname gouverneurspaleis stond, al zou de vorstin haar kolonie nooit bezoeken. Onder de tamarindebomen rond het plein flaneerde de gegoede burgerij, uitgedost in wandelkostuum of in lange witte jurken. In Frimangron was iedereen zwart. En dat is overwegend nog steeds zo.

Op een zondagochtend rijd ik over de Anton Dragtenweg, waar mooie huizen uitkijken over de Surinamerivier, naar de wijk Clevia. Bruynzeelhuizen met tuintjes voor

en achter staan er zij aan zij. Ik parkeer voor een pas geschuurd hek. 'Ik ben de poort aan het verven,' had Cees de Kom een beetje buiten adem aan de telefoon gezegd. De eenennegentigjarige zoon van Anton de Kom oogt nog altijd kwiek. Hij laat me voorgaan de trap op naar het balkon. Zijn één jaar jongere echtgenote schudt me al even energiek de hand. Cees de Kom en ik hebben een band. We zijn beide halfbloedjes, met een zwarte vader en een witte moeder. Dubbelbloeden luidt de correcte term tegenwoordig. Als ik Cees bij gelegenheden spreek, zoals die keer bij een filmpresentatie over het leven van zijn vader, laat hij niet na mij op onze overeenkomst te wijzen. Als iets zijn leven heeft getekend dan is het als half te worden beschouwd.

Cees werd geboren in 1928. Hij was vier jaar toen het gezin in Suriname arriveerde. Na de arrestatie van zijn vader trokken betogers op 7 februari 1933 massaal naar het gouvernement om zijn vrijlating te eisen. De politie opende het vuur. Er vielen twee doden en tweeëntwintig gewonden. Ruim drie maanden zat De Kom opgesloten in Fort Zeelandia. Uitgerekend in het fort dat door de Hollanders was gebouwd en waar slavenhouders tegen betaling hun vermeend onwillige slaafgemaakten konden laten tuchtigen. De Spaanse bok, een wrede vorm van marteling, zweepslagen, radbraken of levend verbranden: de Hollandse kolonisator overtrof de Engelse en Franse als het ging om het toedienen van lijfstraffen. In zijn cel moet het protestvuur in Anton de Kom verder zijn opgelaaid.

Na zijn gedwongen terugkeer in Nederland hield de inlichtingendienst hem in de gaten. De Kom werd gezien als communist, al werd hij nooit lid van de Communistische

Partij. Hij had de grootste moeite om werk te vinden. 'Ik herinner me dat mijn vader altijd zat te schrijven,' zegt Cees, 'met een potlood dat hij uit zuinigheid tot een stompje opgebruikte. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak ging hij in het verzet en schreef voor de illegale pers. Op 7 augustus 1944 werd hij door de Duitsers opgepakt. Mijn moeder zat uren uit het raam te kijken, hopen dat hij terugkwam. Maar hij kwam nooit. Mijn broer en ik moesten op transport naar Duitsland, werken op een boerderij. Na onze terugkeer konden we weer weg, naar Nederlands-Indië. De orde en vrede daar herstellen, luidde de opdracht. Mijn vader had nog wel met de Indonesische vrijheidsstrijders gesympathiseerd! Ik schreef een verzoek aan de minister van Defensie om niet uitgezonden te worden. Na de bevrijding had mijn moeder nog niets van mijn vader gehoord. Het laatste nieuws was dat hij in het Duitse concentratiekamp Neuengamme zat opgesloten. Zonder bericht over hem wilde ik haar niet achterlaten, voerde ik aan, maar de overheid had daar niks mee te maken. Pas in 1950 volgde het officiële bericht: mijn vader was op 24 april 1945 in het kamp overleden.' Cees wijst de voorkamer in. 'En daar in een stoel stierf mijn moeder, ze zakte zo weg. Wij woonden toen al jaren in Suriname, ze was bij ons op vakantie.' Een tijdje geleden vond hij het hoog tijd om zijn eigen memoires te schrijven. 'Al die ballast waarmee je rondloopt.' Hij reikt me een stevige bundel aan, gevat in een ringband. *Twee culturen, één hart* is de titel, daaronder prijkt een tekening van twee ineengehaakte cirkels: de trouwringen van zijn ouders.

'In Nederland schreef je mijn naam gewoon met een K. Ik heb er Cees van gemaakt, vond dat zwieriger, minder Hol-

lands, want in Nederland vond ik niets terug van mijn Surinaamse cultuur.' Als jongetje zat hij een keer met zijn vader in de tram, toen een vrouw knikkend naar Anton tegen haar kind zei: 'Kijk, dat is de boeman. Pas maar op, straks komt-ie je halen.' Er waren ook kinderen die het op Cees gemunt hadden: 'Jij hoeft geen zeep meer te kopen, je bent toch al vies,' riepen ze. En later, nog in Nederland, toen hij voor de PTT werkte, het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie, en met collega's over cultuurverschillen sprak zei een Nederlandse collega onhandig: 'Als ik naar Groningen ga praat ik voor de mensen daar ook met een accent, hoor.' Bij de herbegraving van de resten van zijn vader op 18 augustus 1960 in Loenen, de erebegraafplaats voor oorlogsgevallenen, werden van alle namen alleen die van De Kom niet afgeroepen. Een technisch mankement, was de verklaring. 'Altijd die gemene streken,' verzucht Cees. Steeds de mindere zijn, niet begrepen worden: hij had er geen zin meer in. Zes jaar later vertrok hij met zijn gezin naar het land van zijn vader, met het schip de Oranje Nassau. Dezelfde reis die zijn ouders ongeveer dertig jaar eerder hadden gemaakt. Maar ook in Suriname blijkt het eigene lang niet voldoende gewaardeerd. 'Vrijwel alle boeken die hier gelezen worden komen uit Nederland.' De familie is via een opgerichte stichting eigenaar van het geboortehuis van Anton de Kom. De middelen om het te restaureren ontbreken. De overheid doet er niets aan.

Onder de knoet van Nederland zien uit te komen, dat stond De Kom voor ogen toen hij zijn nu klassiek geworden boek schreef: 'Geen volk kan tot volle wasdom komen, dat erfelijk met een minderwaardigheidsgevoel

belast blijft. Daarom wil dit boek trachten het zelfrespect der Surinamers op te wekken.' (p. 82) In 2020, het jaar waarin Suriname 45 jaar onafhankelijk is, zijn die woorden nog altijd van kracht. Met *Wij slaven van Suriname* liep De Kom dan ook ver voor de troepen uit. Niet alleen voor de Surinaamse, ook voor die in Nederland. Het land waarover Nederland meer dan driehonderd jaar regeerde, vormde lang een blinde koloniale vlek. Pas sinds enkele jaren verwerft Suriname een bescheiden plek in het Nederlandse collectieve bewustzijn. Een verandering die niet zonder horten en stoten verloopt. En de geschiedenis komt niet zonder uitwassen. Toen ik in de jaren zeventig in Amsterdam opgroeide, schreef ik in mijn kinderhandschrift een briefje aan de redactie van mijn favoriete meisjesblad Tina. Ik was twaalf jaar. Na een complimentje over het blad vroeg ik: Waarom staat er nooit een gekleurd meisje op de kaft? Iedere dag zocht ik in de brievenbus naar een antwoord. Dat ik dat nooit ontving stak me diep.

Het werk van Anton de Kom valt naast enorme zeggingskracht op door de moed waarmee hij misstanden durfde aan te kaarten. Het is een tirade tegen de nuchtere handelsgeest, de gruttersmentaliteit, waarmee een land en volk werden uitgeknepen. Het is geen mooi verhaal, maar het is wel ons gezamenlijke verhaal. Hollandse voorvaders zopen, naaiden en martelden er in de kolonie op los, mede uit verveling en frustratie om het saaie plantageleven. Die mate van decadentie was in het eigen strenge vaderland ondenkbaar. De Kom, die zelf in Suriname geschiedenisles kreeg over beroemde Nederlandse zeerovers als Piet Hein en Michiel de Ruyter en die de namen van opeen-

volgende gouverneurs, die zijn Afrikaanse voorvaders in het ruim van schepen hadden ingevoerd uit zijn hoofd moest stampen, tracht tot diep in de psyche van de slavenhouder te dringen. Hij zit hem dicht op de huid en hijgt hem in de nek, zonder ook maar een moment de druk te verminderen. Je kunt De Kom bijna al schrijvend voor je zien, voorovergebogen op het puntje van zijn stoel, het stompe potlood drukkend op het papier. Zijn taalgebruik is lenig, essayistisch en soms prozaïsch met verrassende beeldtaal. Gebruikmakend van de gereedschapskist van de schrijver blaast hij zijn werk kleur en emotie in. En nergens vergeet hij zijn achtergrond, zoals trefzeker tot uiting komt in een *odo*, een Surinaams gezegde: de kakkerlak kan zijn rechten niet doen gelden in de bek van de vogel.

Wanneer begon het wegmoffelen van deze geschiedenis eigenlijk? Wie erover begon kon lange tijd rekenen op een betuttelende reactie in de zin van: 'Maar kijk wat de Fransen of Britten deden, of de Afrikanen zelf!' Het is als het weerwoord van de gebruiker van een gestolen goed, eenmaal betrapt wijst die driftig naar de heler en de dief: niet ik, zij! En toch: zonder vraag geen aanbod. Hier en daar worden monumenten opgericht die het leed gedenken en verklarende teksten geplaatst bij standbeelden van in onmin gevallen rolmodellen. Maar omkijken en het eigen monster recht in de ogen kijken kost nog altijd moeite.

Wij slaven van Suriname houdt ons ook vandaag de dag nog een spiegel voor. Het boek levert een boodschap over macht versus minderheid, over kapitaal versus armoede. Met gemak vallen er parallellen naar het heden te trekken: de erbarmelijke positie van vluchtelingen in het Westen, ook in Neder-

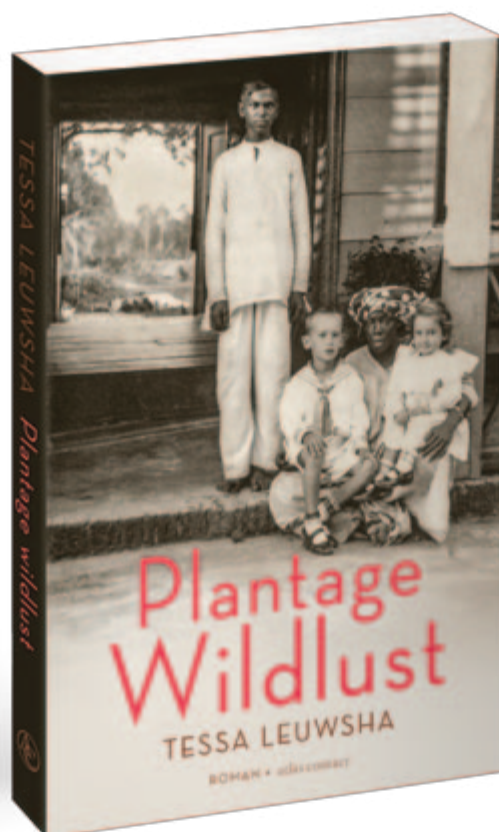
land. Chinezen die van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat in winkels staan, in de greep van een kartel. Drugsbendes die in Latijns-Amerika burgers afpersen, vrouwenhandel, kinderarbeid in Aziatische textielfabrieken. Het zijn steeds systemen die het kader scheppen, daarbinnen doen individuen er hun voordeel mee. Onderdrukking stoelt ook nadrukkelijk op stereotypering: wij tegenover die vreemde onbekende ander. De opmars van rechtse leiders in de wereld is voor een belangrijk deel op dat wij-zij-denken gebaseerd. De ander is lui of crimineel, of allebei. 'Willen we meer of minder Marokkanen?' vroeg Geert Wilders. Nog stelliger klonk de campagneleus: Doe normaal of ga weg. *America first*, maar van wie is Amerika eigenlijk? Er spreekt een vermeend recht van eigendom uit die stellingen. De Kom doorzag eenzijdige beeldvorming

maar al te goed. Achter het anonieme woord slaaf plaatste hij tussen haakjes 'onze vaders'. Onze vaders, niet zomaar naamloze wezens.

Welke mensenrechtenactivisten in de wereld na Anton De Kom, Mahatma Ghandi, Martin Luther King, Malcolm X en Nelson Mandela zijn er om vanzelfsprekend geachte rechten te betwisten? Klinken tegengeluiden wel luid genoeg? Anton de Kom legde de mechanismen achter onvrij zijn bloot. Achter armoede. Daarin ligt ook nu nog de kracht van zijn werk.

Op de stoep van het beroemdste krot van Paramaribo is de bloem van de oude man door de warmte gaan hangen. Hij staat op en sloft op zijn te grote slippers de straat in.

Dit boek is reeds verschenen

Van Tessa Leuwsha verschijnt 6 april de roman *Plantage Wildlust*. Een spannend en aangrijpend verhaal over de complexe geschiedenis van Suriname.

FLOOR MILIKOWSKI

Foto: © Fjodor Buis

Floor Milikowski is journalist en geograaf. Ze schrijft voor *De Groene Amsterdammer* en publiceerde in *Het Financieele Dagblad*, *de Volkskrant* en *Het Parool*. In 2009 verscheen *De droom van Zuid-Afrika* en in 2018 de bestseller *Van wie is de stad*, die werd genomineerd voor de Prinsjesboekenprijs voor het beste politieke boek.

EEN KLEIN LAND MET VERRE UITHOEKEN

Een klein land met verre uithoeken in het kort:

Maakt het uit of je wordt geboren in Amsterdam of in Delfzijl? Heeft een tiener in het zuiden van Limburg dezelfde kansen als een leeftijdsgenoot in de Randstad? Ook in Nederland groeit de kloof tussen kansarm en kansrijk, tussen centrum en periferie, tussen macht en onmacht. Banen, kapitaal en hoog-opgeleiden concentreren zich in een aantal grote steden. Op andere plekken verdwijnt werkgelegenheid, krimpt de bevolking en moeten ziekenhuizen en scholen hun deuren sluiten. Tegenover luxe appartementen langs de Maas in Rotterdam en succesvolle start-ups op Strijp-S in Eindhoven, staan lege winkelstraten in Sittard en vervallen woonbuurten in Emmen. Het succes van de ene plek gaat ten koste van de welvaart elders. In *Een klein land met verre uithoeken* schetst Milikowski een uiterst treffend tijdsbeeld van dorpen en steden, bewoners en bestuurders op zoek naar houvast in een veranderende wereld. Hoe willen we dat het land eruitziet – en wie kan, wil of moet daar invloed op uitoefenen? Naarmate Nederland verandert in een lappendeken van winnaars en verliezers, wordt de urgentie om in te grijpen groter.

BIEDT NEDERLAND
IEDEREEN NOG
DEZELFDE KANSSEN?

De pers over *Van wie is de stad*:

‘Een levendig en kritisch verslag van de snelle recente sociaaleconomische veranderingen in de hoofdstad.’ ★ ★ ★ ★

– NRC Handelsblad

EEN KLEIN LAND MET VERRE UITHOEKEN

Zoals iedere dag zijn de deuren van de kerk open. Erik Wong stapt naar binnen en wijst de weg naar een bakstenen trap. De treden zijn oud en versleten, de trap wentelt naar boven en eindigt op een houten tussenvloer. Door een venster is het mechaniek te zien van de oude torenklok, die in 1617 werd gegoten voor de kerk van het dorp Ranum, een kilometer of tien naar het zuidwesten. De kerk raakte in verval, werd gesloopt en de bronzen klok van gieter Hans Falck kreeg hier in Hornhuizen een nieuwe bestemming.

De weg naar de top van de toren gaat verder via twee steile houten ladders. Behendig klimt Wong naar het uitkijplateau onder een felgele, houten torenkap. Ik klim achter hem aan en eenmaal boven is het uitzicht indrukwekkend. In het noorden zien we de Waddenzee, in het westen de door Pierre Cuypers ontworpen kerktoren van Kloosterburen. We kijken naar de uitgestrekte aardappelvelden rondom en de pittoreske huizen in de straatjes onder ons. Het meest opvallende gebouw van Hornhuizen ligt schuin tegenover de kerk, op het kleine plein waar de vier straten van het dorp op uitkomen. Met zijn strak witte gevel en grote ramen is de oude Boeren Sociëteit een imposante verschijning. Jarenlang stond het leeg, totdat Wong, in Amsterdam een succesvol grafisch ontwerper, het gebouw nieuw leven inblies als werkplek/pension/café/culturele vrijplaats. 'Wongema' staat er boven de entree.

Tien minuten eerder zaten we binnen aan een van de houten tafeltjes, hond Schurk op de grond. 'Na twintig jaar op een etage in

Amsterdam begon ik terug te verlangen naar het gevoel van mijn jeugd,' vertelde Wong. 'Met blote voeten de tuin in.' Gaandeweg was hij zich gaan vervelen in de bubbel van hoogopgeleide creatievelingen. 'Wat ik hier zo mooi vind, is de eenduidigheid van de dingen. Een vogel vliegt van de ene plek naar de andere, een tractor rijdt voorbij. Er is maar één realiteit. In de stad voel je altijd de gelijktijdigheid der dingen.'

Daarom streek hij hier neer, in een immens pand op het Groningse platteland. Er is een houten bar, er zijn houten tafels met houten vintage stoelen, een boekenkast met spelletjes, leensokken, boeken en een straatnaambordje met de tekst: 'Wongemaplaain, 'n Goud stee aan 't begun van de wereld'. Gekregen van de dorpsbewoners, die hem na een aantal intense jaren in het hart hebben gesloten.

Noord-Groningen betekent krimp. Of liever bevolkingsdaling. Het woord 'krimp' impliceert dat dorpen en steden in omvang en kwaliteit afnemen, vindt Wong. 'Maar dat is niet zo. Er gaan alleen meer mensen weg dan erbij komen. Het zegt niets over de kwaliteit van de mensen.' Bovendien vindt hij het vreemd dat er na decennia van klagen over de drukte en het gebrek aan ruimte in het kleine Nederland paniek ontstaat over de afname van het aantal mensen op een aantal specifieke plekken. 'Het kan mij niet leeg genoeg zijn,' zegt Wong. 'Daardoor ontstaat er ruimte.'

Halverwege de jaren negentig was de Maastrichtse hoogleraar Wim Derks de eerste die aan de hand van gedegen onderzoek

voorspelde dat het niet meer lang zou duren voordat de bevolking in bepaalde delen van het land zou afnemen. Met als voorhoede Zuid-Limburg, Zeeuws-Vlaanderen en Noordoost-Groningen, regio's die door de perifere ligging en het industriële verleden moeite hadden om hun inwoners economische perspectieven te bieden. Jonge mensen trekken er weg, de hoogopgeleiden voorop. Ouderen en minder geschoolden blijven achter. Het gevolg: ontgroening, vergrijzing, afname van het arbeidspotentieel en dus nog minder interesse van bedrijven om zich er te vestigen. Het is een wisselwerking die leidt tot een neerwaartse spiraal. Als het aantal inwoners daalt, verdwijnen de voorzieningen. Als voorzieningen verdwijnen, wordt de plek nog minder aantrekkelijk om er te wonen.

Hoewel inmiddels met emeritaat wil Derks nog wel een keer vertellen over die begintijd, waarin hij werd weggezet als een doemdenker. 'Het was natuurlijk helemaal geen verrassing dat de Nederlandse bevolking op den duur zou gaan dalen. Al vanaf 1972 werden er te weinig kinderen geboren om op lange termijn het inwoneraantal op peil te houden,' zegt hij door de telefoon. We kenden de piramide uit de jaren vijftig en zestig, met onderaan de grote bulk van babyboomers. De algemene verwachting was dat een grote aanwas als die aan het einde van de jaren veertig en het begin van de jaren vijftig in de te voorziene toekomst niet meer zou worden geëvenaard. Het kindertal per gezin bleef gedurende tientallen jaren afnemen en bevolkingsafname was op den duur een onvermijdelijke uitkomst.

'Maar je mocht het niet zeggen,' zegt Derks. 'Alsof het proces daarmee zou worden versneld en het kon worden voorkomen

als we het niet hardop uitspraken.' Tien jaar lang werden zijn waarschuwingen structureel genegeerd. Gemeenten waar bevolkingsdaling voor de deur stond, bleven grond aankopen voor woningbouw. Nieuwe winkelcentra en theaters werden geopend. Derks: 'Het zou veel geld en ellende hebben gescheeld als er eerder was geanticipeerd op de bevolkingsafname. Nu moeten ze de kosten voor die grond afschrijven en moeten voorzieningen weer worden gesloten.'

Het keerpunt kwam in 2006, naar aanleiding van de publicatie *Structurele bevolkingsdaling: Een urgente nieuwe invalshoek voor beleidsmakers* van Derks en zijn collega's Peter Hovens en Leo Klinkers. Mede door de genomen urgentie bleken bestuurders en beleidsmakers nu wél ontvankelijk voor de onaangename boodschap. Symbolisch was het bezoek van toenmalig minister Eberhard van der Laan aan het zuiden van Limburg. Ineens was krimp een officieel onderwerp op de agenda, een probleem dat vroeg om een oplossing. 'We hebben altijd gedacht in groei,' zegt Derks. 'Maar toen werd er voor het eerst geld vrijgemaakt voor krimpgebieden. Om ook krimp in goede banen te kunnen leiden.'

Cijfers van het Centraal Bureau voor Statistiek brengen de verschillen goed in beeld. Tussen 1995 en 2019 groeide de totale Nederlandse bevolking van 15 miljoen tot 17,4 miljoen, maar deze groei was niet evenredig verdeeld over het land. In stedelijke gemeenten steeg het aantal inwoners aanzienlijk sneller dan in niet stedelijke gemeenten en in de Randstad groeide de bevolking bijna vier keer zo hard als in de perifere delen van Nederland.

In dezelfde periode is de totale bevolking sterk vergrijsd. Het aandeel 65-plussers nam

toe, terwijl het aandeel jongeren tot twintig jaar daalde. Doordat veel jongeren naar de steden verhuisden, nam vooral in niet-stedelijke gemeenten het percentage ouderen snel toe. In de vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht nam het aandeel ouderen af, terwijl het percentage jongeren juist toenam. Het CBS verwacht dat de verschillen tussen stad en land en tussen centrum en periferie de komende jaren verder zullen toenemen.

Groei versus krimp, stad versus land, centrum versus periferie, de verschillen tussen dorpen, steden en regio's binnen Nederland worden steeds groter. Terwijl de ene plek leegloopt, barst de andere uit zijn voegen. Deze ontwikkeling hangt direct samen met de clustering van economische dynamiek en werkgelegenheid. Bedrijven vestigen zich massaal op een aantal strategische locaties, waardoor het aantal banen op minder gunstig gelegen locaties afneemt. Binnen Nederland ontwikkelen zich een aantal sterke economische regio's waar de welvaart hoger is dan in regio's die economisch gezien buiten de boot vallen. Maar ook binnen regio's en zelfs binnen gemeenten worden de welvaartsverschillen groter.

Aan de andere kant van het land neem ik de lift naar de veertiende verdieping van de Symphony-toren aan de Amsterdamse Zuid-as. Ik heb een afspraak met Pieter Tordoir, hoogleraar ruimtelijke economie aan de Universiteit van Amsterdam en zelfstandig adviseur met een aanzienlijke reputatie binnen het vakgebied. Eenmaal boven loop ik door een langgerekte hal naar de deur van het appartement dat Tordoir gebruikt als kantoor. Hij neemt mijn jas aan en maakt koffie. Ik loop naar het raam en zie een paar kilometer verderop vliegtuigen landen en

opstijgen bij Schiphol. Beneden rijdt een trein weg vanuit Station Zuid, auto's razen over de A10, mensen wachten op de metro, fietsers banen zich een weg langs de graafmachines op het Gustav Mahlerplein die werken aan een ondergrondse parkeergarage met plek voor bijna vierduizend fietsen. Even later vliegt een traumahelikopter voorbij, op weg naar het platform op het dak van het VUMC. De grond onder mijn voeten is de duurste van Nederland. Voor de prijs van een vrijstaand huis met een perceel van negenhonderd vierkante meter in Hornhuizen, krijg je hier een kamertje van drie bij vier.

Tordoir heeft zijn MacBook erbij gepakt en opent zijn kleine meesterwerk *De veranderende geografie van Nederland*, een uitzonderlijk uitvoerig onderzoek naar geografische ontwikkelingen in Nederland. Economische trends, de arbeidsmarkt, verhuisbewegingen, demografische gegevens, woningprijzen, duurzaamheid: alles staat erin. Het resultaat van eindeloze literatuurstudie, maandenlang monnikenwerk in het archief van het CBS en analyses in een dataverwerkingsprogramma dat is ontwikkeld voor de analisten op Wall Street. Tordoir scrollt door het bestand en draait zijn laptop een kwartslag om een kaart te laten zien van de ontwikkeling van de werkgelegenheid, waarop Nederland is verdeeld in groene, grijze, rode en gele gebieden.

'Drachten-Heerenveen, dat gaat heel goed,' zegt hij met een ernstig gezicht. Omringd door de rode achterstandsgebieden in Groningen en Friesland licht de regio Drachten-Heerenveen in het zuidwesten van Friesland inderdaad opvallend op in groen-gele kleuren. 'Nederland ontwikkelt zich steeds meer als één grote stadsstaat,' legt Tordoir uit. 'Een netwerk van steden, waarlangs de eco-

nomische lijnen lopen en die functioneren als geïntegreerd geheel. Interstedelijke en interregionale netwerken worden steeds sterker.'

In Friesland en Groningen ontwikkelt zich een sterk stedelijk netwerk langs de snelwegen A6 en A7. De eerste gaat vanaf Amsterdam dwars door de Flevopolder en de Noordoostpolder, om via Drachten en Heerenveen te eindigen in de stad Groningen. De tweede vertrekt ook in Amsterdam en sluit via de Kop van Noord-Holland en de Afsluitdijk ter hoogte van Heerenveen aan op de A6. Samen gaan ze voort als A7. Leeuwarden, dat weliswaar is aangesloten op de snelweg A31 maar niet op de grote doorgaande verbindingen, valt zichtbaar buiten de boot. De stad en haar directe ommeland kleuren op de kaart grijs; de werkgelegenheid ontwikkelt zich aanzienlijk slechter dan in de nabijgelegen steden.

Wat ze dan zoal doen, in Heerenveen en Drachten? Er is bijvoorbeeld een sterk zuivel- en voedselcluster rondom Friesland-Campina en rondom Drachten ontwikkelt zich een innovatiecluster, met daarin onder andere Philips Consumer Lifestyle.

'Maar deze twee steden zijn ook aangesloten op het nationaal stedelijk netwerk,' zegt Tordoir. Ze liggen weliswaar niet centraal, maar zeker ook niet perifeer. Snelwegen en spoorlijnen doorkruisen de regio. Mensen, informatie en goederen gaan makkelijk van de ene plek naar de andere. Samen stuwden ze elkaar omhoog, creëren ze werkgelegenheid, economische dynamiek en uitwisseling van kennis en maken ze van de regio een trekpleister voor arbeidskrachten. Minder mensen vertrekken, meer komen erbij. Economisch perspectief is samen met een aantrekkelijk woonklimaat de belangrijkste

overweging om ergens wel of niet te gaan wonen.

Een enkeling kan zich permitteren om zich los te maken van het systeem en keuzes te maken die tegen de stroom in gaan. Erik Wong is er een van. Voor hem is het leven goed in Hornhuizen, daar waar Nederland ophoudt en het water begint. Na twintig jaar in Amsterdam is Wong sterk geworteld in de hoofdstad en voor zijn baan als docent aan de Rietveld Academie reist hij iedere week heen en weer. De lange reistijd is voor hem geen bezwaar. Hij heeft de tijd, zowel in zijn agenda als in zijn hoofd. 'Ik heb het nooit ver gevonden. Maar misschien komt dat doordat ik een tijd in de Verenigde Staten en in Canada heb gewoond. De afstanden in Nederland stellen eigenlijk niets voor.'

Is twee uur rijden naar Groningen ver? Twee uur vliegen naar Zuid-Frankrijk? Afstand is relatief. Het gaat er grotendeels om wat er aan het einde van de rit op je wacht. Wat levert de tijdsinvestering op? Eenmaal aangekomen in Hornhuizen is de charme van de plek onmiskenbaar en dringt zich de vraag op waarom een vrijstaande woning van 135 vierkante meter hier te koop staat voor 215.000 euro, terwijl je in Amsterdam vier keer zoveel betaalt.

'Het is me niet meegevallen om Wongema van de grond te krijgen,' zo verstoort Wong de illusie. 'Ik had verwacht dat ik nu, na vier jaar, verder zou zijn.' Dat er meer bedrijven waren die zijn etablissement hadden uitgekozen voor een training, een workshop, een heidag. Maar mensen worden afgeschrikt door de leegte op de kaart, de tocht door onbekend gebied. 'Ik zie het altijd aan mijn studenten als ze hier komen. Ze stappen met een strak gezicht de streekbus uit. Ze

wilden de stad helemaal niet uit. Na tien minuten zijn ze dat gevoel kwijt en voelen ze zich thuis.' Maar komen ze daarna nog een keer? Nee. Eenmaal terug in het drukke westen zijn ze het gevoel weer kwijt. Daar gaan ze direct op in de spannende wereld van kansen, netwerken, kosmopolitisme. Van vermaak, drukte en verleiding.

De wereld waar alles mogelijk is, en die ook nog altijd de natuurlijke habitat is van Wong. Hij dacht als creatieve zelfstandige footloose te zijn, te kunnen werken waar hij wilde, met een laptop en telefoon bij de hand. 'Maar dat is helemaal niet zo. Zo werkt het niet. Je hebt die besprekingen, afspraken, vergaderingen en toevallige ontmoetingen nodig om gevoel te houden voor de wereld waarin je werkt. Voor het weefsel van de stad en van het netwerk.' En ook om in beeld te blijven bij opdrachtgevers.

In *The Rise of the Network Society* voorspelde de Spaanse socioloog Manuel Castells al halverwege de jaren negentig dat netwerken in de geglobaliseerde diensteneconomie steeds belangrijker zouden worden. De concurrentiekracht van een onderneming hangt volgens Castells af van technologische kennis, het verwerven en verwerken van informatie en van de toegang tot relevante netwerken. Veel netwerken komen samen in de grote steden, waar sterke clusters ontstaan van kennis en informatie. Bedrijven, instellingen en individuen vestigen zich in deze steden om optimaal te profiteren van deze kennis, informatie en netwerken. Door gebruik te maken van elkaar, verhogen ze de productiviteit van de regionale economie. Salarissen en grondprijzen stijgen en de verschillen met andere delen van het land nemen toe. De publicatie *Stad en Land* van het Centraal Planbureau laat zien dat de grond-

prijzen in Amsterdam in 2007 tweehonderd keer hoger waren dan in Oost-Groningen. De lonen zijn in Amsterdam tien procent hoger dan in niet-stedelijke gemeenten.

De cijfers sluiten aan bij de conclusies van de econoom Enrico Moretti. In het artikel *Education, spillovers and productivity* (2004) toonde hij het belang aan van 'kennis-spillovers'. Kennis die is verworven voor een specifiek doel, kan ook van waarde zijn voor andere doeleinden en heeft daardoor een meervoudige economische waarde. Dit effect is het grootst op plekken met een sterke economische specialisatie, omdat bedrijven en instellingen baat hebben bij eenzelfde soort kennis. Kennis-spillover leidt tot innovatie, meer werkgelegenheid en een toename van de productiviteit. Hoe hoger de productiviteit in een lokale of regionale economie, des te hoger de salarissen. Een financieel expert in New York verdient aanzienlijk meer dan iemand met dezelfde baan en hetzelfde cv in Amsterdam, die weer aanzienlijk meer verdient dan iemand met dezelfde baan en een vergelijkbaar cv in Zwolle.

Het toenemende belang van netwerken leidt niet alleen tot grote economische verschillen, maar ook tot ingrijpende sociale verschillen. In 2014 publiceerde het Sociaal en Cultureel Planbureau het omvangrijke rapport *Vershil in Nederland*, een analyse van de toenemende ongelijkheid. Deze ongelijkheid ontwikkelt zich voor een groot deel langs de grens van hoog- en laagopgeleid en de positie op de arbeidsmarkt. Maar ook het beschikbare netwerk, zowel privé als zakelijk, en het esthetisch kapitaal zijn van groot belang. Niet alleen het innerlijk, ook het uiterlijk speelt een rol bij het wel of niet behalen van maatschappelijk succes. Aan de

hand van deze bepalende factoren verdeelt het SCP de Nederlandse bevolking in zes categorieën met zeer uiteenlopende posities en perspectieven binnen de maatschappij. Bovenaan staat de gevestigde bovenlaag waartoe ongeveer vijftien procent van de Nederlandse bevolking behoort. Deze groep is hoogopgeleid, heeft een goed inkomen en een groot vermogen, een omvangrijk sociaal netwerk van familie en vrienden en een groot instrumenteel netwerk van invloedrijke mensen. Ook heeft het merendeel een koopwoning met een relatief grote overwaarde.

Even groot is de groep mensen die het SCP schaaft onder het 'precariaat', helemaal onderaan de ladder. De term is een samenvoeging van 'precair' en 'proletariaat' en verwijst hiermee naar de kwetsbare toestand van deze voormalige arbeidersklasse. Mensen in het precariaat zijn over het algemeen laagopgeleid, hebben een laag inkomen en weinig vermogen. Het sociale en zakelijke netwerk is beperkt en van een instrumenteel netwerk is nauwelijks sprake. De meesten wonen in een sociale huurwoning.

Tussen deze twee extremen bevinden zich nog de 'jonge kansrijken', 'de werkende middengroep', de 'comfortabel gepensioneerden' en de 'onzekere werkenden'. Terwijl de gevestigde bovenlaag en de jonge kansrijken zich nestelen in de meest gewilde steden, dorpen, buurten en straten, raken sociaal en economisch succes voor het precariaat en de onzekere werkenden steeds verder buiten bereik. Segregatie is niet alleen een probleem van Amsterdam, Utrecht, Den Haag of Rotterdam, het is een probleem dat zich door het hele land afspeelt. Een aantal steden en omliggende dorpen veranderen in clusters van succes-

volle kenniswerkers, kunstenaars en ondernemers, terwijl andere delen van het land worden leeggezogen. Talent, kapitaal, werkgelegenheid, toekomstperspectief, ze verdwijnen uit het zuiden van Limburg, uit Zeeuws-Vlaanderen en het noordoosten van Groningen, maar ook uit delen van Drenthe en de Achterhoek, uit de kop van Noord-Holland en zelfs uit gemeenten binnen de Randstad.

Omdat de meest kansrijke individuen en huishoudens de regio verlaten en zich vestigen in en rondom de meest succesvolle steden, worden de verschillen tussen netwerken ook steeds groter. In de meest succesvolle economische delen van het land worden de netwerken rijker wat betreft sociaal en financieel kapitaal, maar in krimpgebieden zoals het noorden van de provincie Groningen worden netwerken steeds meer uitgehold. De leegloop zorgt voor een braindrain, zegt Gerrit Schuurhuis, bestuurslid van de vereniging Groninger Dorpen hierover. 'Vroeger had je in elk dorp wel iemand die de boel op sleeptouw nam.' Hij was er zelf zo een. 'Ik was voorzitter van het Dorpshuis, had in de politiek gezeten, ik wist de weg naar subsidies en naar de juiste mensen.' Een onmisbare drijvende en dragende kracht. Vroeger bleven ze vaak wonen in het dorp waar ze geworteld waren, tegenwoordig is de kans groot dat ze vertrekken, op zoek naar nieuwe uitdagingen. Schuurhuis: 'De burgemeester van Appingedam zei een keer tegen me dat als een hoogopgeleid persoon met een goed netwerk uit een dorp vertrekt de hele boel kan inzakken.'

Dit boek verschijnt in april 2020

GUSTAVE FLAUBERT

Gustave Flaubert (1821-1880) wordt door zijn grote zorg voor stijl alom gezien als een van de allergrootste schrijvers die Frankrijk heeft voortgebracht. Naast *Madame Bovary* schreef hij de eveneens klassiek geworden romans *De leerschool der liefde*, *Salammbô* en *Bouvard en Pécuchet*.

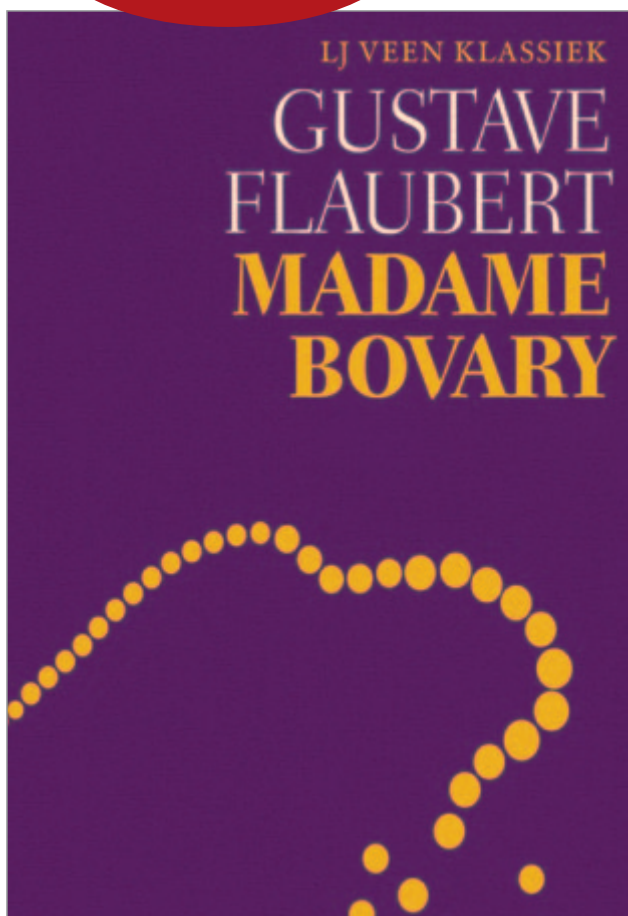
MADAME BOVARY

Madame Bovary in het kort:

De behoefte van Emma Rouault, die vindt dat de liefde als een orkaan uit de hemel moet komen, wordt niet vervuld in haar huwelijk met een goedmoedige platte-landsdokter Charles Bovary. Ook de gepassioneerde buitenechtelijke relaties waarin zij zich vol overgave stort schenken haar niet het geluk waarvan ze droomt. Flaubert tekent met een scherp oog voor de fijnere gevoelens het leven van een vrouw die te gronde gaat aan haar illusies.

Ter gelegenheid van de Boekenweek 2020 wordt Flauberts klassieker over een van de beroemdste opstanden in de wereldliteratuur in een luxe editie heruitgegeven.

BOEKENWEEK 2020:
REBELLEN EN
DWARSDENKERS

Julian Barnes over *Madame Bovary*:

‘*Madame Bovary* is een heleboel – een volmaakt voorbeeld van fictionele machine-rie, hoogtepunt van het realisme, moor-denaar van de Romantiek, een complexe

studie van een mislukking – maar het is ook de eerste grote *shopping-and-fucking-roman*.’

MADAME BOVARY

9

Vaak haalde zij als Charles niet thuis was de groenzijden sigarenkoker uit de kast, waar zij hem verborgen had tussen het linnengoed.

Zij keek ernaar, maakte hem open en snoof de geur op van de voering, een mengeling van verbena en tabak. Van wie zou hij zijn...? Van de vicomte. Misschien wel een geschenk van zijn maîtresse. Hij was geborduurd op een raam van palissanderhout, een sierlijk kleinood, dat voor ieders oog verborgen bleef en waar de welige krullen van de peinzende borduurster urenlang overheen hadden gehangen. Liefdes' adem was getogen door de mazen van het weefsel; in iedere steek van de naald had zich een verwachting of een herinnering vastgelegd; en al die dooreengewerkte zijden draden waren één groot getuigenis van die gestadige stille hartstocht. En op een ochtend had de vicomte hem meegenomen. Waarover zouden ze gesproken hebben als hij op de brede schoorsteenmantels lag, tussen de bloemenvazen en de Pompadour-pendules? Zij leefde in Tostes, hij nu ginds in Parijs! Hoe zou dat zijn, Parijs? Wat een geweldige naam! Zij herhaalde hem zacht en genoot telkens weer. Hij klonk haar in de oren als de klok van een kathedraal, en hij straalde haar zelfs van de etiketten op haar pommadepotjes tegemoet.

Als de vishandelaren 's nachts op hun karren onder haar raam voorbijreden en de 'Marjolaine' zongen, werd zij wakker. Zij

luisterde naar het geratel van de met ijzer beslagen wielen, dat buiten het dorp snel verstierf op de aarden weg.

Morgen zijn ze er! zei ze bij zichzelf.

En in gedachten volgde zij hen, heuvel op, heuvel af, de dorpen door, bij het licht van de sterren de wegen langs. Maar na een onbepaalde afstand kwam altijd een vaag oord waar haar droom ophield.

Zij kocht een plattegrond van Parijs en maakte met haar vinger over de kaart wandelingen door de hoofdstad. Zij liep de boulevards op en stopte bij elke hoek, tussen de lijnen van de zijstraten en voor de witte vierkanten die huizen voorstellen. Ten slotte werden haar ogen moe, zij sloot ze en zag in het donker de gaslantaarns flakkeren in de wind, terwijl de treeplanken van de rijtuigen met geraas werden uitgeklopt voor de ingang van de theaters.

Zij abonneerde zich op het damesblad *La Corbeille* en op de *Sylphe des Salons*. Zij verslond tot het kleinste detail alle verslagen van premières, wedrennen en soirees, stelde belang in het debuut van een zangeres, in de opening van een warenhuis. Zij wist alles van de laatste mode, wáár je de beste tailleurs vond, wanneer je het Bois de Boulogne bezocht en wanneer de Opéra. Zij bestudeerde de beschrijving van het meubilair bij Eugène Sue, zij las Balzac en George Sand, om althans in de fantasie haar persoonlijke begeerten bevredigd te zien. Zij nam haar boek zelfs mee aan tafel en sloeg de ene bladzijde na de andere om, terwijl Charles zat te eten en tegen haar sprak.

Bij al wat ze las rees het beeld van de vicomte op. Zij trok vergelijkingen tussen hem en de romanfiguren. Maar de kring waarvan hij het middelpunt was, werd allengs groter, en zijn aureool maakte zich los van zijn persoon, breidde zich steeds verder uit en wierp zijn licht over andere dromen.

Parijs, grenzelozer dan de oceaan, baadde dus in Emma's ogen in een gouden gloed. Het massale leven daar speelde ondanks alle turbulentie zich in duidelijk te onderscheiden groepen en taferelen af. Emma kon er slechts enkele aspecten van ontwaren, die haar het zicht op alle andere benamen en die op zichzelf voor de hele beschaving stonden. In de diplomatieke wereld bewoog men zich over glanzend parket, in spiegelzalen, rondom ovale tafels waarover fluwelen kleden met gouden kwasten lagen. Daar had men sleepjaponnen, grote mysteriën, een glimlach die de angst maskeert. Vervolgens kwam de wereld van de hertoginnen: daar was men bleek en stond men om vier uur op. De vrouwen, lijdzame engelen, droegen Engelse kant aan de zoom van hun rok; en de mannen, met onvermoede talenten achter een nietszeggend uiterlijk, jakkerden op plezierritjes hun paarden af, brachten de zomer door in Baden-Baden en trouwden ten slotte rond hun veertigste met een rijke erfgename. In de salons van restaurants, waar na middernacht wordt gesoupeerd, lachte bij het schijnsel van kaarsen het bonte gezelschap van schrijvers en actrices. Zij waren verwistend als vorsten en zaten vol idealen, grillen en bevestigingen. Hun bestaan was verheven boven dat van alle anderen, zwevend tussen hemel en aarde, onderhevig aan zware stormen, iets buitengewoons. De rest van de wereld was verloren, zonder vast

omschreven plaats, als het ware onbestaanbaar. En naargelang de dingen dichter in haar buurt kwamen, wendden haar gedachten zich er meer van af. Al wat haar onmiddellijk omgaf, het saaie platteland, de domme burgerman, de grauwe middelmaat, kwam haar voor als een uitzondering op het werkelijke leven, een vreemd toeval waarvan zij de dupe was, terwijl zich daarbuiten, onafzienbaar, het mateloze land van passie en geluk uitstreckte. In haar verlangen verwarde zij uiterlijke weelde met zielenvreugde, verfijnde manieren met fijngevoelheid. Had de liefde niet, net als exotische planten, een speciaal bewerkte grond nodig, een bijzondere temperatuur? De zuchten in de maneschijn, de lange omhelzingen, de tranen die worden vergoten op de handen waarvan men afscheid neemt, alle lichamelijke passie en zielsverlangen waren dan ook niet los te denken van het balkon van de grote kastelen waar de tijd geen rol speelt, van een boudoir met zijden gordijnen en een tapijt waarin men wegzakt, van tafels vol bloemen naast een bed op een verhoging, zomin als van de flonkerende edelstenen en de galons op de livreen.

De staljongen van het posthuis, die elke morgen de merrie kwam verzorgen, klostte met zijn zware klompen door de gang; zijn kiel zat vol gaten en hij had geen sokken aan. Dat was nu de lakei in kniebroek waar zij het mee moest doen! Als hij klaar was met zijn werk kwam hij die dag niet meer terug; want Charles zette bij zijn thuiskomst zelf zijn paard op stal, nam het zadel af en deed het de halster om, terwijl het dienstmeisje een bos stro bracht, die zij zo goed en zo kwaad als het ging in de voerbak gooide.

Als opvolgster van Nastasie (die ten slotte in een vloed van tranen uit Tostes vertrok)

nam Emma een wees van veertien jaar in dienst, een kind met een aardig gezichtje. Zij verbood haar katoenen mutsen te dragen, bracht haar bij dat men zijn meesters aanspreekt in de derde persoon, dat een glas water op een blad wordt opgediend, en dat men op de deur klopt alvorens naar binnen te gaan. Bovendien leerde zij haar strijken, stijven en haar mevrouw bij het aankleden bij te staan, want zij wilde haar als kamenier gebruiken. Het nieuwe meisje gehoorzaamde zonder morren, bang dat zij anders zou worden weggejaagd; en daar mevrouw meestal de sleutel in het buffet liet zitten, nam Félicité elke avond een handje suiker mee naar bed, dat zij in alle stilte opat na het avondgebed.

Soms ging zij 's middags een praatje maken met de postiljons aan de overkant. Mevrouw hield zich dan boven in haar eigen vertrek op.

Zij droeg een diep uitgesneden huisjapon, met in de opening tussen de halskraag van het jak een geplooid hemdje met drie gouden knopen. Haar ceintuur bestond uit een koord met zware kwasten, en de wreef van haar granaatkleurige muiltjes was getooid met een rozet van brede linten. Zij had een vloeimap aangeschaft, briefpapier, een penhouder en enveloppen, hoewel er niemand was om aan te schrijven. Zij stofte haar etagère af, bekeek zichzelf in de spiegel, nam een boek ter hand, en wegdrogend boven de regels liet zij het terugzinken op haar schoot. Zij had zin om verre reizen te maken of om weer naar haar klooster terug te gaan. Zij verlangde naar de dood en tegelijkertijd wilde zij in Parijs wonen.

Charles reed in weer en wind de landwegen af. Hij at omeletten bij de boeren aan tafel, stak zijn handen in vochtige bedden,

kreeg bij aderlatingen de lauwe straal in zijn gezicht, beluisterde het gereutel, keurde de inhoud van potten, stroomte heel wat vuil ondergoed op. Maar 's avonds trof hij altijd een goed brandend haardvuur aan, een gedekte tafel, verende stoelen, en een charmante, chic geklede vrouw, die wel zo fris rook dat hij zich afvroeg of het nu haar huid was die dat parfum aan haar blouse gaf of omgekeerd.

Zij wist hem te charmeren met tal van kleine dingen: nu eens had zij voor de kandelaars nieuwe kapjes van papier gevouwen, dan weer was er een andere volant aan haar japon gezet, of zij kwam met een uitzonderlijke naam voor een heel eenvoudig gerecht dat het meisje had laten mislukken, maar dat Charles tot de laatste hap met smaak verorberde. In Rouen zag zij dames die trosjes bedeltjes aan hun horloge droegen; zij kocht ze ook. Zij wilde twee grote vazen van blauw glas hebben, voor op de schoorsteen, en een poosje later een ivoren necessaire met een fingerhoed van verguld zilver. Hoe minder Charles begreep van deze opschik, hoe meer hij er door werd bekoord. Het voegde iets toe aan zijn zingenot en aan de warmte van de huiselijke haard. Het leek wel stofgoud waarmee het paadje van zijn leven geheel was bestrooid.

Het ging hem goed en hij zag er puik uit; hij genoot nu een uitstekende reputatie. De mensen van het land mochten hem graag, omdat hij niet trots was. Hij ging leuk met kinderen om, kwam nooit in het café en boezemde vertrouwen in door zijn moraal. Zijn sterkste kanten waren keelontstekingen en borstkwalen. Omdat hij heel bang was zijn patiënten de dood in te jagen, schreef Charles hun eigenlijk alleen maar kalmerende drankjes voor, zo nu en dan een

braakmiddel, voetbaden of bloedzuigers. En toch zag hij niet op tegen kleine operaties; bij aderlatingen liet hij de mensen bloeden als een rund, en kiezen trok hij met ijzeren hand.

Om op de hoogte te blijven nam hij een abonnement op *De Bijenkorf der medicijnen*, een nieuw tijdschrift waarvan hij de prospectus had ontvangen. Na het eten las hij er wat in, maar door de warmte in de kamer, gevoegd bij het spijsverteringsproces, viel hij al na vijf minuten in slaap; en zo bleef hij zitten, met zijn hoofd op zijn handen, zijn haren als manen hangend naar de voet van de lamp. Emma keek naar hem en haalde haar schouders op. Had zij dan ten minste maar een man gehad die zich zwijgend en verbeteren 's nachts over zijn boeken boog, om ten slotte op zijn zestigste, als de reuma toeslaat, een rits erekruisen op zijn zwarte slobberpak gespeld te krijgen. Zij had de naam Bovary die zij droeg zo graag beroemd zien worden, prijkend in de boekwinkels, genoemd door alle kranten, vermaard in heel Frankrijk. Maar Charles had geen greintje eerzucht! Een arts uit Yvetot, die hij onlangs had geraadpleegd, had hem min of meer vernederd, en dat nog wel aan het bed van de patiënt, met de hele familie erbij. Toen Charles haar 's avonds vertelde wat er was gebeurd, ontstak Emma in razernij tegen de collega. Charles voelde zich hierdoor geroerd. Hij kustte haar op het voorhoofd, met tranen in zijn ogen. Maar zij was buiten zichzelf van schaamte en had hem wel kunnen slaan; zij liep de gang op, duwde het raam open, en om te bedaren zoog zij de koele lucht in.

‘Wat een stakker! Wat een stakker!’ zei ze zacht, en ze beet op haar lippen.

Hij irriteerde haar trouwens steeds meer.

Mettertijd vergroofden zijn manieren; aan het dessert sneed hij de kurken van lege flessen stuk; na het eten wreef hij met zijn tong zijn tanden schoon; als ze soep aten, klokte hij die naar binnen, en omdat hij dikker werd en pofwangen kreeg, leek het wel of zijn toch al kleine ogen weggropen naar de slapen.

Soms stopte Emma een rood randje van zijn borstrok terug in zijn overhemd, schoof zijn stropdas recht of wierp de verschoten handschoenen weg die hij juist weer wilde aantrekken; maar dit was niet, zoals hij aannam, uit zorg voor hem; zij deed het louter uit eigenbelang, gericht als zij op zichzelf was, prikkelbaar, nerveus. Soms ook sprak zij met hem over wat zij gelezen had, bijvoorbeeld een romanfragment, een nieuw toneelstuk of een voorval uit de *grote wereld* waarvan de krant melding maakte; want tenslotte was Charles een altijd willig oor, iemand die steeds met zijn bijval klaarstond. Zij vertrouwde haar windhondje toch ook van alles toe? Dat zou zij zelfs hebben gedaan aan de blokken in de haard of aan de slinger van de pendule.

Toch, diep in haar hart, verwachtte zij dat er iets gebeuren zou. Zoals zeelieden in nood de horizont afspeuren, liet zij haar blik wanhopig waren over haar eenzaam bestaan, op zoek naar een wit zeil in de nevelige verten. Zij wist niet welk toeval, welke wind het naar haar toe zou sturen, of naar welk strand het haar zou voeren, en al evenmin of het een sloep zou zijn of een driedekker, beladen met benauwenis of boordevol geluk. Maar elke ochtend bij het wakker worden hoopte zij dat het die dag zou komen, en gespitst op alle geluiden sprong zij uit bed en was verbaasd dat het zich nog niet aandiende; later, met het val-

len van de avond steeds droever wordend, verlangde zij dat het maar vast morgen was.

Het werd weer lente. Bij de eerste warmte, toen de perenbomen bloeiden, had zij aanvallen van benauwdheid.

In de hoop dat markies d'Andervilliers weer een bal zou geven op La Vaubyessard begon zij al begin juli op haar vingers af te tellen hoeveel weken haar nog scheidden van oktober. Maar september verstreek zonder brieven of bezoek.

Na de teleurstelling om deze misrekening verzonk haar hart wederom in ledigheid, en opnieuw werden de dagen één lange grauwe reeks.

Zo zou het nu dus altijd zijn, week in, week uit, de uren zonder tal en zonder dat er ooit iets nieuws kwam! Al leidden anderen een nog zo banaal leven, zij hadden tenminste kans op iets ongewoons. Eén avontuur bracht soms eindeloos veel verrassingen met zich mee en een verandering van decor. Maar voor haar was niets weggelegd, God had het zo gewild! Haar toekomst was een pikdonkere gang die uitkwam op een hermetisch gesloten deur.

Zij stopte met pianospelen. Waarom zou ze nog? Wie luisterde er naar haar? Daar zij toch nooit in een velours japon met korte mouwen op een concert haar vingers kon laten vliegen over de ivoren toetsen van een Erard-vleugel, om te ervaren hoe een extatisch fluisteren haar als een zachte bries omspeelde, was het zinloos om tot vervelens toe te studeren. Haar tekenpapier en haar borduurwerk bleven in de kast liggen. Waartoe diende het ook? Het naaiwerk irriteerde haar.

Ik heb alles gelezen, zei ze bij zichzelf. En zij bleef zitten staren naar de stromende regen of liet de pook gloeien in het vuur.

Zondags voelde zij zich wel zo treurig als de vesper werd geluid! In wezenloze aandacht hoorde zij de slagen van de gebarsten torenklok een voor een verklinken. Een kat die traag over de daken liep, zette een hoge rug in de bleke zon. Over de grote weg dreef de wind slierten stofvoort. Soms hilde een hond in de verte; van tijd tot tijd klepte de klok monotoon, en zijn klank verstierf over de velden.

Intussen ging de kerk uit. Vrouwen met blinkende klompen, boeren in nieuwe kienlen, kinderen die blootshoofds voor hen uit huppelden, iedereen ging naar huis. En tot het donker bleven vijf of zes man, altijd dezelfde, ringwerpen voor de koetspoort van de herberg.

Het werd een koude winter. Elke morgen stonden de bloemen op de ruiten, en het licht dat wittig als door matglas naar binnen viel, werd vaak de hele dag niet sterker. Om vier uur 's middags moest de lamp al aan.

Op dagen dat het mooi weer was, ging zij de tuin in. De rijp had op de kool een zilveren kantwerk achtergelaten, en van plant tot plant waren lange kristallijnen draden gesponnen. Geen vogel was te horen, het leek wel of alles sliep: de met stro beschutte leiboorn, de wingerd als een grote zieke slang onder de kap van de muur, waarover zij als ze dichterbij kwam veelpotige torren traag zag voortbewegen. De pastoor met zijn driekantige steek op, die tussen de sparretjes bij de heg brevierde, had zijn rechtervoet verloren, en nu het gips door de vorst was gaan bladderen, zat zijn gezicht onder de witte uitslag.

Daarna ging zij weer naar boven, sloot de deur, deed kolen op het vuur, en bevangen door de warmte voelde zij de verveling des te zwaarder wegen. Zij had best een praatje

willen maken met het dienstmeisje beneden, maar werd daarvan weerhouden door een zekere schroom.

Elke dag op precies dezelfde tijd deed de schoolmeester, die een zwartzijden mutsje droeg, de luiken van zijn huis open, en de veldwachter kwam langs met zijn sabel onder zijn arm. 's Ochtends en 's avonds staken de postpaarden drie aan drie de straat over om te gaan drinken bij de poel. Nu en dan rinkelde het belletje aan de deur van een café, en als het waaide, knarsten op hun stangen de twee koperen scheerbekkens die dienstdeden als uithangbord voor de kapperszaak. De etalage werd opgeluisterd door een oude, op de ruit geplakte modeplaat en door het wassen borstbeeld van een vrouw met gele haren. Ook de kapper klaagde erover dat hij zijn roeping was misgelopen, dat hij hier geen toekomst had; en dromend van een winkel in de grote stad, in Rouen bijvoorbeeld aan de haven, dicht bij de schouwburg, liep hij de hele dag op en neer van het gemeentehuis naar de kerk en zag met een somber gezicht naar klanten uit. Als madame Bovary opkeek, was hij altijd daar, als een schildwacht op zijn post, met zijn kalotje op één oor en in zijn korte lakense jas.

Soms verscheen er 's middags een mannenhoofd voor de ruiten van de huiskamer, een getaande kop met zwarte bakkebaarden die rustig lachte, een gulle, brede glimlach met een mond vol witte tanden. Vrijwel meteen klonk er een wals, en in een klein salonnetje op het orgel begonnen duimgrote dansparen – vrouwen met rode tulbanden, Tirolers in klederdracht, aapjes in zwarte pakken, heren met kniebroeken – te draaien, almaar te draaien tussen de fauteuils, de canapés en de tafeltjes door, en ze weer-

kaatsten in de stukken spiegelglas waarvan de randen met reepjes goudpapier waren aaneengeplakt. De man hanteerde de zwenkel en keek daarbij links en rechts en naar de ramen op. Van tijd tot tijd spoorde hij een lange bruine straal tegen het paaltje langs de weg, terwijl hij met zijn knie zijn instrument wat optilde, want de stugge draagriem sneed in zijn schouder; en nu eens slepend en melancholiek, dan weer vlug en vrolijk stegen de deuntjes op uit de kast, gonzend door een roze tafzijden gordijntje met een hekje van koperen arabesken. Het waren wijsjes die elders, in de theaters, werden gespeeld, die in de salons werden gezongen, waarop 's avonds werd gedanst onder de stralende kroonluchters, echo's van de grote wereld die tot Emma doordrongen. Sarabandes bleven eindeloos in haar hoofd doormalen, en als bajadères over een tapijt vol bloemen dansten haar gedachten met de tonen mee, wiegend van droom tot droom, van het ene verdriet in het andere. Als de man zijn fooi had opgevangen in zijn pet, trok hij een oude blauwwollen deken over zijn orgeltje, hing het op zijn rug en liep met zware stappen weg. Zij keek hem na.

Maar vooral tijdens het eten hield zij het niet meer uit in die kleine woonkamer beneden, met die rokende kachel, die piepende deur, die klamme muren en die vochtige vloer; het leek wel of zij alle bitterheid van het bestaan op haar bord kreeg opgediend, of met de wasem van het uitgekookte soepvlees nog meer smakeloze dampen begonnen op te stijgen, diep in haar binnenste. Charles was een trage eter; zij knabbelde wat hazelnoten, of met haar elleboog op tafel kraste zij verstrooid met de punt van haar mes in het zeildoek.

Tegenwoordig keek zij niet meer naar haar

huishouden om, en toen de oude mevrouw Bovary in de vastentijd voor een poosje naar Tostes kwam, was die hoogst verbaasd over deze verandering. Inderdaad, zo keurig en welverzorgd als zij eerst was, zo ongekleed liep ze er nu hele dagen bij, met grijskatooten sokken aan en lezend bij het licht van één kaars. Ze zei voortdurend dat ze nu eenmaal niet rijk waren en dus zuinig moesten leven, en daar voegde zij aan toe dat ze heel tevreden was, ingelukkig, dat Tostes haar uitstekend beviel, en snoerde met deze en andere opmerkingen haar schoonmoeder de mond. Bovendien scheen Emma niet langer geneigd haar raadgevingen op te volgen; eenmaal zelfs, toen mevrouw Bovary de mening verkondigde dat men erop diende te letten of het personeel zijn godsdienstige verplichtingen wel nakwam, had zij geantwoord met een zo woedende blik en een zo kille glimlach dat de brave vrouw er maar niet meer op terugkwam.

Emma werd nukkig en onberekenbaar. Zij liet gerechten voor zich klaarmaken en nam er dan geen hap van; de ene dag dronk ze alleen maar melk, de volgende dag liters thee. Vaak wilde zij beslist geen stap buiten de deur zetten; even later kreeg ze het benauwd, deed de ramen open en trok een dunne jurkaan. Als zij het dienstmeisje had afgesnauwd, maakte ze het weer goed met een cadeautje of liet haar uitgaan met de buurmeisjes, zoals zij soms ook al het zilvergeld uit haar beurs weggaf aan de armen, hoewel ze niet bepaald teerhartig was of zich gemakkelijk in andermans gevoelens kon verplaatsen – al net zomin als de meeste plattelandsbewoners dat kunnen, die in hun gemoed iets hebben geërfd van de eeltlaag op de handen van hun vaders.

Tegen eind februari bracht vader Rouault,

als aandenken aan zijn genezing, een prachtige kalkoen voor zijn schoonzoon, en hij bleef drie dagen in Tostes logeren. Als Charles naar zijn patiënten was, hield Emma hem gezelschap. Hij rookte in de kamer, spuwde op het haardijzer en praatte over de boerderij, de koeien, de kalveren, het pluimvee en de gemeenteraad; toen hij weer vertrok, deed Emma, tot haar verwondering, met een zucht van verlichting de deur achter hem dicht. Zij verborg trouwens voor niets of niemand meer haar minachting; en soms verkondigde zij de meest zonderlinge ideeën, keurde afwaar iedereen waardering voor had en pleitte voor zaken die anderen verdorven of immoreel vonden; op zulke momenten zette haar man grote ogen op.

Zou deze ellende dan altijd voortduren? Kwam er dan nooit een einde aan? Zij was toch zeker niet minder dan al die vrouwen die wel gelukkig waren! Zij had op La Vaubyessard hertoginnen gezien die wel zwaarder gebouwd en minder welgemanierd waren dan zij, en ze vond God afschuwelijk onrechtvaardig; zij legde haar hoofd tegen de muur om te huilen; zij snakte naar een onstuimig bestaan, naar de gemaskerde nachten, het driest genieten, met alle vervoeringen die daaruit moesten voortkomen en die zij niet kende.

Zij werd bleek en kreeg hartkloppingen. Charles schreef haar valeriaan en kamferbaden voor. Maar alle beproefde middelen leken nog meer op haar zenuwen te werken.

Op sommige dagen praatte zij koortsachtig uren achtereen; na deze opwindingen volgden plotseling buien van neerslachtigheid, en zij bleef sprakeloos, onbeweeglijk zitten. Dan leefde zij pas op als zij een fles eau de cologne over haar armen uitsprenkelde.

Daar zij voortdurend klaagde over Tostes,

rees in Charles het vermoeden dat haar kwaal werd veroorzaakt door een plaatselijke omstandigheid, en zich vastklampend aan dit idee begon hij ernstig te overwegen zich elders te vestigen.

Van toen af aan dronk zij wijnazijn om te vermageren, kreeg een droog kuchje en verloor alle eetlust.

Het ging Charles aan het hart om na een verblijf van vier jaar Tostes te moeten verlaten, juist nu hij er in aanzien kwam te staan. Maar als het niet anders kon! Hij nam haar mee naar Rouen om zijn vroegere leermeester te raadplegen. Het was een zenuwziekte: zij had verandering van lucht nodig.

Charles deed links en rechts navraag en vernam dat in het arrondissement Neufchâtel een vrij groot dorp lag, Yonville-l'Abbaye, waar de dokter, een Poolse vluchteling, een week tevoren was vertrokken. Dus schreef hij de apotheker ter plaatse om te informeren hoeveel inwoners er waren, op welke afstand de dichtstbijzijnde collega woonde, hoeveel zijn voorganger per jaar

verdiende, enzovoorts. Daar het antwoord niet ongunstig was, besloot hij tegen het voorjaar te verhuizen als de gezondheid van Emma niet verbeterde.

Op een keer, toen zij met het oog op haar vertrek een la opruimde, prikte zij zich aan iets. Het was het ijzerdraad van haar bruidsboeket. De oranjebloesem zag geel van het stof, en de satijnen linten met zilverbiesjes rafelden aan de randen. Zij wierp het in het vuur. Het ontvlamde sneller dan stro. Daarna werd het net een bos rode takjes die langzaam verteerde op de kolen. Zij zag het branden. De kartonnen besjes knalden, het laton trok krom, het galon smolt weg; en de papieren bloemkronen verschrompelden, fladderden als zwarte vlinders langs de haardplaat en vlogen ten slotte de schoorsteen in.

Toen zij in maart uit Tostes vertrokken, was madame Bovary zwanger.

Dit boek is reeds verschenen

ANN PETRY

Foto: © Elisabeth Petry

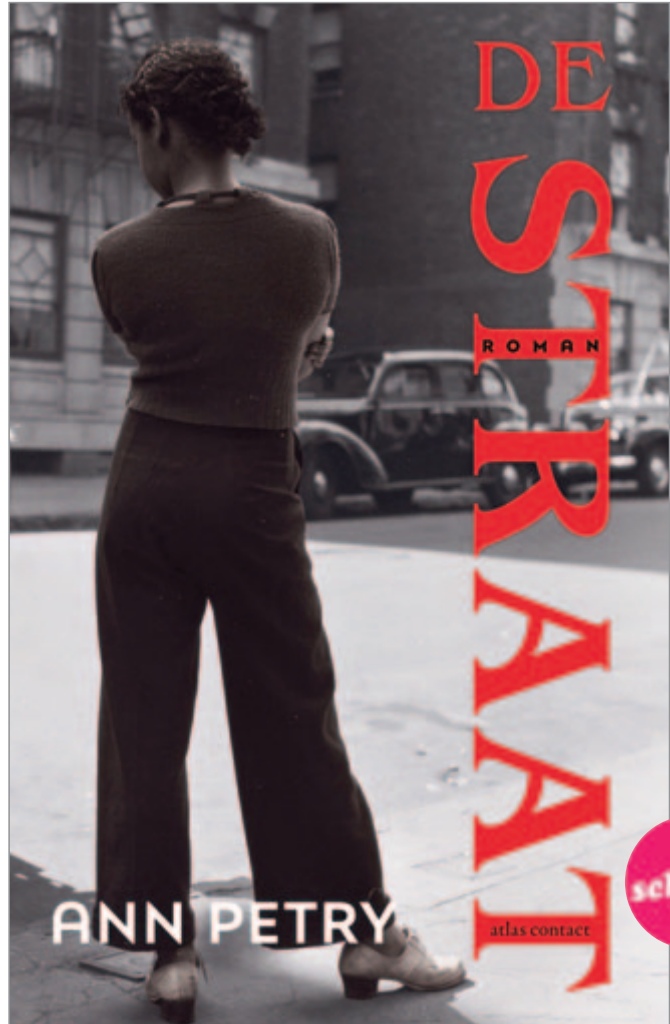
Ann Petry (1908-1997) volgde een opleiding tot apotheker en werkte als journalist in Harlem voordat ze fictie ging schrijven. Haar debuut *De straat* was een literair fenomeen in 1946, een miljoenenbestseller die vergeleken werd met werk van Richard Wright, John Steinbeck en Upton Sinclair. Tot op de dag van vandaag is het een van de weinige romans met een zwarte vrouw uit de arbeidersklasse als hoofdpersoon.

DE STRAAT

EEN HERONTDEKTE
KLASSIEKER

De straat in het kort:

Lutie Johnson, een sinds kort alleenstaande jonge zwarte moeder, probeert uit alle macht haar zoontje Bub een betere kans in het leven te bieden. Ze betreft een uitgewoond flatje in 116th Street, een zijstraat in Harlem, dat ze zich als werkende vrouw net kan veroorloven. Dat Lutie toevallig ook beeldschoon is maakt haar situatie alleen maar ingewikkelder, omdat alle mannen, wit of zwart, uiteindelijk maar één ding van haar willen. Als haar ongere huismeesster door haar geobsedeerd raakt, laat Lutie niet met zich sullen. Met desastreuze gevolgen.

De pers over De straat:

‘Dit is mijn favoriete soort roman: literair en met een verbluffende plot. Petry is de schrijver waar we op hebben gewacht, omdat haar verhalen niet alleen meesle-

pend zijn, maar boven al genuanceerde perspectieven bieden op hedendaagse vraagstukken.’ – *The New York Times Book Review*

DE STRAAT

1

Er woei een koude novemberwind door 116th Street. Hij rammelde aan de deksels van de vuilnisbakken, zoog de rolgordijnen door de geopende ramen naar buiten en kwakte ze terug tegen de kozijnen. Ook joeg hij bijna alle mensen tussen 7th en 8th Avenue van de straat op enkele gehaaste voetgangers na, die zich diep vooroverbogen in een poging zo min mogelijk oppervlak aan de teisterende wind bloot te stellen.

Geen enkele snipper papier op straat ontsnapte hem: strooibiljetten voor het theater, aankondigingen voor dansavonden en bijeenkomsten van de vrijmetselarij, de stevige broodwikkels van waspapier, het dunnere waspapier waarin sandwiches werden verpakt, oude enveloppen, kranten. Grijpgraag werkte de wind de stoeprand af en liet de papierflarden dansen, hoog in de lucht, zodat een muur van papier de mensen op straat in het gezicht dwarrelde. Hij vereerde zelfs portieken en keldergaten met een bezoekje om kippenbotjes en varkenskluiwen op te sporen en langs de stoeprand te stuwen.

Hij deed zijn uiterste best de voetgangers in deze straat te ontmoedigen. Hij verzamelde alle viezigheid, stof en vuil op de stoep en wervelde die omhoog, zodat de viezigheid in hun neus kwam en ze het benauwd kregen, zodat het stof in hun ogen kwam en hen verblindde, zodat het gruis in hun huid prikte. Hij wikkelde hun voeten in krantenpapier en verstrikte hen, tot de mensen grommend vloekten, op de grond

stampten en het papier van zich af schopten. De wind blies het terug, keer op keer, totdat ze wel moesten bukken om het papier met de hand los te trekken. Op dat moment greep de wind hun hoed, pelde de das van hun nek, stak zijn vingers in hun jaskraag, blies hun jas weg van hun lijf.

De wind tilde Lutie Johnsons haar op van haar nek en ze voelde zich plotseling bloot en kaal, want haar haar had zacht en warm aangevoeld. Ze huiverde toen de koude vingers van de wind haar nek beroerden en haar slapen aftastten. Hij blies zelfs haar wimpers achterover, zodat haar oogballen een kille vlaag te verduren kregen en ze moest knippen om de woorden te kunnen lezen op het boven haar hoofd schommelende bordje.

Telkens als ze het bordje scherp in beeld dacht te hebben, duwde de wind het van haar af, zodat ze niet zeker wist of er stond dat het om drie of twee kamers ging. Waren het er drie, nou, dan zou ze binnenstappen en vragen of ze het flatje mocht bezichtigen, maar stond er twee, wel, dan had dat weinig zin. Al kantelde de wind het bordje steeds van haar af, ze kon wel zien dat het er al geruime tijd hing, want de oorspronkelijke laag witte verf vertoonde strepen roest daar waar jarenlange regen en sneeuw de verften slotte tot op het metaal hadden weggevreten en het metaal langzaam was gaan roesten met als gevolg een donkere vlek zo rood als bloed.

Het ging om drie kamers in totaal. De wind hield het bordje een ogenblik stil voor haar neus, zwiepte het toen naar achteren

tot het een onmogelijke hoek maakte met de stang waarmee het aan het gebouw vastzat. Ze las het vliegensvlug: drie kamers, stoomverwarming, parketvloeren, nette huurders. Schappelijk.

Ze bekeek de buitenkant van het gebouw. 'Parketvloeren' betekende hier dat het hout zo oud en verkleurd was dat zelfs de dikste laag vernis of schellak geen soelaas bood voor de beschadigingen en de oude schuurplekken, het jarenlange gesleep met meubels over de vloer, de mokerslagen van de tijd, kinderen, dronkaards en vuile, slonzige vrouwen. 'Stoomverwarming' betekende 's ochtends vroeg een ratelend, galmend kabaal in de radiatoren, gevolgd door een sissend geluid gedurende de hele dag.

'Nette huurders' omvatte, in deze gebouwen waar het bruine mensen was toegestaan te wonen, iedereen die in staat was de huur betalen, dus ook mensen die te veel dronken, luidruchtig waren en ruzie zochten; die geneigd waren tot sombere buien waarin ze tomeloos vloekten en tierden, en geneigd tot even tomeloze buien van euforie. En omdat de muren flinterdun waren, vervolgde ze, zouden de goede mensen, de slechte mensen, de kinderen, de honden en de walgelijke luchtjes tezamen één groot pakket vormen: het pakket dat 'nette huurder' heette.

De wind peuterde aan het rode platte hoedje op haar hoofd, en alsof hij ontstemd was dat hij hem niet van zijn stevige verankering met haarspelden kon losrukken, blies de wind een grote wolk van stof, as en snippers in haar gezicht, haar ogen, haar neus. Hij sloeg haar om de oren alsof hij haar een laatste, nijdige mep wilde geven als teken van zijn ongenoegen dat hij haar niet kon opjagen.

Lutie zette zich schrap tegen de felle windvlagen en was vastbesloten haar gedachtegang over het flatje te voltooien voordat ze het zou bezichtigen. 'Schappelijk', tja dat kon zo'n beetje alles betekenen. Aan 8th Avenue betekende het goedkope huurwoningen, afschuwelijke onderkomens die menonwaardig waren. Aan St. Nicholas Avenue betekende het hoge huren voor kleine flatjes en aan 7th Avenue betekende het grote, ruime appartementen die alleen betaalbaar waren als je kamers onderverhuurde. Maar aan deze straat kon het zo'n beetje alles betekenen.

Ze keerde zich met haar gezicht naar de wind om de straat te beoordelen. De gebouwen waren oud en hadden smalle kleine ramen, wat inhield dat de kamers klein en donker waren. Gezien de ligging van de straat zou de zon nooit bij de flatjes naar binnen schijnen. Nooit. In de zomer was het er snikheet, in de winter koud. Rond de achtentwintig dollar zou 'schappelijk' zijn, hier in deze donkere, druk bevolkte straat, mits het een woning op de bovenste etage betrof.

De gangen zouden hier nauw en donker zijn, maar daar haalde ze haar schouders over op, want een flatje vinden waar Bub en zij op zichzelf woonden was belangrijker dan donkere gangen. Het enige wat telde was te ontsnappen aan pa en zijn dellen, want alles was beter dan dat. Donkere gangen, vieze trappen, zelfs kakkerlakken op de muren. Alles. Alles. Alles.

Alles? Nou ja, bijna alles. Ze keerde zich naar de ingang van het gebouw en terwijl ze zich omkeerde hoorde ze iemand zijn of haar keel schrapen. Het geluid was onmiskenbaar – in die tweetoonse uitvoering met eerst een hoge noot en daarna een kreu-

nende uitademing op een lagere noot – zodat ze het duidelijk kon horen te midden van het rumoer van de wind die aan de vuilnisbakken rammelde en naar de gordijnen uithaalde. Het klonk alsof iemand ‘hallo’ had gezegd, en ze keek op naar het raam boven haar hoofd.

In de kamer waar ze naar binnen keek brandde ergens een zwak lampje en tegen dat licht tekende zich het silhouet van een immense vrouw af. Ze tuurde met half dichtgeknepen ogen om beter te kunnen zien. De vrouw had een zeer donkere huid, om haar hoofd zat een strak geknoopte bandana en Lutie zag tot haar verbazing dat het raam openstond. Ze vroeg zich af waarom de vrouw op een koude, stormachtige avond als deze bij een open raam zat. Ze droeg niet eens een jas, alleen een soort wijde katoenen jurk. Ze dacht tenminste dat hij van katoen was, omdat hij zo slordig zat, zo volumineus en kreukelig.

‘Een mooi huisje, liefje. Bel maar aan bij de huismeester. Kun je ’n kijkje nemen.’

Haar stem klonk sonoor. Warm. Toch merkte Lutie dat hoe langer ze haar bekeek, hoe minder ze haar mocht. Het was niet omdat de vrouw haar al die tijd had zitten observeren, om haar gedachten te lezen, in haar hoofd te kruipen, want dat was enkel ergerniswekkend. Maar begrijpelijk. Ze had waarschijnlijk niets beters te doen. Misschien was ze ziek en was haar enige pleziertje in het leven een oogje te houden op alles wat zich onder haar raam op straat afspeelde. Dus dat was het niet. Het waren haar ogen. Die waren zo roerloos en kwaad-aardig als die van een slang. Ze kon ze duidelijk zien, de uitdrukkingloze ogen die over haar figuur gleden en haar van top tot teen monsterden en taxeerden.

‘Bel maar aan bij de huismeester, liefje,’ herhaalde de vrouw.

Lutie keerde zich om naar de ingang van het gebouw – zonder de vrouw antwoord te geven maar met haar gedachten bij haar ogen. Ze duwde de deur open en keek met een knikje om zich heen. Het was donker in de hal. Het peertje van weinig watt aan het plafond wierp net genoeg licht om niet te struikelen over, laten we zeggen, een piano die iemand zomaar onderaan de trap had laten staan, of om de contouren te kunnen zien van, noem eens wat, een olifant die door een ondernemende huurder van de straat was geplukt.

Wilde je echter een gevallen muntje terugvinden, dacht ze, dan moest je kruipend op handen en knieën de gebarsten tegelvloer afspeuren. En die olifant of piano zou je trouwens ook niet kunnen zien, want het halletje was voor de een noch de ander ruim genoeg. De trap liep steil omhoog, met donkere, hoge, krappe treden. Ze tuurde gefascineerd omhoog. Als je een dergelijke trap op ging, verwachtte je helemaal bovenaan, helemaal aan de top, een nieuwere, extra ingewikkelde hel: een gecompliceerde, vervolmaakte hel.

Ze boog zich voorover om de namen op de brievenbussen te lezen. Henry Lincoln Johnson woonde hier ook al, net als in alle andere huizen waar ze was gaan kijken. Hij of zijn bloedverwant. De Johnsons en de Jacksons waren reuze kroostrijk. Toen grinnikte ze, want wie was zij om er iets van te zeggen? Ze behoorde zelf tot die grote stam, die reuze grote stam van de Johnsons. Aan de bellen te zien hadden de Johnsons huisgenoten: Smith, Roach, Anderson en, jemiee, zelfs een Rosenberg! De meeste namen waren met pen op de brievenbussen

gekrabbeld. Op sommige waren de letters groot en dik. Andere namen stonden er met potlood, sommige met ongelijke, onverzorgde blokletters als er namen waren door-gestreep en andere namen toegevoegd.

Op de benedenverdieping bevonden zich maar twee flatjes. Als de huismeester niet in het souterrain woonde, zou hij op de benedenverdieping wonen. Ja, daar stond het in blokletters boven 1A. 1A moest wel het donkerste flatje zijn, het kleinste en moeilijkst te verhuren appartement, maar de huisbaas zou zich op de borst kloppen dat hij de huismeester een parterrewoning had gegeven.

Ze bedacht dat het toch werkelijk doodsonde was dat ze niet ook de halletjes wisten te verhuren. Met eenpersoons bedden. Nee. Oude veldbedden zouden voldoen. Dat bracht veel meer geld in het laatje. Als zij huisbaas was, zou ze zelfs de gangen nog verhuren. Het zou meer vertier opleveren voor de officiële huurders. Meneer Jones en echtgenote konden veldbed één en twee krijgen, Jackson en vriendin samen veldbed drie. En Rinaldi, die 's nachts op de taxi reed, kon het bed van Jackson en vriendin onderhuren.

Ze zou alle veldbedden vullen, rij na rij. En als de huurders van de flatjes 's avonds thuiskwamen, konden ze als extraatje het wel en wee van de bewoners volgen. Jackson is nog niet thuis, maar z'n vriendin ligt in haar eentje opgekruld in bed. Nadere inspectie, aangezien het karige licht geen details prijs gaf, zou onthullen dat... Grote goedheid, wat doet Rinaldi 's nachts thuis? Wat drommel, hij ligt daar gezellig in Jacksons bed met Jacksons vriendin. Geen wonder dat ze zo tevreden oogde. De huurders zouden een plekje zoeken op de trap, alsof de gang een theater was en de voorstelling

elk moment kon beginnen. Daar zouden ze blijven zitten om te zien wat Jackson bij thuiskomst zou doen als hij Rinaldi bij zijn vriendin in bed aantrof. Rinaldi zou misschien aanvoeren dat hij het bed toch zeker huurde om in te slapen, en dat indien er een dekens op lag hij toch zeker onder die deken sliep, en dat indien er een vriendin op lag hij toch best met die vriendin mocht slapen?

In plaats van te lachen moest ze zuchten. Toen bedacht ze dat als er maar twee parterrewoningen waren waarvan de huismeester er eentje had, de bewoner van het andere flatje de dame met de slangenogen moest zijn. Ze bestudeerde de namen op de brievenbussen. Ja. Ene mevrouw Hedges woonde op 1B. De naam stond op het kaartje gedrukt, een zeer professioneel ogend kaartje. Ze was duidelijk een buitengewone vrouw, met die bandana om haar hoofd en die honingzoete stem. Misschien was ze een slangenbezweerder en zat ze in het raam om haar bezwingen uit te strooien over de slangen, wolven, vossen en beren die door de wildernis van 116th Street slopen, struinden of kropen.

Lutie drukte op de bel van de huismeester. Hij maakte een snerpend geluid dat door het flatje galmde en weergalmde, voordat het in de hal terugkwam. Onmiddellijk klonk er woest geblaf, dat steeds dichterbij kwam omdat de hond naar de huisdeur rende. Zijn volle gewicht dreunde tegen de deur en ze deinsde terug terwijl hij tegen de deur tekeerging. Hij wist van geen ophouden en de deur zuchtte onder zijn gewicht. Toen hoorde ze hem snuffelen naar haar geur, een bloedstollend geluid. Daarna wierp hij zich weer tegen de deur. Ze keerde terug naar de straatdeur, legde aarzelend haar

hand op de knop. Op dat moment hoorde ze zware voetstappen en een man die de hond uitschold en ze liep weer terug naar het flatje.

Ze herkende de huismeester meteen aan zijn vervaalde blauwe overall. De warme, weeë geur van het flatje verspreidde zich door de hal. In de verte hoorde ze de stoom in de radiatoren sissen. De hond probeerde zich langs de man te wringen, maar de man schopte de hond terug naar binnen. Hij schopte hem in zijn zij tot de hond met de staart tussen de benen van hem wegkroop. Ze hoorde de hond janken, diep in zijn keel, gevolgd door een mompelende vrouwenstem: iemand fluisterende de hond iets toe.

‘Ik kom voor het flatje. Het tweekamerflatje dat vrij is,’ zei ze.

‘Het is op de bovenste etage. Wilt u ’t bekijken?’

De hal was karig verlicht. Karig zoals het lampje in het flatje van mevrouw Hedges. Ze trok haar jas wat strakker om zich heen. Het is de schuld van dit slechte licht, dacht ze. Om de een of andere reden waren de ogen van de man erger dan die van de vrouw bij het raam. Ach, ze was gewoon heel moe, zei ze tegen zichzelf, daarom beeldde ze zich van alles in en zag ze spoken in andermans ogen.

De lange, schrale man vulde de deuropening en keek op haar neer. Het is niet het slechte licht, dacht ze. Het is niet mijn verbeelding. Want nadat hij haar met een steelse blik had opgenomen, hadden zijn ogen zo hongerig gekeken dat ze prompt bang van hem werd, en bang om haar angst te tonen.

Maar het flatje, wilde ze het flatje? Niet in dit gebouw met deze huismeester; niet in dit gebouw waar mevrouw Hedges woonde.

Nee. Ze wilde het flatje niet bezichtigen, de drie donkere, vieze kamers die voor flatje moesten doorgaan. Toen dacht ze aan de plek waar ze nu woonde. De zeven kamers waarin pa woonde met Lil, zijn vriendin. Een huis vol met onderhuurders. Een huis waarin Lil overal aanwezigheid was.

Lil scheen elk hoekje ervan te vullen. Altijd zat ze koffie te slurpen in de keuken of slenterde ze door de zeven kamers in een peignoir die niet helemaal rond haar volle, vlezige boezem sloot, of dronk ze bier uit hoge glazen die ze in de gootsteen liet staan zodat het schuim rondom de rand een droge korst vormde met daarop als een accentteken haar donkerrode lippenstift, of lag ze te luieren in het grote bed dat ze deelde met pa en God weet wie nog meer, of zat ze tot diep in de nacht met de onderhuurders aan de gin.

Maar het allerergste was dat ze Bub stiekem een borrel gaf of haar sigaretten liet aansteken. Het schrikbeeld van Bub, acht jaar oud, bij wie rook uit de mond kringelde.

Gisteravond nog had Lutie hem een harde oorvijg gegeven en was Lil ontzet teruggekeerd, waarbij de peignoir nog verder afzakte van haar dikke borsten. ‘Jezus!’ zei ze. ‘Moet hij doof of zo? Wat is er met jou?’

Maar wilde ze het flatje bekijken? Avond aan avond was ze na het werk thuisgekomen en na het eten meteen weer op pad gegaan om de bordjes hoog aan de gevel van de appartementsgebouwen in de buurt te bekijken, op zoek naar een woning die net groot genoeg zou zijn voor haar en Bub. Een woning waarvan de huur laag genoeg was, zodat ze niet op een avond bij thuiskomst een langwerpig vel wit papier onder de deur zou vinden: ‘U dient dit pand te hebben verla-

ten voor...' beter bekend onder de naam uitzettingsbevel. Binnen vijf dagen ophoepe- len of je wordt eruit geknikkerd. Toezien hoe je huisraad op de stoep wordt opgesta- peld. Nou ja, als je die kapotte bedden, vers- leten springveren, oude stoelen waar de vulling onderuit piept, die tafel met het be- schadigde keramieken blad, die iele keu- kenstoelen met gebroken spijlen... als je die rotzooi huisraad mocht noemen. Dat was een belangrijke vraag: mocht je te heet ge- bakken, spotgoedkoop servies en kromge- bogen, uit elkaar vallende messen, vorken en lepels met rode heften echt wel huisraad noemen?

'Ja,' zei ze vastberaden. 'Ik wil het flatje be- kijken.'

'Ik haal even een zaklantaarn,' zei hij, waarna hij zijn woning binnenging en de deur met een zacht, zuigend geluidje achter zich dichttrok. Hij zei iets, maar ze kon hem niet verstaan. De fluisterstem in de woning stopte met praten en de hond viel stil.

Toen stond hij weer in de deuropening en trok de deur met hetzelfde zachte, zuigen- de geluidje achter zich dicht. Hij hield een lange zwarte zaklantaarn vast en terwijl ze voor hem uit de trap opliep, bedacht ze dat de lange staaf ervan bijna net zo zwart was als zijn handen. De zaklantaarn was glan- zend zwart van kleur; hij was glad en glom zacht als het licht er in de lengte op viel. De hand die hem vasthield was daarentegen van vlees, van doffe, getekende, afgedragen huid. Alles behalve glad. De knokkels waren uitpuilende onderhuidse knobbels, die zich hadden verheven als gevolg van het zeulen met as en het scheppen van kolen.

Zij het kennelijk niet van het hanteren van een dweil of bezem, want de steile trap die ze beklom lag bezaaid met prullen, peuken,

verpakkingen van doosjes snuif en roze strookjes van afgescheurde filmkaartjes. Op de overlopen lagen lege gin- en whiskey- flessen.

Ze hield ermee op de trap te inspecteren, hield ermee op in de hoeken van de lange gangen te spieden, want het was koud, en ze voerde haar tempo op om warm te wor- den. Toen ze bovenaan de trap de hoek om- sloegen, een hal doorkruisten en aan de vol- gende trap begonnen, merkte ze dat de kou toenam. Hoe hoger ze kwamen, hoe kouder het werd. Al vermoedde ze dat het in de zo- mer steeds warmer zou worden tijdens de klim, tot je bij aankomst op de bovenste eta- ge stikte van de hitte.

De gangen waren zo smal dat ze beide mu- ren tegelijk kon aanraken zonder haar ar- men uit te strekken. Op de derde etage aan- gekomen, had ze het idee dat niet zozeer zichzelf naar de muren reikte, maar dat de muren naar haar reikten: dat ze naar haar toe bogen, leunden om haar te omvatten. De voetstappen van de huismeester achter haar waren traag, regelmatig, gestaag. Ze ging iets sneller lopen, maar hij bleef pre- cies even dicht achter haar, schijnbaar zon- der te haasten, zonder zijn pas te versnel- len. Zijn zware voetstappen klonken zelfs iets dichterbij dan zojuist.

Ze vroeg zich af hoe het zo was gekomen dat zij nu voorop liep op de trap, waarom zij hem voorging? Dat was helemaal verkeerd. Hij was hier bekend, hij woonde hier. Hij had voorop moeten gaan. Hoe had hij er- voor gezorgd dat zij voor hem liep op de trap? Ze wilde zich omdraaien om de uit- drukking op zijn gezicht te zien, maar ze wist dat als ze dat op deze trap zou doen ze hem recht in de ogen zou kijken, en dan was hij dichterbij dan haar lief was.

Ze hoefde zich niet eens om te draaien; hij staarde naar haar rug, haar benen, haar dijen. Ze voelde zijn ogen over haar lichaam dwalen, ze voelde hoe hij haar taxeerde, beoordeelde, beschouwde. Op de bovenste trap merkte ze dat haar rug prikte van angst. Angst waarvoor, vroeg ze zich af. Angst voor hem, angst voor het donker, voor de nare luchtjes op de gangen, de hoge, steile trap, voor jezelf? Ze wist het niet, en al besepte ze dat ze het niet wist, toch brak haar ineens het zweet uit, in stroompjes onder haar oksels, parelend op haar voorhoofd, met druppeltjes onder haar neus.

Het flatje lag aan de achterzijde van het huis. De huismeester viste een andere zaklantaarn uit zijn zak en gaf die aan haar voordat hij zich vooroverboog om de deur heel stilletjes te ontsluiten. Alles wat hij doet, doet hij stilletjes, dacht ze.

Ze scheen met de lichtbundel van de zaklantaarn over de muren. De kamers waren klein. De slaapkamer had geen raam. Ze nam tenminste aan dat het de slaapkamer was. Ze liep naar de deuropening toe, stapte toen naar binnen om een kijkje te nemen. Er was geen raam, alleen een luchtkanaal, en nog een smalletje ook. Ze keek de kamer rond en schatte in dat je er amper kon rondlopen als er eenmaal een bed en een ladekast in stonden. Vermoedelijk zou ze constant haar knie stoten tegen de hoek van het bed. Ze stelde zich voor hoe ze de kamer zou inrichten en vroeg zich af waarom ze deze kamer reeds aan zichzelf had toebedeeld.

Ze kon hem misschien beter aan Bub geven, dan had hij ook eens een eigen slaapkamer. Nee, geen goed idee. In de zomer zou hij er smelten van de hitte. Hij kon beter op de bank in de woonkamer slapen, dan kreeg hij tenminste wat frisse lucht omdat

er een raam zat, al was het geen groot raam. Vanuit de deuropening bekeek ze de woonkamer en probeerde weer het raam te onderscheiden om te zien hoeveel frisse lucht het zou binnenlaten, hoeveel daglicht er zou binnenvallen waar Bub na schooltijd zijn huiswerk bij kon maken, en ook om te bepalen hoeveel frisse lucht de woonkamer zou bereiken als 's nachts het raam openstond en hij op de bedbank sliep.

De huismeester stond midden in de woonkamer. Hij wachtte op haar. Daar viel niets aan te betwijfelen of bepeinzen. Hoeveel fantasie je ook mocht hebben, dit kon je geen verzinzel noemen. Het was simpelweg een feit. Hij wachtte op haar. Ze constateerde het zoals ze constateerde dat ze zelf daar in die kleine slaapkamer stond. Hij hield de zaklantaarn zodanig vast dat de lichtbundel op zijn voeten viel. Daardoor leek hij oneindig groot. Zijn stilzwijgende afwachting en de illusie van zijn bizarre lengte vervulden haar met afgrijzen.

Met het licht op zijn voeten gericht scheen zijn hoofd ergens in het plafond te steken. Hij rees op en verdween zomaar in het duister. En ze kon zijn brandende begeerte naar haar voelen. Ze noemde zichzelf een dwaas, een idioot: dol van angst, van uitputting en knagende zorgen. Maar zelfs terwijl ze dit bedacht, nagelde de hete, verstikkende kwelling van zijn begeerte haar vast zodat ze geen stap kon verzetten. Zijn hunkerende verlangen vulde het hele appartement, duwde tegen de muren, plukte aan haar armen.

Ze dwong zichzelf naar de keuken te lopen. Toen ze hem passeerde, had ze het idee dat hij daadwerkelijk een lange arm naar haar uitstreekte, waarbij zijn lichaam overhelde en zijn groteske gestalte haar

schampste. Maar zeker wist ze het niet, besloot ze, en ze richtte haar zaklantaarn resoluut op de keukenwand.

Je kunt iemands gedachten niet lezen, voerde ze aan. Waarschijnlijk dacht de huismeester niet eens aan haar, zoals hij erbij stond. Waarschijnlijk wilde hij weer terug naar beneden om zijn krantje te lezen. Ach, maak jezelf niks wijs, dacht ze, hij is waarschijnlijk analfabeet en zo nee, dan besteedt hij zijn tijd niet aan lezen. Goed dan, om naar de radio te luisteren. Dat was het, waarschijnlijk kwam zijn favoriete programma zo op de radio, terwijl zij geloofde dat hij brandde van begeerte om haar te be-

springen. Ze was al net zo erg als haar oma. Hetgeen maar weer bewees dat als je door iemand als haar oma werd opgevoed, je onbewust een hoop kletskoek meekreeg, die uit het niets de kop kon opsteken, als het ware, en op de meest onverwachte momenten. Al die sterke verhalen over mensen die iets hadden aangevoeld voordat het zich voordeed. Sterke verhalen die van generatie op generatie op generatie waren doorgegeven, en wilde je ze terug herleiden dan kwam je God weet waar uit, waarschijnlijk in Afrika. En oma had ze allemaal paraat.

Dit boek verschijnt in april 2020

Sfinx

*Dertien essays
over de man*

samengesteld door
MAARTJE LATERVEER

atlas contact

DE TIEN ESSAYS OVER DE MAN

SAMENGESTELD DOOR MAARTJE LATERVEER

WAT MAAKT DE MAN?

***Sfinx* in het kort:**

‘Een vrouw wordt niet als vrouw geboren, maar tot vrouw gemaakt,’ schreef Simone de Beauvoir. Maar hoe zit het met de man? In vergelijking met de talloze reflecties op en analyses van vrouwen en vrouwelijkheid, is het wat mannen en mannelijkheid betreft opvallend stil gebleven. Hoog tijd voor een essaybundel die daar verandering in brengt. In *Sfinx* buigen dertien mannelijke essayisten, onder wie Maxim Februari en Jan van Mersbergen, zich over onderwerpen als vriendschap en loyaliteit, ongenaakbaarheid en kwetsbaarheid, macht en kracht en de complexiteit van mannelijkheid. In tijden van #MeToo en toxic masculinity, waarin volgens sommigen ‘de man geen echte man meer kan zijn’, is de noodzaak groter dan ooit om na te denken over de vraag: Wat maakt de man?

Over polariteiten gesproken

‘Dat je niet weet wat je moet doen, maar jezelf wel verplicht om daarnaar op zoek te gaan, is het enige wat het universum van ons vraagt. Falen terwijl je probeert het goede te doen, is helemaal geen falen.’¹

OPEN OGEN

Er is een gerede kans dat u ooit de Gotthard-tunnel of anders de Mont Blanc-tunnel door moest. De eerste is 16942 meter lang, de tweede 11161 meter. Eindeloze smalle, donkere buizen, waarin je maar moet vertrouwen dat iedereen zo voorzichtig mogelijk rijdt en dat je je, mocht het misgaan, uit de voeten kunt maken.

Evengoed gebeurden er in beide tunnels, in 1999 en 2001, ongelukken waarbij tientallen slachtoffers vielen. Voor een groot deel waren dat automobilisten die hadden kunnen vluchten, maar stikten in de giftige rook die bij het ongeluk was vrijgekomen en in de tunnel was blijven hangen. In de krant stond hoe ze hun eigen dood hadden kunnen zien aankomen. Tientallen meters voor hen namen mensen de brand en de rookontwikkeling waar, maar in plaats van hun wagen te verlaten en zo snel mogelijk een uitgang te nemen, bleven ze in de auto zitten wachten op de hulpdiensten.

Wat deze verhalen bij mij raakten, is dat ze laten zien dat we in staat zijn om met open ogen het onheil over ons heen te laten ko-

men. En daar bleek ook ik toe in staat. Want ik vermoedde al dat mijn broertje David onder grote druk stond, later wisten we dat hij zwaar depressief was, nog later had ik met hem over zijn suïcidepoging kunnen, nee móeten praten. En toen het allemaal te laat was, toen... ja, toen zaten we daar. In zijn huis. Verslagen, verbijsterd, zo in en in verdrietig. Nog steeds, soms.

Waarom zagen we de neergang van een lieve en verstandige en gezonde, nog jonge man niet aankomen? Vader van drie zonen, trouwe echtgenoot, loyale broer, werknemer en vriend. De broer die zo *steady* was. Immer opgewekt. Het stil kloppende hart van onze familie. Maar die, blijkbaar, een eenzame strijd voerde met zijn demonen. En verloor.

CIJFERS

In Nederland alleen al benemen jaarlijks twee keer zoveel mannen als vrouwen hun leven: gemiddeld zo'n 1250 tegen 625.² In andere landen is de ratio nog schever. Wat mij als journalist verbaasde, is dat deze ver-

houding al die jaren ervoor nooit het nieuws had gehaald. Blijkbaar hadden we er nog niet eerder bij stilgestaan dat mannen zo relatief vaak de hand aan zichzelf slaan.

Net zoals het zelden nieuwswaardig is dat mannen jaren eerder sterven dan vrouwen, veelal aan deels vermijdbare kwalen,³ dat mannen de gevangenen en daklozen centra domineren, evenals statistieken voor drank- en drugsgebruik, voor moord en maar kort geleden dat we onderdanen van het mannelijk geslacht in cohorten lieten neermaaien voor volk en vaderland. In de Franse loopgraven, op de Russische toendra's, in de Vietnamese rimboe.

Signaleerde ik een onrecht? Zou ik kwaad moeten zijn op de generaals, op wiens bevel generaties zonen en broers onder rijen witte kruizen zijn verdwenen? Op de vaders, die kantoor en fabriek verkozen boven de opvoeding? Of richtte ik de pijlen van mijn woede maar beter op de feministen die roepen dat mannen het maar makkelijk hebben?

Welnee. Wat gebeurd is, is gebeurd. Ik had wel wat beters te doen. Zoals de psyche van de man in duiken. Waaronder die van mezelf.

ROLLEN

Wij mannen hebben een beperkte keuze aan rollen om te spelen in het leven. Betrouwbare vader, stoere vriend, zorgzame zoon, harde zakenman, coole gast, en zo nog een paar. En in al die rollen houden wij ons groot. 'Maar wat daarbij komt: iedere man lijkt te geloven dat als hij blijft doen alsof hij gelukkig is, dat op een goede dag magischerwijs ook zal gebeuren. Maar dat ge-

beurt maar zelden,' aldus de Australische familiepsycholoog Steve Biddulph.⁴

Mannen en rollen, ik had er eigenlijk nog nooit over nagedacht. We moeten allemaal onze rol spelen in het toneelstuk van de wereld, Shakespeare hield het ons al voor – maar wat als dat gevaarlijk is? Als we ons misschien wel verliezen in de rollen die we spelen? Dat is ook een risico, weet ik nu, want de rollen van, ik noem maar wat, betrouwbare familieman, loyale werknemer en probleemoplosser tellen niet vanzelf op tot een evenwichtig gemoed. Daar kwam ik vier jaar geleden hardhandig achter. Of, als ik eerlijker ben, dat begon ik sindsdien te vinden.

Want wat was er in godsnaam in Davids hoofd gebeurd, waarom zagen we niet hoe erg het was? En liepen er niet meer Davids rond? Mannen die de brand in de tunnel zien, maar niet doorhebben dat het gevaar 'm in de rook zit? Ik was, en ben, niet veel anders dan hij, mijn broers en vrienden ook niet. Zou er iets onder de leden zitten bij de moderne man?

Hebben mannen een 'zwaarder' leven dan vrouwen, wat je daar ook onder verstaat? Dan zouden vrouwen niet twee keer zo vaak depressief zijn, zoals uit andere statistieken bleek.⁵ Is de maatschappelijke druk op mannen objectief anders dan op vrouwen? Zou kunnen, moeilijk hard te maken. Gaan mannen anders om met druk? Dat leek me in ieder geval waarschijnlijk.

Ik las dat wetenschappers negen van de tien zelfmoordoverlevers classificeren als 'sociaal voorgeschreven perfectionisten', oftewel: mensen die hun zelfbeeld laten afhangen van wat zij dachten dat anderen over hen denken.⁶ Hoewel dat iets is waar ze dus met geen mogelijkheid controle over heb-

ben, vullen ze hun zelfbeeld per definitie te negatief in. Te dom, te arm of te lelijk en vooral: ik ben te onbelangrijk – voor wie door zulke gedachten wordt beheerst, loopt de druk behoorlijk op.

Herkenbaar? Maar jij bent wellicht niet suïcidaal, ik ook niet. Perfectionisme is, hoe moeilijk we het elkaar ook maken in tijden van social media, natuurlijk niet het enige. Dat verklaart het verschil tussen man en vrouw in de eerder genoemde statistieken ook niet.

Maar wij mannen houden onze angst en ons verdriet, vaak ook onze boodschap en soms zelfs onze blijdschap het liefst binnen. We hebben, gemiddeld genomen, slecht geleerd met onze emoties om te gaan. Ons werd aangeleerd om sterk te zijn, niet te huilen, de roedel te beschermen, we leerden aan te vallen wanneer dat nodig was. Ridder, cowboy, piraat, koning. Stress? Pijn? Druk? Kastje niet in elkaar? Baan kwijt? Je vader overleden? Ja, klote. Biertje? Ik red me wel. Of een mager ‘grmpf’. Wij kunnen het wel alleen. Wij hebben niemand nodig. We zijn vrij. Onafhankelijk.

Stereotypering, ik beken het volmondig. Maar zelfs ik, erkend zeveraar, amateur-therapeut, favoriet luisterend oor, de man die volschiet bij een mooie schaar van Frenkie de Jong, de funeral uit *Four Weddings and a Funeral* en de eerste de beste traan van de ander, zelfs ik vind vanbinnen dat ik het alleen moet oplossen, altijd m’n mannetje moet staan, dat ik niet kan laten zien hoe verdrietig ik nog altijd ben. En ondertussen maalt het maar door.

VERBINDEN

Nee, dan vrouwen. Ik ben al bijna achttien jaar samen met dezelfde vrouw, werkte tot voor kort jarenlang vrijwel uitsluitend met vrouwen en ik heb oprecht bewondering voor hoe zij hun ding op tafel kunnen gooien. Ooit een (hetero) man op z’n werk zien komen die op z’n stoel neerplofte en zei: ‘Ik zit gewoon niet zo lekker in m’n vel’? En dat de anderen (ook mannen) acuut de stoelen omdraaiden om het leed te bespreken?

David en ik deelden van alles, van kiprecepten tot voetbalschoenen, maar niet hoe het echt met ons ging.

Je hoort mij niet zeggen dat mannen zich niet emotioneel verbinden met elkaar. Kijk maar eens naar de energie van het veteranenteam op de zondagmiddag, zie ze roken in de coverband. Echte mannenvriendschappen, zeker als ze van het levenslange, onvoorwaardelijke soort zijn, zijn zó mooi – lucky you als je er ééntje hebt.

Maar vrouwen, ik zeg het maar gewoon, hebben ietsje beter door wat ons collectief te doen staat. Hoe samenleven werkt. Verbinding, daar gaat het om. Verbinden doen we ons nu juist steeds meer. Hoe verhoud jij je tot mij en ik tot jou? Vinden we elkaar aardig genoeg of vertrouwen we elkaar tenminste?

Maar hoe verbindt een mens zich? Stel jezelf niet boven de ander. Durf je zwakte te laten zien. Je kwetsbaarheid. ‘Ik weet het ook niet. Kun jij het? Help me.’ Deze tips had ik in 2015 graag eerder gehoord – of ik had er naar moeten vragen.

Sinds de Industriële Revolutie waren mannen buiten, in de fabriek, op kantoor en daarna soms in het café, terwijl moeders binnen bleven. In de eenentwintigste eeuw

hebben we, dankzij welvaart en emancipatie, te maken met een samenleving waar we allemaal binnen en buiten mogen zijn. Van vrouwen verwachten we dat ze ook een eigen loopbaan nastreven, van mannen dat ze ook thuis hun verantwoordelijkheid nemen, bijvoorbeeld bij de opvoeding. Dus we komen elkaar overal tegen.

Hoewel vrouwen steeds vrijer en autonomer zijn, zijn ze tegelijkertijd nog steeds met elkaar verbonden. En er valt nog zoveel voor ze te winnen. Het is aan mij en de andere mannen om uit te zoeken wat er voor ons te halen is.

Het zou zomaar zo kunnen zijn dat wij mannen ons deze verbinding ook of opnieuw moeten aanleren. We moeten onze kracht hervinden en dat samen doen met wie ons lief is. Ons oerverlangen naar vrijheid – in de vorm van: ik kan het alleen! – herdefiniëren naar een verlangen naar autonomie. Want autonomie is niet meer dan de ontwikkeling van je eigen identiteit in relatie tot de ander. Dus je hoeft het ook niet alleen te doen.

Dat betekent heus niet dat we de hele tijd onze dagelijkse ellende op tafel moeten gooien, of dat we nooit meer in onze man *cave* sigaren mogen paffen. Wel kan het een idee zijn om, wanneer het nodig is, elkaar recht in de ogen aan te kijken, elkaar de goede vragen durven te stellen en echt naar het antwoord durven te luisteren. Dat we daarin ook verstillen, met ons hele hebben en houwen aanwezig zijn, voelen wat er gebeurt. Dát is verbinden: jezelf overgeven, terwijl je meer dan ooit jezelf bent.

Want vrijheid zonder verbinding, zonder context met anderen, is niets anders dan eenzaamheid. En eenzaamheid is de belangrijkste sloper van mensen, en dan voor-

al van mannen. Ik kan me er geen voorstelling van maken hoe eenzaam David zich gevoeld moet hebben.

Dus we zullen wel moeten: onszelf minder boven of buiten de ander stellen maar meer naast en met de ander. Niet altijd willen winnen. Onze rollen (partner, vader, zoon, vriend, broer, werknemer, baas, buurman, coach, kostwinner, rots in de branding, steun en toeverlaat, et cetera) afwegen tegen wie we nu eigenlijk echt zijn. Maar hoe? Wanneer? Met wie?

Laten we beginnen bij onze partners. Waarom vertrouwen we hun onze ziel en zaligheid niet toe? En dan onze vrienden. Het zou toch een grote eer moeten zijn als je maat zijn sores met je deelde, en andersom. En dan mijn stokpaardje: we moeten mannen, zodat ze niet de naar liefde en respect hunkerende zoon blijven, weer met hun vaders verbinden. Ga vissen met die ouwe. Laat hem maar vertellen wie hij was en waarom hij deed wat hij deed. En wat hij van z'n zoon vond, destijds. Dan kom je vanzelf bij het nu uit. Bij het eren van de rollen van de vader en van de zoon, en daarmee ook bij het afleggen van die rollen, kunnen vader en zoon elkaar eindelijk als gelijken zien. Wie wil dat nou niet?

Misschien is mijn focus op vaders generatiegebonden, iets van de moderne man. Pas een jaar of twintig geleden vonden we, mede dankzij de superieure draaicirkel van de Bugaboo, waarmee papa's zich graag in de speeltuin gingen vertonen, het moderne vaderschap uit. De vader komt, voor het eerst sinds het begin van de Industriële Revolutie, met horten en stoten, terug het huis in. En in de verbinding met zijn kind gaat zijn hart wijd open. Blijdschap, angst, verdriet en misschien ook woede kunnen weer stromen.

Helaas geeft het vader-zijn geen garantie. Als dat zo was, had mijn broertje nog geleefd. Een zware depressie trekt zich van welke liefde dan ook niets aan. Sterker nog, het ouderschap kan nog meer donkerte opleveren als je hersens je wijs hebben gemaakt dat je anderen maar tot last bent en je geen verbinding met anderen meer hebt.

De meeste weduwen die ik voor mijn boek *Man o man* sprak, gaven dat ook aan. Hun echtgenoten, door zelfdoding overleden, dachten dat ze niet goed genoeg waren. Een paar mannen meenden ook te falen als vader. Wat ze feitelijk zeiden is dat ze faalden als kostwinner, als sterke man, als hoeksteen van het gezin.

PRATEN

De jaren na het overlijden van David ben ik er al pratend, lezend, kijkend en vooral luisiterend van overtuigd geraakt dat je de ‘gewone’ man (niet verlicht, niet van de zelfhulp) alleen kunt helpen door náást hem te gaan staan in zijn mannelijkheid. Zijn wens tot autonomie, tot vrijheid, tot het zelf willen oplossen te eren. Anders klagt-ie dicht, laat-ie zich niet zien, dat weten we maar al te goed. En we weten hoe dat kan aflopen.

Mannen mogen het dan niet graag over gevoelens hebben, gemiddeld zijn ze dol op praten. Uitleggen, jou even vertellen hoe het zit, mansplainen, elkaar de loef afsteken. Zie de boardroom, de stamtafel, op de camping naast je nog onopgezette tent.

Mannen smeken er ook om te voelen. Waarom zouden we anders naar concerten gaan, de lift in springen als er een mooie dame in staat, de *Mud Master Obstacle Run* doen?

We moeten elkaar daarom de juiste vragen

gaan stellen. Vraag niet: hou je wel van me? Vraag: wat brengt tranen in je ogen? Vraag niet: wat wil je nou van me? Maar vraag: wat betekent vrijheid voor je? Vraag niet hoe het gaat het, maar, bijvoorbeeld, welke rollen iemand in het leven speelt. En hoe dát gaat.

En mijn favoriete vraag, aansluitend op mijn stokpaardje: wat is een (goede) vader? Dat is een mannenvraag waar álles in zit, als je er oog voor hebt. Niet alleen wat je vader voor jou betekende, hoe je bent opgevoed, maar ook hoe je wilt zorgen, hoe je naar je jeugd kijkt, wat moederschap is, wat een goede zoon of dochter is. Hoe je betekenis wilt geven. En vooral: wat je werkelijke verlangens zijn.

De ‘vadervraag’ lost heus niet alles op, maar als ik naar mezelf kijk, vind ik veel antwoorden over mezelf terug in het onderzoek naar wat mijn vader voor me betekende, in positieve en negatieve zin. Het feit dat hij al sinds 2002 dood is, maakt die zoektocht zowel gemakkelijker – het maakt niet meer uit wat hij ervan vindt – als intenser. Want bij iedere vraag doorleef ik weer iets in mijn binnenste en confronteer ik wat ik wil zijn met wie ik eigenlijk ben. Zo toets ik mijn verlangens aan wat ik ooit heb gemist.

HELING

Voordat ik tot dit soort inzichten kwam, moest ik, natuurlijk, dat pad van ongeloof, woede, verdriet, afscheid en acceptatie doorvoelen. Niet dat dat nu klaar is, maar reken maar dat ik in de tweede helft van 2015 diep ben gegaan. En dat ik dit pad – ondanks alle aanwezige en behulpzame lieverds – vooral alleen heb moeten afleggen.

Maar al die gevoelens samen gaven me ook

iets anders. Het verdriet, dat oergevoel, gaf me ook kracht. Iedereen weet dat huilen ergens best louterend is, als je het zo met je hele lichaam doet. Ik besloot dat maar gewoon energie te noemen.

Daar moest ik wat mee, die energie moest ik zien om te draaien, een andere kant op zien te richten. En zo gebeurde het. Het werd mijn missie om uit te vinden wat er met alle Davids gebeurde en of daar iets aan te doen was. Het was groter dan ikzelf, afhaken was geen optie. En daarbij kon ik mijn talenten (onderzoeken, luisteren, schrijven) goed gebruiken.

Tussen het eerste idee voor en de eerste versie van mijn boek *Man o man*, naast mijn fulltimebaan en het filmen van een documentaire over mannen en suïcide met Frans Bromet, lag ongeveer een jaar. Het moest er allemaal uit – vóórdat de energie zou wegsijpelen: elf interviews met weduwen van andere ‘gewone’ mannen die uit het leven stapten, gesprekken met experts, het lezen van relevante literatuur en vooral een persoonlijke zoektocht naar het geluk van de man. Net als dit verhaal, eigenlijk.

Ik gun niemand wat ik heb meegemaakt, ik had honderd keer liever gehad dat David zou leven dan dat ik een boek en een essay schreef, maar ik voel me wel dankbaar dat ik de toegeworpen energie mocht gebruiken. Grijp ook die kans, als je kunt. Maak van iets slechts iets goeds.

Daarmee is de missie nog lang niet voltooid, ontdekte ik laatst. Nadat boek, documentaire en bijbehorende talks hun weg naar het publiek hadden gevonden, besloot ik dat enige ontwikkeling geen kwaad kon. Ik schreef me in voor de coachingsopleiding bij het instituut Phoenix, om daar in het eer-

ste jaar, groepsgewijs, vooral aan zelfonderzoek te doen.

Dat hakte (en hakt) erin. In maart vorig jaar had ik mijn ‘levensverhaal’ en mijn ‘persoonlijke leerdoelen’ ingeleverd bij de docent en wachtte ik op de feedback. Ze pakte de documenten erbij, haar ogen gingen snel van boven naar beneden, ik zag de krabbels die ze erbij had gezet. Toen keek ze me aan. ‘Slachtoffer en dader,’ zei ze. ‘Dat is de polariteit waar jij op mag kauwen.’

Inderdaad, besepte ik, ben ik al mijn hele volwassen leven ‘dader’. Niet als in: boef, maar als in: altijd bezig. Doener. In de actiestand. Altijd willen oplossen, steeds een antwoord paraat. Voor mijn gezin, voor mijn familie, vrienden, op mijn werk, desnoods de wereldproblematiek. Ik knap het wel op, jongens, aan mij zal het niet liggen. En als mijn broertje overlijdt, heb ik – verdomme – binnen twee jaar een boek bij de drukker om alle mannen te redden.

Slachtoffer? Niet als in: zielig doen, maar wel als in: het gewoon laten gebeuren, het accepteren voor wat het is, het toegeven van het niet-weten, het erkennen van de pijn. Me laten helpen? Mezelf daarin laten horen? Denken dat het ook aan anderen kan liggen? Ik had er oprecht nog nooit over nagedacht. Wat een raar concept.

Daar ligt nu een taak voor me. Of, zoals ze bij Phoenix zeggen, daar heb ik ‘werk op’. Het niet weten, het niet willen oplossen. Mijn onmacht, mijn woede en mijn pijn eren, want die horen ook bij Nathan. Het gemis van David hoort daar ook bij, want dat is precies wat me nog met hem verbindt. Ik heb het allemaal nodig op dit nieuwe pad vol zelfonderzoek, waarin ik me beweeg in de polariteit autonomie en verbinding – en in

mijn specifieke geval in de polariteit dader en slachtoffer. In het midden schuilt mijn kracht.

TOT SLOT

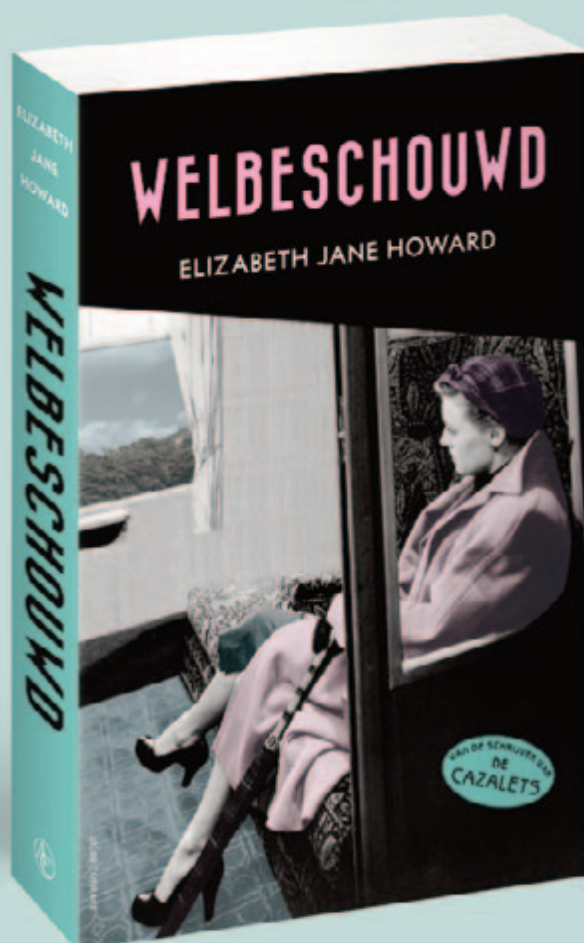
Op de terugreis uit Italië laten we de Gott-hard oostwaarts liggen en pakken de Grote Sint-Bernhardtunnel. Een stuk duurder, en flink om, maar haast is wel het laatste wat we hebben. Wat we vooral wél hebben is elkaar, en het besef dat we elkaar goed moeten vasthouden. Ook ik mag me laten vasthouden.

NOTEN

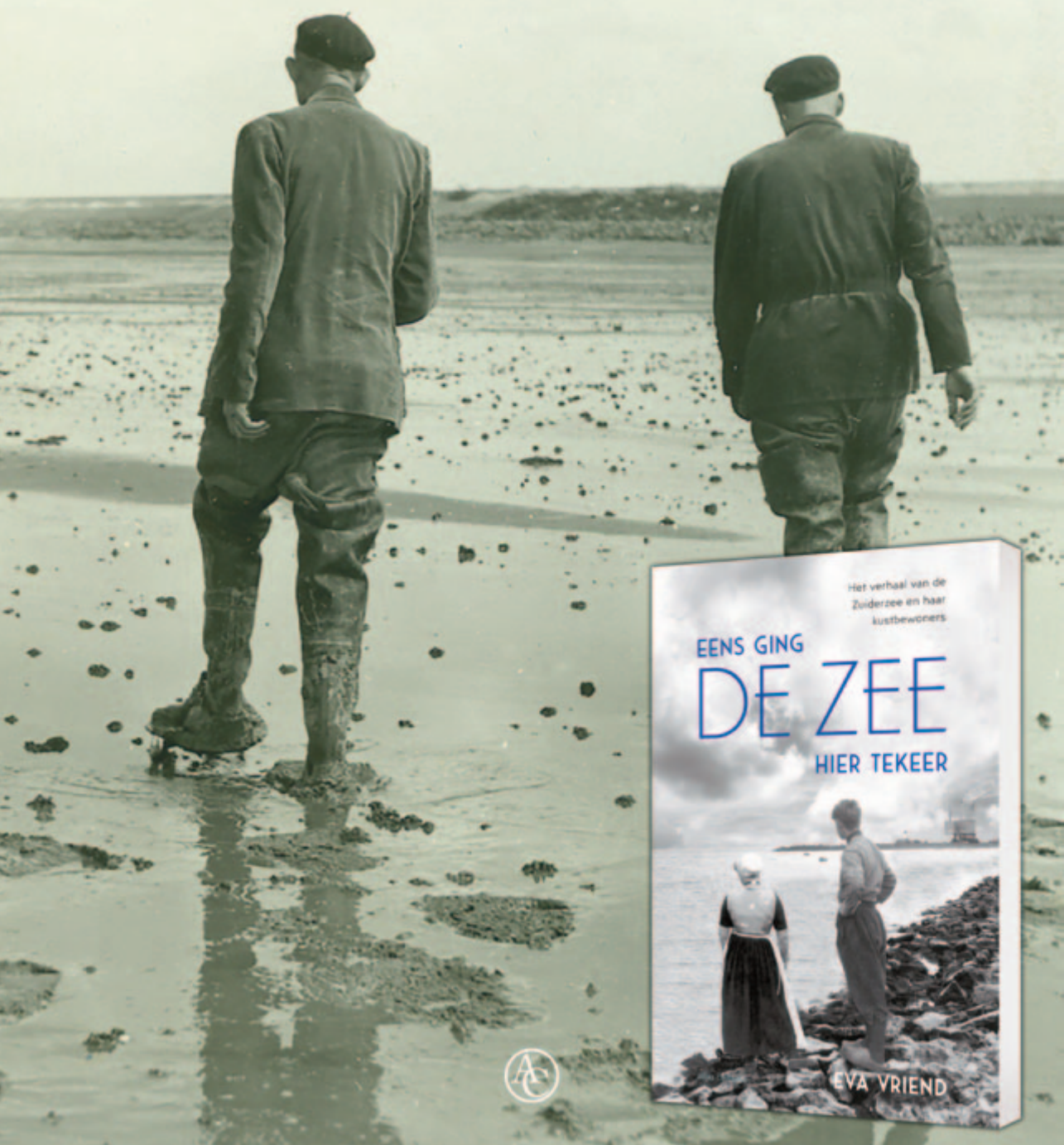
- 1 *The New Manhood*, Steve Biddulph, Finch Publishing, 2013.
- 2 In 2018 1176 mannen en 653 vrouwen, in 2017 1304 mannen en 613 vrouwen, in 2016 1279 mannen en 615 vrouwen, aldus het CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek).
- 3 Zoals longkanker, hart- en vaatziekten en beroerte. Die ziektes kunnen te maken hebben met leefstijl.
- 4 *The New Manhood*, Steve Biddulph, Finch Publishing, 2013.
- 5 'Adolescent onset of the gender difference in lifetime rates of major depression: a theoretical model', J.M. Cyranowski et al., in *Arch Gen Psychiatry*, 2000.
- 6 'Predicting hopelessness and psychological distress: The role of perfectionism and coping', Rory C. O'Connor et al., in *Journal of Counseling Psychology*, 2003.

Dit boek is reeds verschenen

Het vroege meesterwerk van de schrijfster
van bestsellerreeks *De Cazalets*
Elizabeth Jane Howard

EEN GROOTS VERHAAL OVER DE ZUIDERZEE EN HAAR KUSTBEWONERS

MAAK KANS OP EEN BOEKENPAKKET TER WAARDE VAN €100,-!

*Kun je niet genoeg krijgen van boeken en wil je op de hoogte blijven
van het laatste nieuws, (win)acties en sneak previews?
Meld je dan nu aan voor de nieuwsbrief van De Club van Echte Lezers
en maak zo kans op een boekenpakket t.w.v. € 100,-.
Aanmelden kan via atlascontact.nl/nieuwsbrief*

De Club van Echte Lezers MAGAZINE verschijnt driemaal per jaar.

DIT MAGAZINE WORDT JE AANGEBODEN DOOR UITGEVERIJ ATLAS CONTACT

© 2020 alle auteurs en vertalers

Omslagontwerp Loudmouth

Omslagbeeld Jheronimus Bosch, van een in 2003 aan Bosch toegeschreven blad/Hollandse Hoogte

Ontwerp binnenwerk Wim ten Brinke

De leesfragmenten in dit magazine zijn veelal ongecorrigeerde voorpublicaties.

